

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ
Գ. ՏԱՐԻ

1929—ՓԵՏՐՈՒԱՐ—ՄԱՐՏ
Թ Ի Ի 2-3

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԱՆՍԱՂԱՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ԿՐՈՆԱԿԱՆ. Մարդկության Տառապանք Բ. Ե. — 2. Անհա-
րանի Ծառայությունը. Ե. Ե. Դ. — 3. Կրոնի և Գիտության. — 4. Աս-
տուածը. Արևիկ Երկաթ. — 5. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. Հայաստանացի եկեղե-
ցւոյ Բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ. — 6. Օտարականը. Սիւրի
Բրիտան. Թրգմ. Թ. Ե. Դ. — 7. ՊԱՏՄԱԿԱՆ. Քոզիքայի Վանքի և անոր
հայ միաբանները. Մ. Ե. Ա. — 8. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսները. (ԺԱ) Խա-
չատուր Բ. Զեքունցի. (ԺԲ) Ազարիա Զուղայեցի. Բ. Ե. — 9. Աստղ-
ձագործ աշակերտը. Թրգմ. Մ. Նուպարեան. — 10. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.
Մեր Թարգմանիչներուն կարծեցեալ երազագիտութիւնը. Ե. Ե. Դ. — 11.
Մանկավարժի մասերուն մէկ նոր ձեռագիրը. Ե. Ե. Դ. — 12. Պա-
րսպունքի Ս. Գիւր Նոր Կաթարանի. Ֆ. Յ. Մ. — 13. ԲԱՆԱՍ-
ՏԵՂԾԱԿԱՆ. Առ Աստուած. Alfred De Musset. Թրգմ. Թ. Ե. Դ. — 14.
ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. Վ. Լ. Խուսիստեան. Օրագրութիւն ուղեւորու-
թեան յերուսա Սահակ Բ. Կաթողիկոսին Կիլիկիոյ. Բ. Ե. — 15. Խաղ-
քականքի կամ Պոռնականքի Հայոց Պատկերասրահ միջ. Արաւազի Վրդ. —
16. ՆՇԽԱՐԲ ՆԱԽՆԵԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ. Ս. Եփրեմի Ասոր-
ւոյ Վեջստան Աստուածի վասն Նիկոմիդեայի քաղաքին. Ֆ. Յ. Մ. —
17. Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. Տեղեկագիր Կարկունեան դասին, Աւագ
Տոննու, Ամանորի և Ծննդեան հանդիսութիւնք, եւ այլն:

Մ Ի Ո Ն Ն ՈՒՒՐՈՂՆԵՐ 1929-Ի ՀԱՄԱՐ

ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻՆ՝ Հայրապետեան Տ. Մուշեղ վրդ. Մասիկեան Զաքարիոն՝ Գահիրէ, Իսրայէլեան Տ. Կիւրեղ վրդ.՝ Իսրայէլեան Տ. Մաշթոց Քնյ.ին՝ Սպահան, Պիւլպիւլեան Տ. Գարեգին Արեղայ՝ Թօփալեան Բիւզանդին՝ Հալէպ, Նշանեան Աշոտ՝

Քիւրքճեան Ստեփանին՝ Սօֆիա եւ Քէօլէեան Տկ. Բարիսին՝ Երուսաղէմ, Քէլիլեան Զարմայր՝ Փիրանեան Տիգրանին՝ Հալէպ, Եաղուպեան Յակոբճեան՝ Ֆէրմանեան Գրիգորին՝ Իսկէնտէրուն եւ Համբարձումեան Սեդրոսին՝ Պաղտատ:

Մ Ի Ո Ն

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բոլոր երկիրներու համար՝ ՄիՈՆի Տարեկան բաժնեգինն է

Եգիպտական	Ղ.բ.ա.շ.	30
Անգլիական	Շէլլին	6
Ամերիկեան	Տօլար	1, 50

Եռամսեայ կամ վեցամսեայ բաժանորդագրութիւն չկայ.

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

ՄիՈՆի իւրաքանչիւր թիւը Երուսաղէմի մէջ կը վաճառուի 2, 5 Գինկի.

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Գործառնութեանց զիւրութեան համար կը խնդրուի ՄիՈՆի աշխատակիցներէն եւ քաժանորդներէն որ բաժանորդագրական, տպարանական, գրամական, եւայլն խնդիրներու եւ գործերու համար գիմեն ուղղակի մեր Տպարանի Տեսչութեան, սա՛ հասցէով.

Direction de l'Imprimerie du Patriarcat Arménien
JÉRUSALEM—Palestine

Իսկ խմբագրական գործերու համար գիմել ուղղակի Խմբագրութեան, սա՛ հասցէով.

Rédaction de la Revue Arménienne SION
Patriarcat Arménien
JÉRUSALEM — Palestine

Յ Ո Ք Ե Լ Ե Ա Ն ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆԻ

Ջերմօրէն կը ձայնակցիմք անոնց, որ ինքնաբերաբար գեղեցիկ անակնկալ մը ծագեցին ուրախանայ Նուպարեանին, հոշակեալ համար անոր Յոբէլեանը եւ այս կերպով քարգլան հանդիսացած եղան հայ մեծաւորականութեան եւ հայ ուսանող սերունդներու յարգանքին եւ երասխացիութեան հանդէպ ա՛յն ազնիւ անձին, որ իր քոյր կեանքը նուիրած է մեր աշխարհաբար լեզուի մշակման, իբրեւ Բ-...-է-ը եւ իբրեւ Բ-...-է-ը: Մեծաւոր Նուպարեան մեկն է այն հեռասեւ եւ դրական միտքերէն, որ վաղուց ընդունեցին մեր աշխարհաբարին կարեւորութիւնը, իբրեւ ժողովրդական լեզու, որով պիտի եր գրեշ, քարգլանեշ, դաստիպեշ, քարգեշ, հրապարակագրեշ, երգեշ, եւայլն, եւայլն, համարակ Նորայր Բիւզանդացիի, որ սիրաւոր մը գրաբարին, իր կեանքին կարեւոր մասը նուիրած էր յօրինելու իր ԲԱՌԱԳԻՐԻՔԸ ԵՒ Գ-...-է-ը Է-...-է Է-...-է-ը (Տպ. Կ. Պոլիս, 1884), այն հաստատով որ Է-...-է-ը կարելի պիտի ըլլար ընել ինչ որ իրաւունքն էր աշխարհաբարին: Մ. Նուպարեան, ընդհանրապէս, շիսակ տեսած էր իրողութիւնը եւ գործնականօրէն ցոյց տուաւ իր հաստատ հրատարակելով 1892ին «Բ-...-է-ը Գ-...-է-ը Է-...-է-ը»: Բանագիրք մը, որ փոխակերպելով զբարդ առեւ հայու գրականին վրայ կը զննուի: Եւ մեր աշխարհաբարին պարտաւն փնտրելը, զերծ առեւ նախապաշարունակ, իր պատմութեան եւ իր արդի քարգլանանով, իրաւունքն էր Նուպարեանի:

Այնպիսի անձ մը — որ ոչ միայն իր անբողջ կեանքը նուիրած է իր ազգին, իբրեւ համեմատ մշակ, առանց պոռոտախօսութեան եւ առանց շոշոյակի, քառագիրքներ յօրինելով եւ փոխակերպելով զիրենց հայացքներով, այլ նաեւ իր ունեցածը ձգած էր Բարեգործականի գանձանակը — իր պարտաւն փնտրելու մէջ, երբ իր կեանքին արեւը իր վերջին լոյսերուն մէջ կ'անկողնուի, ստուգիւ պիտի զգայ այն անուշ միտքաբանքը, որ արդար իրաւունքն է անշահախելոյ իր վաստակաւորի մը, ազնիւ հայրորդիի մը, անձանկի աշխատողի մը՝ իր մարմնի լեզուին գեղեցիկութեան եւ պահպանութեան համար:

ՍԻՌՆ արեւնց կ'ողջունէ պատմական Յոբէլեանը եւ կը շնորհաւորէ Յոբէլեանը ծրագրող եռանդուն հայրենակիցները եւ կը մաղթէ կատարեալ յաջողութիւն իրենց յոբէլիական ծրագրին գործադրութեան:

ՅՈՔԵԼԵԱՆ ԳԻՌԻԳ-ՄԵՍՐՈՊԻ

Գեորգ-Մեծաւոր, Հայ երիտասարդութեան կրթութեան եւ դաստիարակութեան նուիրուած մշակ մըն է, եւ իր հաստատ ու աշխատութեան առեւ հայկապ յուշարձանը պիտի ըլլայ իր ջանքերով հաստատուած Մ-...-է-ը Զ-...-է-ը, Պոլիսի մէջ, որ փսակ ենք քի պիտի տեսնենք եւ խորհրդակցանք պիտի ըլլայ Պոլիսի մէջ Հայ գաղութին մէջ անարատ հայացիութեան, զերծ մասնաւոր նիւստաներէն եւ շահերէ, եւ պիտի պաշտպանէ այդ պատմական գաղութին երիտասարդութիւնը օտարացեալ եւ պարտաւն փնտրելուն դէմ:

Այս անխնայ կրթական Մշակը քաջաշնորհ էր գեանքներու համար՝ Յոբէլիական Կեդրոնական Յանձնաժողով մը կազմուած է Գեորգ Ս. Սեփանուս Ս. Արեւիկ, Յովակիմեանի նախագահութեան ներքին, որ որոշած է հանդիսաւոր կերպով տօնել Տիար Գեորգ-Մեծաւորի ունեցած և զրակեալ գործունէութեան Բանակցական Յոբէլեանը՝ յառաջիկայ Մայիս 26ին:

Դրութիւններ կ'ողջունեն Յոբէլ. Կորնիկ. Յանձնախումբի հասցիին, Մեծաւոր Զեմարան, իսկ դրական անախնայ Դանձապէսի հասցիին:

Mr. ARAM AJDERIAN

Trésorier du Comité du Jubilé Mesrob: Collège Mesrobian
PAVLOVO, SOFIA (Bulgarie)

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1929 — ՓԵՏՐՈՒԱՐ — ՄԱՐՏ

ԹԻԻ 2—3

ԿՐՕՆԱԿԱՆ (ԴԱՍԵՐ ԱԻԵՏԱՐԱՆԷՆ)

ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՏԱՌԱՊԱՆՔԸ

Անհատներու տառապանքին չէ որ կ'ուզեմ ակնարկել, այլ համայնքներու և անոնց ամբողջութեան տառապանքին, թէ և անհատական տառապանքին վերլուծումը կրնայ օգնել մեզի՝ հասկնալու համար մարդկութեան տառապանքը:

Անհատներ կրնան տառապիլ և կը տառապին չքաւորութենէ, հիւանդութենէ, և այլն, ուղղակի իրենց ֆիզիքական կեանքին հետ կապ ունեցող անհասարակ ընտելութիւններէ. անհատներ կրնան տառապիլ նաեւ իրենց ըղձաքնքներուն և կիրքերուն չիրագործուելէն. նոյնպէս կը տառապին երբ զրկանքի կը հանդիպին, երբ իրենց իրաւունքները կապաւորին, եւ այլն, որոնք հոգեբանական իրողութիւններ են:

Մարդկային ընկերութիւնն ալ, անհատի պէս ունի իր ֆիզիքական և հոգեբանական տառապանքները, զորս փարատելու համար ձիգեր կ'ընէ ան, բայց չի յաջողիր:

Այն որ կը տառապի երջանիկ չէ: Ուրիմ ինչ է երջանկոտիւնը. սին խօսք մըն է, թէ իրականութիւն մը: Սին խօսք մը չէ անշուշտ, բայց շատ դժուար է սահմանումը երջանկոտիւնը: Ան կախուած է տառապանքի բնութիւնէն, տառապողին ըմբռնումներէն ու զգացումներէն: Մէկու մը երջանկոտիւնը ուրիշի մը տառապանքն է: Թողաւոր մը ամէն բան ունի և երջանիկ չէ բոլորովին, բայց մշակ մը երջանիկ է իր ունեցածով և չունեցածով:

Երջանկութեան չափին պատմութիւնը շատ իմաստալից է: Կրկնենք զայն. արեւելեան վեհապետ մը կը տառապի. կ'ուզէ երջանիկ ըլլալ. բայց իր զիրքին և իր իշխանութեան բոլոր զիւրութիւնները չեն կրնար մեղմացնել անոր տառապանքը. իր իմաստուններէն մէկը կը կարծէ ճար մը գտած ըլլալ և կ'ըսէ, պէտք է երջանիկ մէկը գտնել և անոր չափիկը հազցնել վեհապետին: Բարձրագոյն հրամանը կը տրուուի. ամէն կողմ գործակալներ կը զրկուին որպէսզի երջանիկ մարդ մը գտնեն և բերեն անոր չափիկը: Մակայն որու որ կը հարցնեն թէ երջանիկ ևս զուէ, ժխտական պատասխան կ'ընդունին:

Ամէն մարդ զժգոհ է իր վիճակէն. ամէն մէկը իր տառապանքն ունի. չկայ երջանիկ մարդ մը: Հուսկ ուրիմն կը հանդիպին աղքատիկ մշակի մը և կը հարցնեն թէ երջանիկ ևս զուէ. — այո՛, կը պատասխանէ մշակը, փա՛ռք Աստուծոյ, երջանիկ եմ. բայց ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ կը հարցնէք. — ոչ ինչ, կը յարեն վեհապետին գործակալները, ոչինչ. չուտով հանէ՛ չափիկը և տո՛ւր. ա՛ն պէտք է մեր վեհապետին: Շատ լուր, կ'ըսէ, մշակը, բայց ես չափիկ չունիմ... որ հանեմ տամ ձեզի...:

Շատ աղուոր շինուած է այս պատմութիւնը, և պերճախօս է ինքնին: Վեհապետ մը ամէն բան ունի, բայց երջանիկ չէ. մշակը չափիկ իսկ չունի, երջանիկ է սակայն:

Ուրիմն . . .

Ուրիմն... երջանիկ է այն որ չի տառապիր աւելորդին բաղձանքով:

Սուրբ Աւետարանը աւելի գործնական բարոյագլխութիւն մը ունի այս մասին, որուն պէտք եղած ուղղութիւնը չեն ը-

ներ մարդիկ: Քրիստոս կ'ըսէ, նախ Աստուծոյ թագաւորութիւնը ձեռք բերէք, և յետոյ ձեր բոլոր ուզածները պիտի տրուին ձեզի: Այս է, քրիստոնէական դոկտրինայի թեման մէջ, առաջին և վերջին պայմանը երջանկութեան:

Այսօր քրիստոնէայ մարդկութիւնը տառապանքի մէջ է: Այս տառապանքը կը քաշէ ան՝ պարտքերու և իրաւունքներու նուիրականութեան անուշով: Ասոր համար է որ, զոր օրինակ, պատերազմը օրինաւոր հոշակեալ է. պատերազմը, որ ըստ ինքեան մարդկային ընկերութեան ամէնէն յիմար հաստատութիւններէն մէկն է. վասն զի ատիկա մեծագոյն տառապանքն է մարդկութեան, գլխաւոր աղբիւրներէն մէկը անոր ապերժանկութեան: Իրականին մէջ ի՞նչ է պատերազմը որ կը մղուի իրաւունքի և արդարութեան, հայրենիքի և արժանապատուութեան, և զեռ շատ մը ուռուցիկ նուիրականութիւններու անուշով.— Ոյժի գերակշռութեան մրցանք մը լոկ, այսինքն ուրիշներու արիւնին և ինչքին գնով աւելորդին տիրապետելու բռն անհաւանք մը: Պաշտօնական աւագակութիւն մը, յափըշտակութիւն մը, կողոպուտ մը անորակիկ:

Աւելորդին տիրելու տենչանքը հոգեկան տառապանք մըն է, մոլեգին կիրք մը, մարդու անասնական բնազդներուն մէկ արտայայտութիւնը: Թէ և բնապատումներ կ'ըսեն մեզի թէ անասուններուն թագաւորը, առիւծ, չի յարձակիր երբ կուշտ է. պարզապէս իր անօթութեան պէտքը լրացնելու համար է որ կ'որսայ. . . : Ան պէտք չունի աւելորդին. . . : Ըստ Ոսկերեւանի կերակուրի պէտքէն աւելին՝ ապականութիւն է կերորդին համար:

Մարդկային կարողութիւններուն զարգացումը, ուղեղային թէ հոգեկան, կ'ուժաւորէ մարդը, և իրաւունք կուտայ անոր միշտ նոր նուաճումներ ընկուրընութեան ծոցը: Ասիկա ազնիւ ձգտումն է մարդուն. բարձրացումի և յառաջդիմութեան ձգտումը, որ կ'առաջնորդէ զէպի երջանկութիւն և ո՛չ թէ կը տառապեցնէ:

Աւետարանին դասը մեզի այս մասին սա՛ է որ մարդիկ հոգեկան արժէքներու պէտք է ընծայեն առաջնութիւնը իրենց կեանքին տնտեսութեան մէջ, եւ յետոյ՝ նիւթականին, և նիւթականին մէջ ալ կա-

րեւորներուն, և ո՛չ թէ աւելորդին. վասն զի աւելորդին ձգտելու կիրքը նոյն ինքն ազանութիւնն է, ստորնորթինը և նախնորթինը. հոգեկան տառապանքին այդ անուշիկ արտայայտութիւնները:

Խորհրդաւոր պատկեր մը կայ Աւետարանի մէջ. քիչ մը մօտէն դիտելու համար զայն՝ վերցնենք քօղին մէկ ծայրը:

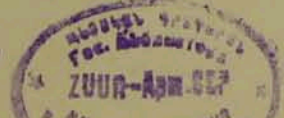
Ահա՛ Փրկիչը և սատանայ կեցած են զէմ զիմաց: Յիսուս մկրտուելէ ետքը, քաշուած էր առանձին տեղ մը քառասուն օր, առանց ուտելու և խմելու, «փորձեալ ի սատանայէ»: Երկար բարակ չէ նկարագրուած թէ ի՞նչ էին այդ փորձութիւնները. միայն նկարագրուած է վերջին տեսարանը:

Սատանան կ'ուզէ փորձել թէ Յիսուս-Քրիստոս իրօք Որդի Աստուծո՞յ է, և այս նպատակով երեք բան կ'առաջարկէ Անոր. —հաց, փառք և անկախութիւն:

Ա.—Յիսուս քառասուն օր ծոմ էր, և յետոյ անօթեցած: Սատանան կ'օգտուի անօթէն և կ'առաջարկէ Անոր, դուն քառասուն օր կրցար անօթի ծարաւ կենալ, և քանի որ հիմայ անօթութիւն կ'զգաս, եթէ դուն իրօք Աստուծոյ որդի ես, հրամայէ՛ սա քարերուն, թող հա՛ց ըլլան:

Քրիստոս չի հերքեր հացին պէտքը: Իրօք քառասունք մը պահք բռնող մէկը պէտք է ուտէ և կշտանայ. ահա բոլոր իրողութիւնը. մարդ ծոմ բռնած ըլլայ կամ ո՛չ, երբ նօթի է, պէտք է ուտէ: Ապրելու համար հացը անհրաժեշտութիւն մըն է: Եւ ասոր համար բաւական է քիչ մը բան: Աւետարանի բառն ու բացատրութիւնը գործածելով, հացը պէտք է, հացերը աւելորդ են: Մա՛նուսանց որ ապրելու համար եթէ հացը անհրաժեշտութիւն մըն է, բայց ամէն բան չէ. մարդ ուտելու համար չէ որ կ'ապրի. մարդուն բո՛ւն գործն ու կոշումը ուտել չէ. ուրիշ կարելոր բաներու ալ պէտք ունի ան, զոր օրինակ, Աստուծոյ խօսքին: Եւ Աստուծոյ խօսքին տակ մենք կը հասկնանք ամէնէն կենսական, ամէնէն ազնիւ սնունդը, որուն ամէն ատեն պէտք ունի մարդը, մինչ հացը պէտք է օրուան մէջ քանի մը ժամ, և ի հարկին մէկ ժամ, և նոյն իսկ, ըստ Փրկչին, եթէ մարդ ստիպուի քառասուն օր ալ անօթի մնալ, կրնայ ապրիլ անհաց, բայց չի կըր-

140-98

702-66

նար բոսպէ մը խակ իր ուղեղն ու հոգին ան-
անունդ թողուէ:

Հացի խնդրին մէջ պէտքէն աւելին
փնտռելը նոյն ինքն ազանութիւնն է:

Երբ անհատը ազան է, կը տառապի
միշտ, երբ ազան են պետութիւններ՝ կը
տառապին այդ պետութիւնը կազմող ժո-
ղովուրդները: Երջանկութիւն չկայ. պա-
տեարզմ կայ, արեւն կայ, յափշտակու-
թիւն կայ: Աստուծոյ թագաւորութեան
սահմաններէն դուրս է նազ վաստկելու այս
կերպը: Ասոնք աւելորդ են: Բայց ազա-
նութեան տառապանքովն է որ կը տազնա-
պին անհատներ ու ազգեր. ուրիշ խօսքով՝
երջանկութիւնը իրենք կը վատեն իրենց-
մէ իրենց խակ կամքով:

Բ.—Սատանան փառք կ'առաջարկէ ա-
ւելորդ հացը ժխտող Յիսուսին, պայմանա-
որ գլուխ ծռէ իրեն: Ան լեռան մը բար-
ձունքէն մատնանիչ կ'ընէ հեռաւոր հորի-
զոնները. կը տեսնեն, ասոնք բոլոր իմ
են կ'ըսէ փորձիւր Փրկչին, և այս բոլորը
քեզի պիտի տամ, քեզի որ մատ մը հող
չունիս այս աշխարհի վրայ. օ՛ն խոնարհէ
առջեւս:

Ո՛րչափ հրապոյր ունի այսպիսի առա-
ջարկ մը, զիտէ՞ք, հասարակ մահկանացու-
ներու համար: Մարդիկ իրենց հոգին, ի-
րենց պատիւն խակ կուտան այսօր աւելորդ
հարստութիւններու համար: Չէ՞ որ, կ'ը-
սեն անոնք, երջանկութիւնը հարստու-
թեան մէջ է. երբ հարուստ ես, ամէն բան
քեզի համար. մնացածը պարապ խօսք:
Բայց նոյն խակ մենք մեր մէջ կը ճանհանք
չատ հորուստներ որ երջանիկ չեն: Մշակի
չապկին կարօտ վեհապետներ կան մարդ-
ութեան հարուստ դասակարգին մէջ. ա-
նոնք ճոխ են, հարուստ են, երջանիկ չեն
սակայն. երջանկութեան շապկի մը պէտք
ունին և չեն կրնար գտնել զայն:

Եւ Յիսուս կը պատասխանէ փորձիւրն,
չե՞ս զիտեր որ ճշմարիտ մարդիկ՝ միայն մէ'կ
Աստուծոյ կ'երկրպագեն: Անոնց պաշտա-
մունքի առարկան մէ'կ է, ճշմարտութիւնն
է ան. այս քու մատնանիչ ըրած իշխա-
նութիւնը, փառքերը հաստատուն չեն:
Մարդիկ այս անկաշուէութիւններէն վեր
հաստատութեան մը պէտք ունին: Ինչ որ
դու ասի կ'ուզես մարդուն, տառապանքն
է ան, երջանկութիւն չէ: Մարդ երջանիկ

է այն ատեն երբ հաւատարիմ է իր Աս-
տուծոյն: Անհաւատարիմ ստորին մարդն
է: Դուն փառքի եւ իշխանութեան հրա-
պոյրով ստրկութիւն կ'առաջարկես, բայց
զիտցիր որ ճշմարիտ մարդը չ'ստորնանար
քու առջեւ: Դու փառք տառապանք կը
բերէ մարդուն, քու իշխանութեանդ մէջ
չկայ երջանկութիւն:

Գ.—Փորձիւր իր երրորդ եւ վերջին
փորձը կ'ընէ: Շատ աղէկ. դուն կըցար
քառասուն օր անօթի ծարաւ ապրի և ա-
նօթանալէ ետքն ալ կարեւորութիւն չըն-
ծայեցիր հացին. քեզի հարստութիւն եւ
փառք առաջարկեցի, դուն զանոնք ալ
մերժեցիր, հիմայ վերջին խօսք մըն ալ ու-
նիմ քեզի. դուն կ'ըսես թէ Որդի Աստու-
ծոյ ես, եթէ իրաւ է ասիկա, եկուր սա
աշտարակէն վար նետէ ինքիդ, տես-
նենք թէ ճշմարիտ է ըսածդ: Չէ՞ որ դուն
պահապան հրեշտակներով պաշտպանուած
ես, ոտքդ քարի անդամ պիտի չգարնես
հասարակ մահկանացուներու պէս, որոնց
ոտքերը ստէպ քարի կը դարձուն իր կը
քալեն սա՛ փողոցներու կամ աս ձորերու
մէջ:

Այո՛, պատասխանեց Յիսուս. մարդիկ
երբ քալել չեն զիտեր, իրենց ոտքերը կ'ա-
րիւնեն քարերու զարնելով, ուր որ ալ քա-
լին: Յանցանքը իրենց է և ո՛չ թէ քարե-
րուն: Աստուած բոլոր մարդիկն ալ օժտած
է այնպիսի կարողութիւններով, որոնք
թանկագին են, և կրնային չբախիլ քարի
պէս դժուարութիւններու իթէ միայն ու-
ղէին: Քանի որ դուն Սուրբգիրքէն կը խօ-
սիս, չե՞ս զիտեր որ հոն գրուած է նաեւ,
Չփորձես քու Տէր Աստուածդ: Մարդիկ
անկախ չեն, և պէտք չէ որ փորձանքնե-
րու առջեւ ուրանան իրենց պաշտած ճշ-
մարտութիւնը:

Սատանան, յուսահատ իր փորձերուն
մէջ, կը հրաժարի հետապնդելէ Յիսուսը:

Բայց կարելի է հարցնել քրիստոնեա-
րուն թէ դուք ո՞ր աստիճան հաւատարիմ
մնացած էք հրապոյրներու և փորձանքնե-
րու մէջ ձեր Փրկչին և չէք մեծամտած հը-
պարտութեան թափին տակ:

Հպարտութիւնը ուրիշ տառապանք մըն
է մարդուն համար, որ կը տանջէ զայն,
և կը մեղցնէ անոր ներսը երջանկութեան
զգացումը՝ հեռացնելով զայն իր Աստուծմէն:

Մարդկութիւնը երջանիկ չէ, որովհետեւ հոգեկանն են իր տառապանքները, որովհետեւ Փրկչին հետ չեն խօսիր. փորձին հրապոյրներէն և զրգիւններէն կը տարուին:

Սխռնի նախորդ թիւին մէջ խոստացեր էինք Լեւոն Քառորդ առարկայ ընել մեր Աւետարանի դասերուն:

Յիսուսի փորձութիւններուն այս հակիրճ վերլուծումը, իբրեւ նախապատրաստութիւն, վստահ եմ որ օգտակար պիտի ըլլայ մեր ընթերցողներուն հասկնալու համար Լեւոն Քառորդ:

Բ. Ե.

ԱԿԵՏԱՐԱՆԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Յնիք. 10 Եջ. Որդոց Որոշման Տօնին տարի տուած Քառորդը, սակիտիւ տուած իր սարկաւազ աշակերտներու կողմէն:

Այսօր առաքելական խումբէն զոյգ մը եղբայրներու տօնական հանդէսը կը կատարէ եկեղեցին, Յակոբի և Յովհաննու, որոնց առաջինը իր ընկերներէն նախկին նահատակն եղաւ, և երկրորդը իբրեւ աւետարանիչ՝ Տիրոջ պատգամները կը խօսի միշտ Աստուծոյ բնմէն, երկուքն ալ ինչպէս զիտէք արդէն, պարզ ձկնորսներ էին և Տէրը արժանի համարեց կանչել զիրենք իր խի գործին: Անոնք սիրով հետեւեցան իրենց Վարդապետին և կատարեցին իրենց ցարդատականութիւնը, մինչև որ հնչեց վերջին ժամը: Իբրեւ մարդեր՝ չէին կրնար ունենալ բարձրագոյն կատարելութիւն մը, և աստուածային առաջնորդութեան հրաւիրուելու ատեն, չունէին այն մեծ պատրաստութիւնը զոր հոգիները միայն կ'զգան: Անոնք մարմնական մտածումով մը յարած էին Յիսուսի, և Անոր երկու կողմերէն կը քաշէին երբ վերջին անգամ երուսաղէմ կուգային: Կամ իրենք ուղղակի՝ կամ իրենց մօրը միջոցաւ, ինչպէս աւետարանիչները կը զրեն, խնդրանք մը ներկայացուցին Տիրոջ՝ փափաք յայտնելով որ անոր թաղաւորութեան մէջ ա-

ռաջին տեղը տրուի իրենց՝ աջէն ու ձախէն բազմելու համար: Դիչ մը փառասիրական այս առաջարկը հաճելի չեղաւ Յիսուսի. բայց ան բնաւ. զուրկ կրնամք ընել ինչ որ ես պիտի ընեմ, խմել այն բաժակը՝ զոր ես պիտի խմեմ, այսինքն՝ մեռնիլ:

— Այո՛, ըսին, կարող ենք: Այս յայտարարութիւնը կը մեկնէ երկու եղբայրներուն ամբողջ արժանիքը, բարձրութիւնը՝ ուր կրնայ մարդ թեակոխել, երբ պատրաստ է ինքզինքը զոհելու. — Այո՛, ըսին անոնք, կարող ենք համբերելու այն տանջանքներուն զոր անխրաւները պիտի ուզեն տալ մեզի: Կարող ենք մոռնալ ամէն ինչ, մի միայն ուրիշներուն ծառայելու համար, թէ խի անոնք թքնեն մեր ճակատին. — Այո՛, կարող ենք:

Այս խոստովանութիւնը, ինչպէս ըսի, անոնց ազնուագոյն զգացումներու խորներէն դուրս կուգար: Բայց զեռ բան մը կը պակասէր: Մարդիկ ընդհանրապէս մեծ ցանկութիւններ կը սնուցանեն իրենց ներսիզին, սակայն այդ փափաքները մարդունը ըլլալով՝ մարդկային չեն բոլորովին: Եթէ մէկը խորհի որ աշխատանքէ վերջը պէտք ունի հանգիստի, մտածումը մարդունն է, բայց մարդկային չէ. վստահի՞ որ անասունն է որ խարազանի կամ խթանի տաժանքին տակ տանջուելէ վերջ, պիտի չուզէր հանգչիլ: Ո՞վ պիտի չուզէր մեր մէջէն վայելել աշխարհը՝ ունենալով միշտ առատ սեղան մը իր գուակներուն և իր սիրելիներուն համար: Բայց ո՞ր անասուն պիտի չուզէր ունենալ իր որսը անտառին մէջ, կամ կերը մաւրքին մէջ: Ինչ որ մարդուն կը ներուզի՝ նոյնը մարդկային չէ՝ ապահովարար: Այս տեսութեամբ ուրեմն՝ երկու եղբայրներուն յայտարարութիւնը տակաւին կրնանար ըլլալ մարդունը, բայց ո՛չ այն մարդկայինը՝ զոր Յիսուս սորվեցուց և պահանջեց իրեններէն: Վստահի թէ և անոնք յանձն կ'առնէին խմել այն բաժակը զոր ինքը պիտի խմէր և մկրտուիլ այն մկրտութիւնը, որով ինք պիտի մկրտուէր. . . բայց զեռ ժամանակը չէր եկած որ բուն մարդկայինը խմանային իր գերազոյն նշանակութեամբ:

Երբ միւս տուր տաքեալները սրբանկաւ չէին՝ թէ ասոնք երկուքը ազգականութեան չնորհիւ քիչ մը երես դառն՝

լաւագոյն զիրք մը կ'ուզեն գրաւել, Յիսուս րատ. «Զաւակներս, ստուգիւ անտեղի է ասոնց մտածումը, բայց դուք ալ ունիք նոյն սխալ ըմբռնումը. ձեզի համար չկայ իշխանութիւն, մեծութիւն, բռնաւորութիւն, ինչպէս կ'ուզեն ունենալ աշխարհի իշխանները. ձեզի համար կայ միայն ծառայութիւն, սպասաւորութիւն: Եթէ ուրիշ ժողովուրդներ իւրեց զրայ մեծամեծներ ունին, որոնք կը տիրապետեն, կը հարստահարեն իւրեց շահուն համար, ձեր մէջ անանկ չէ, և պէտք չէ որ ըլլայ. ո՛վ որ ձեր մէջէն մեծ ըլլալ կ'ուզէ՝ ծառայ պիտի ըլլայ. ո՛վ որ ձեր մէջէն առաջինն ըլլալ կ'ուզէ՝ պաշտօնեայ պիտի ըլլայ ուրիշներուն: Ասով առաքելական խումբը նոր դաս մը առաւ. այդ բարոյական վսեմ առաքինութեան առջև՝ ամէն փառասիրութիւն պիտի կործանէր կորանքով. ո՛չ ամբողջ իշխանութեան և ո՛չ կամք տիրապետելու, այլ ամէնուն սպասաւորելու չքնադ յանձնառութեամբն էր որ պիտի կրնային հաւատարիմ ըլլալ Իրեն ու Աւետարանին:

Ի՞նչ կայ ասկէ աւելի խորունկ և աւելի աստուածային ներշնչում մը, զոր մարդկութիւնը կրցած ըլլայ սորվեցնել իր դաւակներուն, որոնք փառքն ու աշխարհիկ վայելչութիւնը մեծութիւն և իմաստութիւն կը համարին՝ անմիտ յաւակնութեամբ:

Պէտք չունիք դուք պատմութեան գիտութիւնը ունենալու՝ հասկնալու համար թէ ի՞նչպէս շրջուեցաւ հին մարդուն կատարած դերը, երբ Աւետարանի ձայնը լսուեցաւ. «Ո՛վ որ մեծ ըլլալ կ'ուզէ, ծառայ և սպասաւոր պիտի ըլլայ:» Եւ առաքելական խումբին ամբողջ գոտալուրակութիւնը գլուխ ելաւ այդ վայրկեանին. քրիստոնէական դպրոցին նոր ու սքանչելի վայրկեանն էր ան:

— Այսուհետեւ ծառաներ պիտի ըլլաք դուք, ուրիշները գերծ պահելու համար չարիքէ ու նախապաշարօժներէ: Գերի պիտի ըլլաք, ազատագրելու համար փրկութեան մեծագոյն զաղափարը. լուծի տակ պիտի հեծէք, որպէսզի ուրիշներու հոգեւոր անդաստաններն ակօտելին ու պտղաբերեն. և ամէն զոհողութիւններէ վերջ՝ ձեր ըսելիքը պիտի ըլլայ. Յանուն

պարտականութեան ի՞նչ ըրինք որ. իրրեան պիտան ծառաներ ինչ որ մեր պարտքն էր, դայն կատարեցինք:

Գիւրի՞ն էր սակայն՝ մեծ ըլլալու այդ ընդոծին փառասիրութիւնը թողուլ մեկ զայրկեանի մէջ և նուիրուիլ Աստուծոյ: Հարկ չկայ վարանելու. այդ նուիրումը մէկ վայրկեանի մէջ կ'ըլլայ արդէն. օրերու կամ տարիներու գործը չէ՝ այդ: Ո՛վ որ Աստուծոյ խօսքը կը լսէ մի անգամ, կը տարուի անոր ուժէն. կը բռնուի իր մաղերէն. իսկ հազար անգամ կրկնուելով նոյնը՝ կրնայ մնալ տրեւար ու անզօր՝ եթէ լսելու ականջը պակսի մարդուն մէջ: Երկու եղբայրներուն, և իւրեց ընկերներուն անպարտելի հաւատքն ու համոզումը եթէ չնորհք մըն էր՝ որ իւրեց տրուեցաւ. վասնզի շնորհները չեն ուրացուիր, բայց շնորհքն ալ իր բնակիչիք տեղը կը փնտռէ: Մարդուն մէջ կամքը ատո՞վ է որ կարողութեան կը փոխուի, ամէն մարդուն խորքը թաքուն կայծեր ու մեծութիւններ կան թաղուած, և եթէ աւսիթ չունենայ զանոնք վեր հանելու՝ կը մարին անոնք կամ կը մոխրանան: Զայն մը պէտք է խօսի իրեն. «Կրնամ, կրնամ»։ Եւ սահմեկած մարդը՝ այդ պահուն՝ ինքզինքը զօրաւոր պիտի դգայ պատասխանելու, «Կրնամ, ինչո՞ւ չէ»։ Եւ այն ատեն է որ պիտի լծուի մարդը իր գործին, իր նմաններու սիրոյն, գերագոյն բարին, իմաստութեան զաղափարին, որոնք վեհ ազդակներն են մարդկային ճակատագրին:

Դուք ալ կրնաք այս պահուն նոյնօրինակ փորձի մը ենթարկուիլ ձեզէն. երբ այն ձայնը՝ որ անձանթ չէ ձեզի՝ հարցնէ. «Կրնամ ընել ինչ որ կը պահանջուի: — Եթէ զգաս որ զօրաւոր ես, ու քու մէջդ բան մը կայ, որ կրնայ փաշտակել, կամ նոր ոյժ մը որ կրնայ վեր բարձրացնել զքեզ, եթէ անձնասէր ես, անձնուէր պիտի ըլլաս, եթէ փառասէր ես, համեստ պիտի ըլլաս, և եթէ առաջին ըլլալ կ'ուզես, սպասաւոր պիտի ըլլաս:

Մարդեր կան որոնք գրեթէ անհոգ ու անտարբեր կ'անցընեն իրենց կեանքը, կը կարծեն թէ մեծ բան մը չունին զլուխ հանելիք. բայց ընկերային պայմանները չեն ներեր որ ապրին անոնք առանց գործելու, աշխատելու և կամ առանց ուրիշի մը ուէ կերպով օգտակար ըլլալու:

Պարզ խօսինք. մէկը կ'ուզէ բնատանիքի հայր ըլլալ. կուգայ հանդիսաւոր վայրկեանը ուր իրեն կը հարցուն. կրնա՞ս այս անմեղ աղջկան ճակատագրին տէր ըլլալ, կրնա՞ս պատուաւոր բոյն մը կազմել քեզի. կրնա՞ս ճակատիկ քրտինքովը դատկաներու գնուիլը քու անձդ հողիով ու մարմնով: Եթէ անկեղծօրէն պատասխանեց. կրնամ. երջանիկ է այնպիսին, և չի վրիպիր իր նպատակէն: Բայց ամէն մարդ այդ արեւութիւնը չունի: Շատեր յանդգնաբար կը լծուին այս կամ այն գործին, առանց դիւցազնութեան մը պէտքն զգալու: Անոնք ո՛չ թէ ուրիշներու ծառայել, այլ ուրիշները իրենց կ'ուզեն ծառայեցնել: Անոնք չեն կրնար հասկնալ այսօրուան սուրբերուն կեանքն ու առաքելութիւնը:

Գաղով այն վարձատրութեան՝ զոր ծառայութեան մը փոխարէն կը պահանջեն մարդիկ՝ աւետարանական արդարութիւնը զայն չի զլանար երբեք: Եթէ գթութեան գաւաթ մը պաղ ջուրն անգամ չի թողուր անվարձ, ո՛րչափ աւելի պիտի արժեցնէ ուրեմն արիւնի տաք տաք հեղուքը՝ անձին և ուրիշներու փրկութեան համար: Բայց ատով իսկ երկինքի արքայութեան մէջ առաջին տեղը չի տրուիր մարդուն:

Արդ՝ երբ երկու եղբայրները հարցուցին, Պիտի նստեցնե՞ս զմեզ քովիկդ, ա՛ջէն ու ձախէն, երբ թաղաւորութիւնդ գայ. Յիսուս պատասխանեց իրենց՝ թէ սակարկութիւն չէր վերցնէր աստուածային հատուցումը: Ու փառքի մը տիրանալու որոշ ակնկալութեամբը իրեն մօտեցողներուն պիտի ըսէ Ինքը. Մէկդի՛, դուք Աւետարանին անպայման ծառայելու կամքը չունիք, վարձատրուելու յոյսով միայն կ'ուզէք յանձնառու ըլլալ մեծ գոհոգութիւններու: Սակայն Աստուծոյ կամքէն կախում ունի ամէն տնօրինութիւն՝ հանդերձեալին մէջ...

Ժիգն ունենանք ուրեմն, եղբայրներ և քոյրեր, կարող ըլլալու կատարել այն ամէն սուրբ ու նուիրական բաները որ կը պահանջուին մեզմէ. աւետարանական պատգամները հոգեկան ճշմարտութիւններն մեզի համար: Գիտնա՛նք թէ՛ երբ շատ անգամներ կը թուլնայ մարդկային կամքը, Աստուածայինը վեր կը բռնէ զայն:

Երբ կը ծառայենք բարիին՝ իշխած կ'ըլլանք չարին: Տէրն ալ ըսաւ իրեններուն. «Զէ՛ք գիտեր թէ ևս ալ մարդու որդին եմ, բայց եկած եմ ոչ թէ ուրիշները ծառայեցնելու ինձի, այլ ուրիշներու ծառայելու: Եթէ կարող ըլլանք գործելու և նուիրուելու, Աւետարանէն կը բղխի մեր վարձքը: Այս համոզումով կրնանք ճշդիւ մեր կեանքին դերը, ըլլայ եկեղեցիին, ըլլայ բնատանիքին և ընկերութեան մէջ. այն ատեն միայն այսօրուան սուրբերն ալ պիտի ժպտին մեր երեսին, որպէս թէ ըսել ուզէին մեզի. Մենք ալ միամիտ չա՛հախնդիրներ էինք երբեմն, մենք ալ մեր սխալ ըմբռնումներուն հետեւանքով ցուցուցինք մեր Տէրը. բայց երբ հրամայեց մեզի որ ծառայենք մարդկութեան, ա՛լ ձայն չհանեցինք, մեր բոլոր էութեամբը հպատակելով իրեն:

Ահա՛ իր մարմնէն անջատուած այն գլուխը՝ որ մեզի կը խօսի թէ ի՛նչ կ'արժէ նուիրուած կեանք մը, ու իր եղբայրն ալ, որ թաղուեցաւ կամ ինքզինքը թաղել տուաւ գերեզմանական լուծեան մէջ, նոյնը կը կրկնէ մեր ականջին... Այսպէս բոլոր առաքելական խումբը ձայնակցելով անոնց՝ իրենց պատգամաւորութիւնը կը բերեն մեզի սա բառերով. Տկարներ էինք ու զօրացանք, տխմարներ էինք ու իմաստնացանք. Աւետարանին լոյսովը միայն լուռ ու մունջ ծառայեցինք Անո՛ր՝ որ ազքատ մըն էր և աշխարհն հարստացուց, գերի մըն էր ու մարդերն արձակեց իրենց կապանքներէն, ստրուկ մըն էր ու զմեզ ազնուականներ ըրաւ, որպէսզի ապակառնութեան ծառայութենէն ազատուած՝ ծառայենք Աստուծոյ: Այս հաւատքը որ մերն ալ է՝ կը դնէ զմեզ այն վիճակին մէջ՝ ուր կարող պիտի ըլլանք սպասաւորելու Աւետարանին ճշմարտութեանը, ի փոռս Աստուծոյ Որդւոյն, որ է օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ֆիգարոյի անհրաժեշտ անդամներն իրենց անհրաժեշտ անդամներն են (enquête) կատարելու համար՝ քի Գիտությունը հանդիմանում էր։ Անոնիմի շատերն առանց պատասխանի հրապարակեցին վերոյիշեալ քերական միջ (1926, Մայիս 2-25). քայքայական գրագիտին մասին յետոյ (օգոստոս 1927)՝ իր բարեկամները խորհեցան առանձին զբոսայգի մը մէջ ամփոփել այդ գրագիտները, որոնցմէ մէկ ֆանիները կուտանք մեր ընթերցողներուն, թարգմանութեամբ Վանդու Ընդարարին Կիրակիական Գաղտնի Սարկազմներուն։

Խմբագր. ՍԻՈՆ

Ինձի կը հարցնէք՝ թէ արդեօք գիտութիւնը հակառակ է կրօնական զգացումին։

Այս պարզ հարցումը կը բաւէ խնդիրը լուծելու։ Գիտական միտք եւ կրօնական զգացում երկու տարբեր բաւեր են, սակայն ո՛չ հակառակ իրարու. անոնք մեր անձին երկու տարբեր հանգամանքներուն հետ կապ ունին, որով իրարու ներհակ չեն կրնար ըլլալ, թէև կրնան անտարբեր ըլլալ իրարու հանդէպ։

Եւ լսած եմ նշանաւոր մարդու մը ըսելը՝ թէ «ո՛րքան աւելի յատուցիմէ գիտութիւնը՝ նոյնքան աւելի կատարելութեամբ կը հասկնանք տիեզերքը եւ մասնաւորապէս մարդն ու անոր յօրինուածքին սքանչելիքները, եւ աւելի կը փորձուինք ճանչնալ ատոնց մէջ ձեռք մը ամենագոր եւ անհունապէս իմացական, որ է Աստուած՝ կրօնքին գերազոյն առարկան»։ Եւ ես կը հաւանիմ այդ տեսութեան։

Ահա՛, սիրելի եղբայրակից, իմ կարծիքս զոր կը յայտնեմ ձեզի ամենայն համեստութեամբ։

PIERRE BAZY

Մարդկային գիտութիւնը անկարող է լուծելու ըստ ինքեան էութեան խնդիրը, եւ մասնաւորապէս խնդիրը մեր ճակատագրին։ Գիտութիւնը ընդունակ ըլլալով բարեփոխելու մեր գոյութեան նիւթական պայմանները եւ նուազեցնելու այն ֆիզի-

քական չարիքները, որոնցմով կը տառապինք, չի կրնար թափանցել մեր գիտակցութեան զաղանքներուն, ո՛չ ալ ամօքել մեր բարոյական թշուառութիւնները, որոնք կախում ունին իրենց անմատչելի կալուածէ մը։

Յաճախ կը յեղշեղուի սա զաղափարը՝ թէ Գիտութիւնը եւ Կրօնը անհաշտելի են, վասն զի կրօնքը մեզի կը պարտադրէ հրամանակարգ հաւատալիք մը՝ զոր կը հերքէ պարզ բանականութիւնը։ Բայց կարելի է հաստատել՝ թէ մարդկային գիտութիւնը այն աստիճան ստուգութեան հասած է որ կը ներուի իրեն զատուներով վճիռ արձակելու, նոյն իսկ այն նիւթերու մասին՝ որոնք իր ձեռնհասութենէն վեր են։ Ասկէ զատ, գիտութիւնը, ինքն ալ մեզի չի՞ պարտադրեր հրամանակարգեր՝ որոնք ամէն ապացուցումներէ կը խուսափին, եւ զորս պէ՛տք է ընդունիլ՝ թէ իսկ չունենան որեւէ հակադիմ, եւ անկարելի ըլլայ ստուգել զանոնք։

Սակայն եւ այնպէս, կրկնենք թէ Գիտութիւնը կը կերպաւորուի շարունակաբար. այնպիսի ճշմարտութիւններ, որոնք այսօր մեզի անժխտելի կ'երևին, թերեւ զաղը տարակուսական նկատուին փորձաստութիւններու կամ նոր տեսութիւններու հետեանքով. պէտք է զգուշանալ անոր ընծայելէ իր չունեցած արժէքը։

Անոնք որ յաճախ կը դատապարտեն կրօնքը, հպարտ ոգիով է որ կ'ընեն զայն, որպէս թէ մարդկային գիտութիւնը կարող ըլլար լուծում մը տալու կեանքի բոլոր հանելուկներուն։ Որպէս թէ գոյութիւն չունենար իրերու կարգ մը, որմէ չենք կրնար բան մը փոխել. մենք կ'զգանք թէ գերազոյն կամք մը կ'իշխէ մեր կամքին. ինչո՞ւ ինչ յաւիտեանական խնդիրը կը լկեղծուի կը հալածէ, խնդիր մը՝ որուն միայն մեր բանականութեամբ չենք կրնար պատասխան մը տալ. խոստովանինք մեր անկարողութիւնը։

Տառապողներու անհուն բազմութեան թողո՛ւնք այն յոյսի նշույլը, որ լաւագոյն աշխարհի մը համար կը մխիթարէ զանոնք եւ կը կազդուրէ։ Ապա թէ ո՛չ կ'իյնանք նիւթապաշտութեան մը մէջ, որ զործն է տգիտութեան եւ յանձնապատասխանութեան։

G. ANDRÉ

Գիտութեան և կրօնական գաղափարին միջև հակամարտութիւն կա՞յ: Ես, իմ մասին, այդ կէտը բնաւ չեմ նկատած, և փորձառութիւնը կ'ապացուցանէ որ ամէն դարերու մէջ եղած են ամուր հաւատացողներ, նշանաւոր գիտուններ ըլլալով: Ասոր պատճառը պարզ է. երկու կալուածները տարրեր են իրարմէ. առաջինը իրեն սահման ունի մեր զգայարանքներուն մասշտիկի շուրջակայութիւնները. իսկ երկրորդը նիւթէն վեր կը բարձրանայ զգացումի անսահման ոլորտին մէջ:

Հարկ չկայ ըսելու որ կ'անկարկեմ ֆիզիքական և բնական գիտութիւններուն, որոնք ինծի համար շատ ընտանի գիտութիւններ են, և որոնց մէջ տիրապէս իրենց փաստերը կը փնտռեն կրօնական գաղափարին հակառակորդները: Գիտական միւս ուղղութիւններուն մէջ երկու կալուածներուն տարբերութիւնը նուազ խորունկ կ'երևի, բայց ասիկա աչքի պատրանք մըն է. վասն զի գիտական ամէն ուղղութիւն իրեն մեկնակէտ ունի, նիւթական կարգի զննութիւն մը կամ զննութիւններու շարք մը:

Երկու կալուածները տարրեր են, սակայն անհաղորդ չեն իրարու, գէթ մարդուն մտքին մէջ, ուր անոնք կրնան հակադրել ու բռնի կը հակադրեն մէկը միւսին վրայ: Այս հակադրումը կը փոխուի իւրաքանչիւր անհատին վրայ իր ի գործ դրած կալուկապովը (emprise). ոմանք կ'ուրանան զգացումի կարողութեան բովանդակ արժէքը սրտամխտութեան մէջ. ուրիշներ նոյն կարողութիւնը կը նկատեն իրրեւ մտքին ամենէն ազնիւ ուժերէն մէկը: Առաջինները չեն ուզեր նիւթական կալուածէն դուրս ելլել, ուր զիրենք կ'առաջնորդէ զննութիւնն ու գիտական փորձառութիւնը. երկրորդները՝ նոյն իրողութեամբ՝ ամենաբարձր գաղափարներու կը վերանան, բոլոր իրերու ծագումին, մարդուն բնութեան և Աստուածութեան վերաբերմամբ: Այս երկու հակառակ ծայրերուն միջև միջանցքներ չա'տ կան, բայց ասիկա զգացումի հարց մըն է, ուրիշէ չի կրնար համարարութիւն մը ծագել գիտական յառաջդիմութեան և կրօնական գաղափարին միջև:

Ես կը կարծեմ որ կրօնական գաղա-

փարը աւելի ատակ է նպատակու գիտական յառաջդիմութեան. վասն զի անիկա կը ձկտի դէպի ակը, դէպի ծագումը իրերուն, ու դէպի այդ նպատակն է որ կը նկրտի Գիտութիւնը անդու անգաղար: Ֆուստական Ակադեմիայի անդամակցելուն առթիւ Henri Poincaré կ'ըսէր Pascal ի հետ. «Աստուած փնտռել, զայն արդէն գտած ըլլալ է»: Ընթարիտը փնտռել՝ միթէ Աստուած փնտռել չէ՞, այսինքն գերագոյն ձըմարտութիւնը, և ասով չե'նք կրնար կրօնական գաղափարը նկատել իրր յօրուոր ազդակ գիտական յառաջդիմութեան: Մինչև հոս զանց ըրի յիշել որ և է եկեղեցի: Գիտութիւնը կրօնք չունի, բայց գիտունը կրնայ ունենալ զայն՝ և այդ կրօնքը չի կըրնար հակառակորդ ըլլալ անոր աշխատանքներուն. վասն զի կրօնական սկզբունքները՝ ինչպէս փիլիսոփայական գաղափարները՝ միշտ զիրենք ընդունող միտքերու բարձրութեան կը համապատասխանեն:

E. L. BOUVIER

Մարդկային լծացականութեան մէջ, կրօնքը և գիտութիւնը բացարձակապէս երկու որոշ յարկաբաժիններ կը գրաւեն: Ո՛չ մէկ գիտութիւն ունէ կրօնքի դէմ թըշնամութիւն չունի, անչուտ այն պայմանով՝ որ այդ կրօնքը չյարձակի գիտութեան դէմ: Մարդիկ կրնան կրօնական ոգի և գիտական ոգի ունենալ միանգամայն, կամ միայն կրօնական ոգի և կամ միայն գիտական ոգի ունենալ: Ոչ մին և ոչ միւսը պատճառ չունին զիրար բացարձակապէս տարամերժելու:

PAUL APPELL

Գիտութեան նպատակն է ձըմարտութիւնը փնտռել իրողութիւններու այն կալուածին մէջ, զոր մենք կրնանք զննել. բայց ո՛չ երբեք զգացումի կալուածին մէջ, ուր բոլոր գիտական օրէնքները ո՛չ մէկ դեր և ոչ ունէ գործ ունին: Ուրեմն, գիտութիւնը չի կրնար հակառակ ըլլալ կրօնական զգացումի:

FERRIÉ

Այսօր հարց չի կրնար դրուիլ գիտնալու՝ թէ գիտութիւնը հակառակ է կրօնական զգացումի: Կրօնքը, իր և'ս աւելի

գիտական ուսումնասիրութիւններովն է որ կը պարտւորուի: Եւ զիտութիւնը, իր յաջորդական զիւտերովը, չի հաստատեր բան մը որ կրօնական վարդապետութեան հակասէ: Ասոնք երկու գործունէութիւններ են, որոնք կը բարդաւաճին առանց ընդհարումի: Նախապաշարումէ ազատ ամէն միտքի համար՝ անոնք պարտին նոյն իսկ մերձեցումի կէտեր գտնել իրենց հետագօտութիւններու անկեղծութեանը մէջ:

F. FOCH

Գիտութիւնը՝ ճիշդ մըն է զէպի արարչագործութիւն, կրօնքը՝ ճիշդ մըն է զէպի Արարիչը:

EDOUARD BRANLY

Հարցը՝ զոր ինձ կ'ուզէք՝ կը թուի թէ ընդունակ է երկու տարրեր պատասխաններու, հոգեբանական կամ ընկերական տեսակէտներէ գիտուելով:

1. Փորձառական իրողութիւն մըն է թէ հոգեբանական ո՛չ մէկ անշարմարութիւն կայ կրօնական զգացումի և գիտական այն զգացումին միջև՝ զոր կրնանք գիտութեան ճաշակն ու սէրը անսուանել: Երկու զգացումներն ալ միեւնոյն մտքին մէջ կրնան համագոյակցել կատարելապէս:

2. Հակառակէն՝ մարդիկ կրնան երբեմն գործնական ընդդիմադրութիւն մը տեսնել կրօնական զգացումի ընկերային ինչ ինչ ցուցակութիւններու եւ խորհելու ազատութեան եւ գիտութեան անհրաժեշտ վիճակներուն միջև: Գալիլէոսի տիեզերածնութեան եւ կամ Տարվիին կենսաբանական տեսութիւններու մասին ինչ որ ալ ըլլայ գիտունի մը կարծիքը, իրեն իրաւունք կը համարի խորհիլ՝ թէ այդ տեսութիւնները կրնան ազատօրէն բանաձևուիլ և վիճարանութեան առարկայ ըլլալ, առանց որ Հաւատաքնական տեսանք կամ Դոյտոնի գատաւօրները իրաւունք ունենան անոր հակառակելու: Այսուամենայնիւ, կը թուի թէ այսօրինակ ընդդիմադրութիւններ երթալով կը պակսին եւ հաւանութիւն չեն գտնիր հասարակաց կարծիքէն:

EMILE BOREL

Գիտութիւնը մեզի ուէ կերպով հակառակ չերեիր կրօնական զգացումին:

Կրօնական գաղափարը, ինչ որ ալ ըլլայ իր ձևը, բնական է մարդուն. իր ձևը միջավայրի ազդեցութիւնը կրելով հանգիւրձ՝ կախում ունի նաեւ միտքէ, զգայնութենէ, կեանքի փորձառութիւններով ընդունուած անձնական հակազդեցումէ, օւրիշներու կեանքով տրուած օրինակներէ, համայնքներու և անհատներու կողմէ զրննուած բարոյական կոտարելութեան մակարդակներու բաղդատութենէն:

Կրօնական գաղափարին ազդեցութիւնը բարոյականին վրայ անվիճելի է:

« Առանց պարտադրութեան և առանց հատուցումի (sanction) բարոյականը, ինչպէս նաեւ անդրկական եղափոխականներու օգտախնդիր բարոյականը, մտաւորականներէն և ի պէտս իրենց՝ չի նուաճ գրութիւններ են ամէն մասերով »: Մենք կ'ընդունինք այս կարծիքը զոր վերջերս արտայայտեց Dumont Wildon(*):

Մաքուր բարոյականի սնանկութեան այս լուրջ հարցը սկսած է զբաղեցնել այն մեծ միտքերը՝ որոնք զերծ են ամէն նախապաշարումէ եւ նոյն իսկ, ինչպէս կ'ըսեն, կրօնական ամէն ստրկութենէ:

Գալով ինձի, չեմ կարծեր՝ թէ բարոյականին վերականգնումը կարելի ըլլայ ձեռք բերել առանց օժանդակութեան կրօնական գաղափարի:

E. QUÉNU

Դրուած հարցին պատասխանել՝ քանի մը տողերով՝ զրեթէ անկարելի է: Պիտի փորձեմ սակայն, թէ և շատ թերի պիտի ըլլայ ան:

Բազմաթիւ են օրինակները մեծ գիտուններու՝ որոնք անկեղծ եւ եռանդուն հաւատք մը ունէին, այսինքն կրօնական զգացումէ շատ աւելի բան մը:

Եւ իրօք, զժողովրդէ հասկնալ ասիկա: Երբ քիմիաբան մը ուսումնասիրէ գայլախաղական եթերները, շատ զեզեցիկ զիւտեր կրնայ ընել սիլիկիտի բազալիթիւններուն վրայ, առանց առնչմով տարուելու եզրակացութեան մը յանգիլ սկզբնական մեղքի վերաբերմամբ: Ասոնք երկու անջատ կալուածներ են, և ինք կը բաժնէ զանոնք: Իրողութիւններն ալ կը հաստա-

(*) Mercure de France, 1925:

տեն՝ թէ այս բաժանումը կարելի է կարգ մը միտքերու համար:

Դաւով կրօնական զգացումին, ոչ մէկ ազերս չունի ան՝ ո՛չ այս կամ այն ճշգրիտ յայտնութեան և ո՛չ ալ որեւէ մեթոտաւոր հրամանակարարի հետ: Արդ, հնա՞ր է ուսումնասիրել գիտութիւնները, առանց բռնութեամբ տեսակ մը կրօնական սարսափէ սահող քնութեան հանդէպ, որ կը վարէ ամէն ինչ անողոք օրէնքներով, և որուն բոլոր մանրամասնութիւնները, որչափ զբուռաբաւ խելամուտ ըլլանք անոնց, նոյնչափ կը հարկադրեն մեզի անսահման սքանչացում մը:

Որքան խորը թափանցենք, այնքան աւելի պիտի տեսնենք՝ թէ ոչինչ գիտենք անհուն *սիկլոսֆէն* (cosmos): Սակայն, մեր ազիտութեան տարածութիւնը արդեւք մը չէ մեր հիացումին խորութեան:

Charles RICHET

Անբանաւոր կը նկատեմ ես ընդդիմադրել կրօնքն ու գիտութիւնը, որոնք, ինչպէս ինծի կը թուի, պէտք է մեան իւրեանց որիչ կալուածներուն մէջ: Անոնցմէ մէկը միւսին դէմ լարել՝ ո՛չ մէկ օգուտ կրնայ ունենալ, և ասիկա, մանաւանդ գործն է անոնց՝ որոնք լաւ չեն սորված ո՛չ մին և ոչ միւսը:

Paul SABATIER

Անկարելի կ'երևի ինձ՝ քանի մը տողերու մէջ՝ իր ներկայացուցած տարրեր կողմնադրել քննել այն հարցը, զոր ինձ ուղղելու պատիւը կ'ընէք: Հարկ էր արդարեւ սահմանել՝ թէ ի՞նչ պէտք էր հասկընալ գիտութիւն կամ կրօնական զգացում ըսելով. յետոյ հետազօտել՝ թէ ինչո՞վ կը զանազանին գիտութիւնն ու կրօնական զգացումը ա՛յս կամ այն ժամանակներու. և միեւնոյն թուականի մարդոց, և նոյն իսկ մէկ մարդու մէջ՝ իր տարիքին համաձայն. ապա նկատի առնել ինչ որ գիտութիւնն ու կրօնական զգացումը կրնան ազդել իրարու փոխադարձաբար, իրենց եղափոխումի զանազան աստիճաններուն մէջ:

Կը խորհիմ թէ այդպիսի ուսումնասիրութիւն մը չէք սպասել ինձմէ, այլ պարզապէս կը հարցնէք՝ թէ ոմանց հաստատած և ուրիշներու միտած գիտու-

թեան և կրօնական զգացումի ներհակութիւնը՝ համաձայն է տափակ իրականութեան թէ ո՛չ:

Այդ հորիզոնը միայն աչքի առջև ունենալով՝ կը կարծեմ թէ սապէս կարելի է պատասխանել. գիտութեան և կրօնական զգացումի միջև խիստ կախում մը չի կրնար ընդունուիլ վճռակականապէս, և հարկ է խոստովանիլ, տեղեկանալով այլեայլ կիրքներու մէջ համբաւուած գիտուններու կենսագրութեան՝ թէ նոյն իսկ հակակրօն զազախարներ ունեցողները կրցած են մեծաքայլ յառաջանալ գիտութեան գիտնին վրայ. եղած են նախ ուրիշներ՝ ոչ անհրաժաններ՝ ինչպէ՞ս՝ Newton, Cassini, Herschell, Faraday, Biot, և այլն, որոնց գիտութիւնը իրենց բուն գրուածներուն կամ իրենց ժամանակակիցներուն վկայութեան համաձայն՝ լծորդուած է կրօնական անմխտելի զգացումներուն հետ:

G. BERTRAND

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ Ը

Տեսողութեան ծիւղն մէջ լուս. ստեպին է բոք չիմ կանթեղի մի խորանի մօտ մտնաւէն, Ուր կը մտնի բիւր հեռակի ծուխ քեւերն Լոյսին երազն ու ձայներուն բխեղը որ:

Ու վիտուր լրօտքիւնն է դառնամառ Աղօթին պէս աւ կնից ա՛յլ շքուններուն Թախանձաւէ անմուտ գաղսիւր. սիւներուն Վրայ կ'լցնէ բաւիւներուն բոքը խառ:

Մէկը միւսին ձեռք ջրող կոյս մ'է հողանի Գողցես ամէն սիւն հին պարի մէջ բռնակն. Զի ծաղկեցուց իր նուագաբը լուսնկան,

Բազկասարած էր լայն խաչին վրայ կ'աւիւնի Ասուածն՝ ամէն հեաղի համար ստեպի մի բոք, Լոյսին արեւն ու ձայներուն բխեղը որ . . .

Գանիւր:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԽՆԳԻՐՆԵՐ

Զ.

3. — ԵԿԵՂԵՒՈՅ ԴՊՈԱՆԱՆՔՆ ՈՒ ՊԱՇՏՈՄՈՒՆՔԸ

Բարեկարգութեան ամէնէն փափուկ կէտն է Դաւանանքը, որուն հետ սերտ կապ ունի նաև Պաշտամունքը: Թէև մեր մէջ Բարեկարգութեան վրայ խօսուած ատեն դաւանանքին չեն մօտենար, ոչ անոր համար որ այդ մասին ըսելիք կամ ընելիք չկայ, այլ անոր համար որ դաւանանքի խնդիրը կարծես թէ միաբերու մէջ լուծուած խնդիր մը կը նկատուի արդէն. այսինքն՝ ոմանց համար աստուածաբաններու և եկեղեցականներու վերաբերեալ գործ մըն է դաւանանքը, որմէ բան չի հասկնար ժողովուրդը. ասկէ զատ ժողովուրդին կրօնականացումի կողմէն էական չէ դաւանաբանական զիտութիւնը. ոմանց համար դաւանանքի վերաբերեալ խնդիրներ այժմէութիւն մը չեն ներկայացներ գործնական կրօնքի մէջ և հետևաբար ատոնք կրնան պահուիլ եկեղեցւոյ մէջ այնպէս ինչպէս որ ընդունուած են. ոմանց համար ալ կարեւորութիւն չունին ատոնք, որովհետև ժամանակիս զիտական և քննադատական ոգիին հետ չեն հաշտուիր: Եւ, մեր կարծիքով, այս է պատճառը որ Հայց. եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վերաբերեալ գրուածներու և եղած թեւադրութիւններու մէջ ոչ ոք մօտեցաւ դաւանանքին: Տարակոյս չկայ որ, ինչպէս ըսինք, խնդիրը շատ փափուկ է ըստ ինքեան, ասոր համար ոմանք երկիւղածօրէն, ոմանք զաղտնամտօրէն, խորհրդաւոր լուծութեան մը կը մատենեն զայն:

Բայց պէտք է մեկդի նետել զաղտնամտութիւնը, և երկիւղածութեամբ օծուն համարձակութեամբ մօտենալ խնդրին, և քննել թէ իրօք մեր այսօրուան Հայց. եկեղեցւոյ հոգեւորականութիւնն ու ժողովուրդը հաւատարիմ մնացա՞ծ են քրիստոնէական մի և ընդհանուր եկեղեցւոյ դաւանանքին, կամ Առաքելական բացատրութեամբ, արդեօք նոյն հաւատքի մէջ կեցե՞ք ենք (Բ. Կրնք. ԺԶ. 5):

Եկեղեցին հաւատքի զպրոց մըն է. կեղծիքը և երկմտութիւնը գործ չունին հոն:

Լուտեր և իր նախորդները երբ սկսան քննադատել իրենց (հռոմէական) եկեղեցւոյն կարգնուսարքը, որուն մէջ կեդրոնական տեղը կը բռնէր պապին վերադրուած անսահման հեղինակութիւնը, չէրցան խուսափիլ դաւանաբանական շատ մը խնդիրներու մէջ մխրճուելու հարկէն և ատոր հետեանքներէն, այնպէս որ աստուածաբանական վեճերը իրենց բնական ընթացքով յանդեցան դաւանաբանական նորութիւններու, և սակայն հռոմի եկեղեցին չբարեկար-

դուեցաւ այնպէս ինչպէս կ'ուզէր Լուտեր, այլ բացուեցաւ անկարկատելի ճեղքուած մը բարեկարգիչներուն և Հռոմի եկեղեցւոյն միջև: Մայրաքաղաք թիւրքերը իր դադաթնակէտին հասաւ. Հռոմ ամուր մնաց իր աւանդական գիրքին մէջ և դաւանաբանական խնդիրներու վրայ անդրադոյն յաւելումներ ըրաւ. իսկ Լուտերական շարժումը անկողար ասպարէզ մը դառաւ իր առջև անդրադոյն ազատութիւններու, իսպառ թօթափելով եկեղեցւոյ վարդապետական հեղինակութեան լուծը և ծնունդ տալով բազմաթիւ յարանուանութիւններու: Մեր ուսումնասիրութեան սկիզբը շատ լաւ պարզեցինք Բողոքականութեան ծագումը և նկարագիրը, իբրեւ հետեւանք անհաշիւ բարեկարգութեան: Բայց կ'արժէ անդրադառնալ սա կէտին վրայ թէ Լուտեր երբ ճամբայ ելաւ Բարեկարգութեան սկզբունքով, յանդեցաւ այնպիսի եզրակացութեան մը որ իր մտքէն անգամ չէր անցած. և եթէ կարող ըլլար նախատեսել թէ ո՛ւր պիտի յանդէր իր ձեռնարկը, թերեւս պիտի սոսկար իբրեւ հաւատարիմ պաշտօնեայ իր մայրենի եկեղեցւոյն՝ և ճամբայ պիտի չելլէր...: Սակայն անգամ մը ելած էր ճամբայ և նախատեսուած ու չնախատեսուած իրողութեանց հոսանքը այնքան բուռն եղաւ որ այլեւս անօգուտ վատտակ մը պիտի ըլլար իրեն համար հոսանքն ի վեր թիւալարել. ինքն պիտի քշուէր հոսանքէն, զոյ՛լ ըլլալով միայն որ չընկզմէր: և այսպէս ալ ըրաւ նշանաւոր Բարեկարգիչը. մերթ ինքն էր որ կըրցաւ ուղղութիւն տալ գէպերուն, բայց յաճախ գէպերն են որ ուղղութիւն տուն իրեն, և ինքն հպատակեցաւ գէպերուն առած ուղղութեան, և վերջապէս ան փակեց իր աչքերը՝ տեսնելով իր մայրենի եկեղեցւոյն կողքին վերայ բացուած խոշոր և խորունկ վէրքը, որուն ցաւը դեռ մինչև հիմայ կ'զգայ Հռոմ:

Եթէ պատմութեան փորձերը դաս մը ունին ապագայ սերունդներու համար, Հայց. եկեղեցին պէտք է որ օգտուի այդ դասէն: Ամէնքս ալ կը փափաքինք որ բարեկարգութիւն Հայց. եկեղեցին, ոչ ոք կ'ուզէ վէրքեր բանալ աւնոր զգայուն կողերուն վրայ, բարեկարգութեան սիրուն: Եւ շատ ուրախալի պարագայ մըն է որ Լուտեր մը չունինք մեր մէջ, ոչ ալ անոր շարժառիթները կան փափաքելի բարեկարգութիւնը իրադարձելու համար:

Ուրեմն ի՞նչ պիտի ըլլայ դաւանանքի խնդիրը բարեկարգութեան մէջ. վասն զի կենսական խնդիր մըն է ան: Այսօր հայ մտաւորականութեան և երիտասարդութեան մեծագոյն մասը, քսաներորդ դարու կրթութեան և դաստիարակութեան աղբեցութեան տակ, բոլորովին տարբեր «աշխարհահայացք» մը ունին: Թո՛ղ քրիստոնէական դաւանանքը, մարդիկ քրիստոնէական կրօնքով իսկ չեն զբաղիր, և ինչպէս կ'ըսուի ուսմկօրէն — «Բան մըն է կ'երթայ»: Միւս կողմ մէն ժողովրդային զանգուածը, որ պահապանն է իր պապենական բարի հաւատքին, իր մտայնութեան հարկովն իսկ չի կրնար հետաքրքրուիլ դաւանանքի և հաւատքի վերաբերեալ խնդիրներով, իր հոգեկան շինութեան համար բաւական համարելով ժամն ու պատարագը, բարեգործութիւնը, և այլն: Գալով՝ եկեղեցականութեան, յարգելով թանկագին բացառութիւնները, մեր եկեղեցականներն ալ ընդհանրապէս չեն պատրաստուած դաւանաբանական խնդիրներու ուսումնասիրութեան:

Այս է պատկերը իրականութեան և կարծենք թէ սխալ կամ չափազանց

գրիծեր չկան ատոր մէջ: Եւ սակայն Բարեկարգութեան տեսակէտէն կարելի չէ լուծեան տալ դաւանանքի խնդիրը:

Բայց ի՞նչ է դաւանանքը, և ի՞նչ է անոր կարեւորութիւնը եկեղեցիի մը համար, — նախ և առաջ ստիկա դիտմանը պիտի ըսեն հետաքրքիրներ: Գոհացում տանք այս հետաքրքրութեան:

Դաւանանքը, աւելի ծանօթ ըսաով Հաւատմանքը, եկեղեցւոյ կողմէն պաշտօնապէս բանաձեւուած վարդապետական (doctrinal) խնդիրներ են, որոնք պիտի ընդունուին առանց քննութեան և առանց բանավէճի. կամ կ'ընդունիս կը հաւատաս և կը մնաս եկեղեցւոյ մէջ և կամ չես ընդունիր, չես հաւատար, դուրս կ'ելլես եկեղեցիէն: Պատմական բացատրութեամբ դպրոցականութիւնն է ասիկա (Scholasticism), այսինքն դպրոցի մը վճիռը, որ վերաքննութիւն չունի, տարբեր բան՝ եթէ նոյն ինքն դպրոցը ինքն կը վերաքննէ իր վճիռը և բարեփոխէ զայն. ուրիշ խօսքով՝ եկեղեցւոյ անդամները անձնական, ազատ կարծիք չունին Հաւատմանքը մէջ: Լուստերեան Բարեկարգութեան վերջին և վճռական նկարագիրը այս եղաւ, այսինքն՝ քրիստոնեայ անհատը ազատ է իր կարծիքներուն մէջ, ան կը ժխտէ Հռոմի եկեղեցւոյն պաշտօնական բանաձեւները:

Հայց. եկեղեցին իր դաւանանքին մէջ թէև դպրոցական (scholastic) է, բայց ազատամիտ է ուրիշ եկեղեցիներու հանդէպ, և մեր պատմութեան պահպանողական ազատամտութեան փայլուն և հեղինակաւոր ներկայացուցիչն է ներսէս Շնորհալի:

Բայց նոյն ինքն Շնորհալի խիստ է իր եկեղեցւոյ անդամներուն հանդէպ, և կը պահանջէ որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անդամներ լաւ գիտնան իրենց եկեղեցւոյն Հաւատմանքը, և այս է պատճառը որ ան իր կաթողիկոսական առաջին Կոնգակին (ծանօթ Ընդհանրականին) սկիզբը դրած է Հայց. եկեղեցւոյ դաւանանքը, իր պատուէրները և հրահանգները տալէ յառաջ:

Այսօրուան միաբերու հետ կը հաշտուի՞ այդպիսի պահանջ մը. կարելի՞ է հաւատալ Բիսուս-Քրիստոսի մարդեղութեան աւետարանական պարզուկ պատմութեան, ինչպէս նաև այդ մասին խմբագրուած պաշտօնական բանաձեւներուն, այսինքն Հաւատմանքուն: Չէ՞ որ հայն ալ իր զաւակները կրթած ու դաստիարակած է դարուս լուսամիտ դպրոցներուն ուղղութեամբ, չէ՞ որ անոնք ալ սորված են ունէ խնդրին մէջ ինչո՞ւն և ի՞նչպէսը փնտռել, չեն կլլեր վարդապետն ասացը, այլ կը վիճին, կ'ազեն լուսաբանուիլ, և եթէ իրենց խելքին կը պառկի վէճի ենթարկուած խնդիրը, կ'ընդունին, իսկ հակառակ պարագային, կը մերժեն զայն: Այս է իրողութիւնը պատմութեան մէջ, եւ այսօր ալ միեւնոյն է իրողութիւնը մարդկային ընկերութեան մէջ:

Ըսինք քիչ մը յառաջ թէ եկեղեցին հաւատքի դպրոց մըն է, կեղծիքը և երկմտութիւնը գործ չունին հոն: Եւ այսօր, լուսամիտ կոչուած այս դարուն մէջ ալ, Բիսուս-Քրիստոսի եկեղեցին մեղի կը ներկայանայ իր առաքելական դարու անփիճելի առիքներով, իր զօրաւոր տրամաբանութիւններով, ինչպէս նաև իր միամտութիւններով և իր աւանդութիւններով, եթէ բանաձեւուած

դաւանանքը մէկդի նետես յանուն անհատական մաքի ազատութեան, չես կըրնար նոյն կերպով վարուիլ Աւետարաններու և առաքելական գրութիւններու հետ. չես կրնար ոչնչութիւն հռչակել եկեղեցւոյ նախկին դարերու սքանչելի նահատակութիւնները, մտքի և գրչի նահատակութիւնները, նուիրումի և արիւնի նահատակութիւնները. չես կրնար արհամարհել քսան դարերու կեանք ունեցող եկեղեցւոյ մը պատմութիւնը և անոր աւանդութիւններն ու գասերը, այլ պարաւաւոր ես խոնարհիլ, վար իջնել յաւակնութիւններու դարձունքէն, ձեռք կապել, յարգանքով և պատկառանքով կենալ ՀԱՄԱՍԽԻ խորհուրդներուն առջեւ և դառնակի պէս հետեւիլ անոնց։ Նիւթական տիեզերքն իսկ լի՛ է խորհուրդներով և խորհրդաւորութիւններով։ Սառայք է որ մարդկային ուղեղը կարող եղաւ թափանցել բնութեան այնպիսի գաղանիքներուն, որոնք մաքէ իսկ չէին անցած, կամ հրաշքներու կարգը գրուած էին. բայց գիտութեան ձեռքով եղած յայտնութիւնները շատ փոքրիկ բաներ են չյայտնուածներուն նայելով։ Բնութիւնը հրաշալի յայտնութիւնն է անապացուցանելի ճշմարտութիւններու։ Եւ կրօնքի կալուածին մէջ աւելի խորհրդաւոր են այսպիսի ճշմարտութիւններ, որոնց գլխաւորներն են, քրիստոնէական աստուածաբանութեան լեզուով, Աստուծոյ գոյութիւնը, Երրորդութիւնը, Մարդեղութիւնը, եւ այլն։

Արդ՝ ճշմարիտ դիտութեան և ճշմարիտ լուսամտութեան պարտքն է կենալ իր գեղեցիկ դիրքին մէջ և խոնարհիլ խորհուրդներու և անապացուցանելի ճշմարտութիւններու առջեւ, որոնցմով կերտուած է ըովանդակ բնութիւնը, որոնցմով լի՛ է երկինքն ու երկիրը, և կրօնքը խորհրդաւոր մէկ յայտնութիւնն այդ ճշմարտութիւններուն իրեն յատուկ խորհուրդներով։

Անոնք որ կրօնքը կ'ուզեն պարզել իր խորհուրդներէն, ի հարկէ պիտի չյաջողին։ Բանաւոր կրօնի մը ջատագովները սկզբունքով լաւ գործ մըն է որ կ'ընեն, բայց պիտի չյաջողին պարզել կրօնքին գաղանիքը։ Վերցնէ՛ր կրօնքի մէջէն գաղանիքը, խորհուրդը, կը դադրի այլեւս կրօնք ըլլալէ։ Վերածէ՛ կրօնքը անհատականութեան, կամ ինչպէս կ'ըսեն, ըրէ՛ կրօնքը խղճի խնդիր մը անհատին համար, խեղճ տես այդ կրօնքին. որովհետեւ ասոնք պարզ ինքնախաբուծիւններ են։ Մարդը իր ստեղծումին պայմաններովն իսկ կրօնական է, կամ ինչպէս կ'ըսուի, անբուժելիօրէն կրօնական արարած մըն է մարդը։

Դիտութիւնը, բառին այսօրուան առումով, հակառակ չէ մաքուր կրօնքին. որովհետեւ կ'ընդունինք թէ մաքուր կրօնքին մէջ սպրդած են նախապաշարումներ, մարդկային ակարութիւններու արդիւնք եղող իրականութիւններ, և ասոնք չեն դիմանար դիտութեան լոյսին առջեւ. կը հալին, կը ցնդին ասոնք. բայց մաքուր կրօնքը, որ Յիսուս-Քրիստոսով քարոզուեցաւ մարդկութեան, կայ ու կը մնայ անյեղի, նոյն ինքն փրկչին պէս, որ Առաքեալին բացատրութեամբ նոյն է երէկ և այսօր և յաւիտեան, և հետեւաբար հարկ չկայ դիտութեան անունով դանդաշել օտարաձայն ուսումներով և կարծիքներով (Եբր. ԺԳ)։ Նպատակ չունէինք և չունինք ալ աստուածաբանական ջատագովութիւն մը գրել հոս. բայց եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վերաբերումով կ'արժէր որ այս կողմէն ալ քիչ մը շօշափուէր խնդիրը. որովհետեւ, չեշտենք անգամ մըն ալ, դաւանանքը սերտ աղերս ունի պաշտամունքի հետ, պաշտամունք՝ որ բարեկարգելի կէտերուն ամէնէն կարեւորներէն մէկը կը նկատուի։

Այս ուսումնասիրութեան սկիզբը խօսեցանք Պատկեր Հայաստանայց Լուսաւորչական Սուրբ Եկեղեցւոյ անուն գիրքի մը վրայ։ Անդրադառնալով ատոր պահ մը, դիտել տանք նորէն թէ անա՛ գիրք մը, որ սրբագրուած է պաշտամունքի բարեկարգութեան տեսակէտէն. այսինքն բարեկարգիչներ, զոր օրինակ, Շարականներու մէջէն վերցուցած են Սերոց բարեխօսութեան վերաբերեալ համարներն ու կտորները. իսկ Ստողածածնի բոլոր շարականները հանած են, և ասիկա ըրած են, ինչպէս մասնաճիւղ ըրինք իր տեղը, բողոքականութիւնը հաճեցնելու դիտումով, և ասով աններելի հակասութիւն մը ըրած են, որովհետեւ սրոց բարեխօսութիւնը հիմնուած է հոգւոյ անմահութեան վարդապետութեան վրայ. այս է սկզբունքը սրոց բարեխօսութեան. իսկ միւս կողմէն Պատկեր կողմողներ, իրենց գիրքին սկիզբը դրած են Հաւատաւք, որուն մէջ կը դաւանուի մեռելոց յարութիւնը, հոգւոյ և մարմնոյ յաւիտեական դատաստանը, և այլն. ասոր համար աններելի է իրենց հակասութիւնը։

Ուրեմն խնդիրը սա՛ է իր պարզութեան մէջ, ըստ քրիստոնէական հաւատքի, հոգին անմահ է թէ չէ։ Եկեղեցին կը հաւատայ թէ հոգին անմահ է։ Ուրեմն ի՞նչպէս կրնան մէկդի նետուիլ հոգւոյ անմահութեան հաւատքէն ճառագայթող հոգեւոր բանաստեղծութեան մը հատուածները։ Կրնայ պատահիլ որ, այո՛, այս հաւատքին արտայայտութեան ձեւերը շատ թանձր գոյներով պատկերացած ըլլան. ընդունինք ասիկա. բայց մենք ձեւի հետ գործ չունինք, ոգին հետ է մեր գործը, խորհուրդին հետ։ Մարդկային կեանքին արտայայտութիւններուն մէջ չկա՞ն թերի կողմեր, թանձր գոյներ և նոյն իսկ տխուր գոյներ և իրականութիւններ։ Ինչո՞ւ այնքան բծախնդրութիւն երբ կը մտնենք եկեղեցիէն ներս։ Փրկիչն ըսաւ Սամարացի կնոջ, թէ Աստուած հոգի է, եւ պէտք է հոգիով և ճշմարտութեամբ երկիրպագել անոր, ամէն տեղ և ամէն ատեն, և ո՛չ թէ միայն հո՛ս, այս Գարիղին լեռան վրայ կամ անդին, երեսադէմի Տաճարին մէջ։ Տառական առումովը այս վճռին, հարկ էր որ եկեղեցւոյ շէնքեր իսկ չլինէին բարեկարգեալներ. սակայն Յիսուս-Քրիստոս չըսաւ թէ եկեղեցիի շէնք մի չլինէ՛ք, բայց մաքրագործելով զայն, ըսաւ թէ եկեղեցիները միայն եւ միայն աղօթքի համար շինուած են եւ ո՛չ թէ շահեր ապահովելու համար, վերածելով զանոնք շուկայի։

Ուրեմն մեր եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մէջ դաւանանքը կը մնայ անխախտ. մեր բոլոր ազատամտութեամբ կ'ընդունինք զանոնք, որովհետեւ անոնք չինծու բաներ չեն, ո՛չ ալ աղէտներու կամ ցնորամիտներու յատուկ երազանք և դանդաշանք։ Ճշմարիտ ազատամտութիւնը այլամերժ չէ երբեք, այլասէր է. այսինքն զե՛րժ գիտութեան յատուկ նախապաշարումէ, այսպէս ըսենք՝ դիտական նեղմտութենէ, լայն լայն սեղեր ունի ան իր մէջ՝ անիմանալիներու և խորհուրդներու համար։

Ուսանց ալլիս երկար յամելու այս բացատրութիւններու մէջ, ըսենք թէ Հաւատաւք և Գաւառաւք եկեղեցւոյ մէջ կը նմանին ընկերութիւններու կանոնադրներուն. ինչպէս որ առանց իրեն յատուկ կանոնագրի մը ուէ՛ ընկերութիւն չի կրնար գոյութիւն ունենալ, նոյնպէս առանց Հաւատաւքի եւ առանց Գաւառաւքի չի կրնար եկեղեցի մը երեակայուիլ. եւ ինչպէս որ ընկերութեան մը անդամներէն ամէն մէկը երբ ընկերութեան կանոնագրին իրեն

չհասկըցած կամ իրեն անհաճոյ կանոնները եթէ չյարգէ, կամ խանդարէ, կամ չընդունի, կամ սրբազրէ իր ուղած կերպով և կամ բռնէ մէկդի նեռէ, կը կործանէ այդ ընկերութիւնը, այնպէս ալ եկեղեցին կը փլասաւի երբ իր անդամները ընկերութեան մը անդամներուն պէս վարուին իրենց եկեղեցւոյն Հաւատամքին և Պաւստանքին հետ:

Կրօնքը կրօնք է, գիտութիւնը՝ գիտութիւն. ամենևին փնաս չունին իրարու: Ընդհակառակը գիտուն մարդու դժբն է գիտնալ յարգը կրօնքին, եւ չչփոթել անոր խորհուրդները իր դրական հաշիւներուն և տարազներուն հետ:

Հայց. եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մէջ, մեր համեստ կարծիքով, պէտք է դաստիարակել ժողովուրդը, ժողովուրդին բոլոր խաւերը, որպէսզի անոնք հասկընան, հնար եղած չափով անշուշտ, իրենց եկեղեցւոյն Հաւատամքն ու Պաւստանքը և յարգեն զայն՝ եթէ չեն հասկընար, վերջ տալով մահահանգոյն անտարբերութեան մտաւորականներուն և բանգէտներուն, ազիտութեան ժողովուրդի մեծ զանգուածին և անպարաստութեան եկեղեցականութեան: Եթէ ընդունած ենք Աւետարանը, պիտի ընդունինք նաև անոր հետեանքները: Ասոր դէմ ունէ առարկութիւն՝ իմաստակութենէ աւելի արժէք մը չունի:

Հիմայ խօսինք պաշտամունքի մասին և վերջացնենք մեր ուսումնասիրութեան այս հատուածն ալ:

Ըսինք արդէն և շեշտեցինք թէ դաւանանքի և պաշտամունքի մէջ սերտ աղերս մը կայ: Բոլորովին պայծառ և հասկնալի ընկալ համար ասիկա, ըսենք, եթէ, զոր օրինակ, Հաւատամքին ամէն մէկ խօսքը երբ առնէք և բաղդատէք պաշտամունքի մասերուն հետ, պիտի տեսնէք այդ աղերսը, այդ կապը. զոր օրինակ, առէք Շաբաթանը, Յարութեան Կանոնին տակ դրած բոլոր երգեր՝ տէրունական են, այսինքն Աստուածութեան և յարուցեալ Փրկչին շուրջ կը դառնան. Հանգստեան Կանոնին երգերը, փառաբանութիւններն են հոգւոյ անմահութեան. Մարտիրոսաց Կանոնը ո՛չ միայն կը բարեբանէ սուրբերուն նահատակութեան յաղթանակը, այլ նաև կ'ողեկոյէ անմահ հոգիները անոնց. կը հաւատայ թէ անմահներ իրենց յարաբերութիւնը չեն կտրած այս աշխարհի մահկանացուներուն հետ, և կը վստահի անոնց բարեխօսութեան: Աղօթքները, երգերը, իրենց բոլոր ձևերով, կ'արտայայտեն թէ կենդանի Աստուծոյ մը խորհրդաւոր ներկայութեան առջև կեցած է ժողովուրդը: Արարողութիւններ և ծէսեր, սկզբունքով, խորհրդաւոր արտայայտութիւններն են մարդու իր Աստուծոյն հետ ունեցած յարաբերութիւններուն: Ինչպէս միտքը և հոգին իր զարմանալի, ըսենք նաև իր շատ խորհրդաւոր վերացումներով և հայեցողութիւններով կը հաղորդակցի Աստուծոյ և աստուածայիններու հետ, այդպէս ալ եկեղեցւոյ մէջ հաստատուած խորհրդակատարութիւններ, պաշտամունքի ձևեր, արարողութիւններ, և այլն, այդ մտաւոր և հոգեկան վերացումներուն և հայեցողութիւններուն զգալի խորհրդանշաններն են, իրարու հետ սերտիւ կապուած հոգեբանական և կրօնական իրողութիւններ, թէ՛, իմանալի՝ ըմբռնումներով և թէ՛ զգալի ձևերով ու արտայայտութիւններով:

Այս բացատրութիւններէն կը հետեի թէ եկեղեցւոյ պաշտամունքը կրօնական դաստիարակութեան ամէնէն գործնական և ամէնէն հաճելի մեթոտն

է։ Որպէսզի այս մեթոտը պահէ իր հրապոյրը, ներդրած է իր շինիչ ազդեցութիւնը հաւատացեալներու վրայ, հարկ է որ ըլլայ հասկնալի, ըլլայ նաև ոչ-ձանձրալի։ Այս երկու պայմաններն ալ կենսական դեր մը կը խաղան հոգևոր շինութեան գործին մէջ։ Ուրեմն բարեկարգութեան մէջ նկատի առնուելիք գործնական խնդիրներէն մէկն է Հայց. եկեղեցւոյ պաշտամունքը հասկնալի ընել ժողովուրդին և չձանձրացնել զայն։

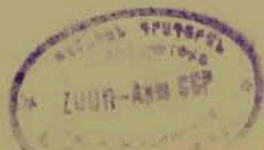
Այս սկզբունքով կարելի՞ է բարեկարգութիւնը պաշտամունքին։

Անշուշտ կարելի է. որովհետև պաշտամունքին էութիւնը, խորքը սերտ աղերս ունի դաւանանքին հետ, և ոչ թէ անոր արտայայտութեան ձևերն ու կերպերը։ Զոր օրինակ. պատարազը պարզ ըլլայ կամ հանդիսաւոր, պատարազը միեւնոյնն է։ Փոքրիկներու մկրտութիւնը մեր եկեղեցւոյ մէջ ըստ կանոնի պէտք է ըլլայ երբ ութօրեայ են անոնք։ Բայց այսօր չի յարգուիր կանոնին տրամադրութիւնը։ Երանի՜ թէ յարգուէր։ Բայց մկրտութիւնը իր խորհուրդէն բան մը չի կորսնցնիր եթէ նորածինը ութ օրի տեղ ութը չաբաթ կամ ութը ամիս ետքը մկրտուի։ Ննջեցեալի մը թաղումը եւ թաղման համար խմբագրուած կանոնը հաւատքի և դաւանանքի հետ կապ չունի։ պարզ և հանդիսաւոր թաղումներ կան, և բոլորովին արտաքին ու շատ երկրորդական բաներ են ատենք։ Դարձեալ Մկրտութեան և Թաղման կանոններուն ազօթքնելը և երգերը, հին ձեռագիրներու համեմատութիւններով կը հաստատուի թէ ատենք ծագումով կարճ ու պարզ եղած են, բարդութիւնը հետզհետէ եղած է ժամանակի ըմբռնումներուն համեմատ. ուրեմն, նկատի առնելով մեր ժամանակին և միջավայրին պահանջները կարելի է բարեփոխել զանոնք, որովհետև արդէն կը բարեփոխուին ատենք կամ պաշտօնական տար եկեղեցականներուն գատողութեան համեմատ և կամ պսակի ու ննջեցեալի տէրերուն խնդրանքին զոհացում տալու համար։ Կարելի է Հայց. եկեղեցւոյ ժամագիրքը և Մաթթոյին կանոնները առանձին ուռանձին քննել և հնագոյն ձեռագիրներու համեմատ մէկիկ մէկիկ նշանակել ատենց տարբերութիւնները, փոխանակները, յաւելումները, ատենց կրած ամէն տեսակ փոփոխութիւնները, և վերակազմել ատենց ամփոփ ձևերը։ Մենք ի հարկին կ'անդրադառնանք այս երեւոյթներուն։ Առ այժմ հոս մեր նպատակին համար բաւական է մատնանիչ ընել այս չափը։

Ուրեմն ի՞նչ է պաշտամունքը հասկնալի և ոչ-ձանձրանալի ընելու միջոցը. բոս մեզ հետեւեալներն են.

1. — Պաշտամունքի լեզուն.
2. — Պաշտամունքի տեւողութիւնը.
3. — Պաշտամունքի ձևերուն վայելչութիւնը (զեղարուեստական կողմը).
4. — Ժողովուրդին գործնական մասնակցութիւնը պաշտամունքին.

1. — Երբ ժողովուրդին չխօսիս իր հասկցած լեզուով, չեն կրնար հետաքրքրել զայն ունէ խնդրի մասին։ Հայց. եկեղեցւոյ լեզուն գրաբար է, իսկ հայ ժողովուրդի լեզուն՝ աշխարհարար (իր աշխղանութիւններով), թիւրքերէն, արաբերէն, քիւրտերէն, սա մեր չըմանակներուն մէջ. իսկ Կովկասի մէջ հայերէնէն զատ՝ վրացերէն, ռուսերէն։ Թողունք հին և նոր գաղութներու լեզուական դժուարութիւնները։ Վերջին ժամանակներու մէջ շնորհիւ հայ գաղութներու գործունէութեան, զոր օրինակ, Թիւրքիոյ մէջ սկսած էր հայախօսութիւնը տարածուիլ։ Բայց իրողութիւնը այն է որ հայ ժողովուրդը իր եկեղեցւոյ լեզուն հասկնալու վիճակին մէջ չէ։ Նոյն իսկ հայախօս համայնքներ դժուար կը հասկնան գրաբարը, չըսելու համար, չեն հասկնար. որովհետեւ գրաբար եւ

աշխարհաբար թէեւ հայերէն են, բայց քերականօրէն կը տարբերին իրարմէ, թէեւ երկուքն ալ լեզուի միեւնոյն բառամթերքէն կ'օգտուին:

Արդ, առանց պաշտօնական բարեկարգութեան, հայ եկեղեցականին ողջմտութիւնը կերպով մը հարթեր է եկեղեցւոյ լեզուին անհասկնալիութիւնէն ծագող դժուարութիւնները, պաշտամունքի կարեւոր մասերը ժողովրդական լեզուին դարձնելով: Քառորդ, զոր օրինակ, որ պաշտամունքի ողին է, ամէն տեղ ժողովուրդին հասկցած լեզուով կը տրուի: Նոյնպէս ընթերցուածներ ժողովուրդին հասկցած լեզուին կը վերածուին շատ տեղեր: Նոյն իսկ հոս Երուսաղէմի մէջ, Եննդեան ձրագալոյցին, Բեթղեմի տաճարին մէջ, արաբերէն ալ կը կարդացուի Յիսուսի Եննդեան աւետարանը: Դարձեալ կարգ մը երկար աղօթքներ, զոր օրինակ, Հոգեպաշտեան աղօթքները [Ոսկերեանն է և Լամբրոնացիէն], Ջրօրհնէքի, Աւագ Հինգշաբթիի ծաշուին խրատականը, Ոտնուայի երկար աղօթքը, կարող եկեղեցականներ աշխարհաբար կը կարդան. իսկ Աւագ Ուրբաթի գիշերուան կտակը, ծաշոցի մէջ, բոլորովին մէկդի գրուած է հիմայ և ժողովուրդին հասկցած լեզուով աւուր պատշաճի քարոզ կը տրուի ատոր տեղ: Այս ոչ-պաշտօնական բարեկարգութիւններ ցոյց կուտան թէ ժամանակին և միջավայրին պէտքերն ու պահանջները հարկադրած են եկեղեցին որ պաշտամունքի կարեւոր մասերը հասկընալի ընէ հաւատացեալներուն: Այս իրողութիւնը ցոյց կուտայ նաև թէ կարելի է պաշտամունքի հասկնալիութեան շրջանակը ընդարձակել բանաւոր և օգտակար չափով մը. զոր օրինակ բոլոր ընթերցուածները, որոնք կարեւոր տեղ մը կը բռնեն պաշտամունքի մէջ և անհրաժեշտ են սուրբգիրքին պատգամները հոգեկեղծ համար, վերածուին մեր գեղեցիկ աշխարհաբարին: Մենք արդէն մատնանիշ ըրինք այս պէտքը վերագոյն՝ իրեւ մին ժողովրդական դաստիարակութեան ազդակներէն: Մեր ժողովուրդը պէտք է որ իր հասկցած լեզուով կարդայ Սուրբգիրքը իր տան մէջ, և իր հասկցած լեզուով լսէ անկից ընտրուած ընթերցուածները եկեղեցւոյ մէջ: Գրաբարին չափ նուիրական է մեր գեղեցիկ աշխարհաբարը: Երբ աշխարհաբարն է մեր առտնին լեզուն, մեր ընկերային յարաբերութեան լեզուն, մեր դպրոցներու լեզուն, մեր զբաղանուութեան և հրապարակագրութեան լեզուն, ինչո՞ւ այդ լեզուին պաշտօնապէս պէտք և դաժին չափ տեղ մը չտրուի եկեղեցւոյ մէջ ալ:

Գալով պաշտամունքի միւս մասերուն, այսինքն՝ պատարագին, աղօթքներուն և շարականներուն, պէտք է խոստովանիլ որ առաջին երկուքին գրաբար, մանաւանդ գիրքներու կամ ժողովուրդի կողմէն երգուելիք մասերունը շատ պարզ է, և հայ ժողովուրդին ականջը այնքան լեյցուած է անոնցմով որ ամենեւին հարկ չկայ աշխարհաբարի վերածելու զանոնք. ամէնքն ալ կը հասկնան Հայր մերի գրաբարին չափ և ատոր պէս պարզ են. յետին ռամկն անգամ, որ կանոնաւորապէս եկեղեցի յաճախող եղած է, կը հասկնայ ժամագիրքին աղօթքները և Պատարագին երգերը: Գալով Շարականներուն, պէտք է խոստովանիլ որ դժուարին կտորներ քիչ չեն ատոր մէջ, բայց անոնց ալ յաճախ կրկնուած և երգուած մասերը, անհասկնալի չեն բոլորովին հայախօս ժողովուրդին: Հետեւաբար ո՛չ պէտք կայ, ո՛չ ալ կարելի է զանոնք աշխարհաբարի վերածել: Վասնզի օրբողան երգեցողութեան եղանակները և այդ եղանակներուն լծորդուած բառերը, երբ առեղանդին պէտք եղածին պէս, բոսերը ինքնին հասկնալի կը դառնան: Մեր ժողովուրդը կրկնութեան օրէնքով վարժուած է ժամերգութեան և շատ մը բառերու և ասացուածներու, այնպէս որ այս բնական վարժութիւնը ինքնին մեծ առաւելութիւն մըն է և ուրիշ պէտք չ'զղացներ շարականներու, երգերու և սաղմոսներու լեզուին փոփոխութեան:

Գիտենք որ մեր ժողովուրդին մէջ լուսամբն պահպանողականներ կան, և անոնք համամիտ պիտի չգտնուին նոյն իսկ Սուրբգիրքի ընթերցուածներուն աշխարհաբարացումին: Բայց տարբեր բան է զրաբարին սիրահարիլ, տարբեր բան է ժողովուրդին պէտքը, եկեղեցւոյ ոգեւորումը և բարդուածումը հոգեւոր կեանքի մէջ: Սահակ-Մեսրոպի ժամանակ եթէ խօսուած ըլլար մեր գեղեցիկ աշխարհաբարը, անշուշտ այս աշխարհաբարով պիտի հայացնէին անոնք Սուրբգիրքը: Ասիկա, անգամ մըն ալ չէտե-

ցինք, Հայց. Եկեղեցւոյ համար կենսական պէտք մըն է: Մեր Փրկիչը վճռեց. Շաբաթը մարդու համար եղաւ և ո՛չ թէ մարդը՝ շաբաթի համար: Այս սկզբունքով կ'ըսենք. լեզու մարդուն համար և ոչ թէ մարդը՝ լեզուի համար:

2. — Պաշտամունքի տեւողութիւնը ճշդել շատ կարեւոր է՝ դայն ոչ-ձանձրանալի ընելու համար: Մարդկային տնտեսութեան մէջ ամէն բան չափ և սահման մը ունի: Ամէնէն համեզ համադամը կարելի չէ չափէն աւելի ուտել, Ամէնէն պերճ և հոգեշունչ քարոզի մը իսկ կարելի չէ ժամերով ունկնդրել. կարելի չէ արդի երաժշտութեան գրելուս գործոց մը չորս հինգ ժամ անընդհատ լսել. մարդ կը յոգնի, կը ձանձրանայ: Երկարատեւ պաշտամունք մը, ենթադրելով նոյն իսկ անթերի ըլլայ իր բոլոր կողմերով, կը ձանձրացնէ: Հաւատացեալներ ուրիշ գործեր ալ ունին ընելիք կեանքի պայքարին մէջ, կեանքին ու կենցաղին պայմանները փոխուած են և կը փոխուին ժամանակներու հետ, այնպէս որ ամէն դար իր կնիքը դրած է և կը դնէ մարդկային ընկերութեան բոլոր հաստատութիւններուն վրայ: Եկեղեցին չի կրնար բացառութիւն կազմել այդ հաստատութիւններու մէջ: Եւ այսպէս՝ Հայց. Եկեղեցւոյ ժամակարգութիւնն ալ ինքնին հպատակած է ժամանակի պահանջներուն: Վասնզի Հայց. Եկեղեցւոյ պաշտամունքի ժամերը կամ ժամակարգութիւնը երբայականին պէս (Սղմ. ՃԺԸ. 164) եօթը ժամերու կամ պահերու բաժնուած, բայց մինչև իննի բարձրացած է. այդ բաժանումները մնացած են ժամադիրքի մէջ և այժմ անոնք իրարու կցուելով ընդհանրապէս երկու անգամով կը կատարուին, առտու իրիկուն, միայն Մեծպահոց մէջ ձաշու ժամուն պաշտամունքը կատարելով, այն ալ տեղ տեղ, ինչպէս նաև վանքերու մէջ: Արդէն կ'արժէ գիտնալ որ Հայց. Եկեղեցւոյ ժամակարգութիւնը, սկզբունքով վանական միջավայրի համար կարգաւորուած է. վասնզի վանականներուն գլխաւոր գործն էր ժամերգութիւն կատարել, անոր իւրաքանչիւր մասը իր ժամուն: Այս բանը կարելի չէր գործադրել քաղաքներու եկեղեցիներուն մէջ: Աւրեմն այսօրուան իրականութիւնը սա՛ է որ ո՛չ միայն եօթը կամ ինը ժամերը^(*) երկու խումբի վերածուած են, այլ նաև այս կարգադրութիւնն ալ չի գործադրուիր շատ տեղեր: Գաղութներու մէջ մանաւանդ, կիրակնօրեայ հակիրճ ժամերգութիւն մը և պատարագ բաւական կը համարուի գաղթային կեանքի և միջավայրի հարկերուն տակ: Ասկից զատ, շատ աւելի ուշագրաւ պարագայ մը, նոյն իսկ աւանդապահ եկեղեցիներու մէջ, օրինակի համար, հո՛ս Ս. Յակոբ, կարելի կ'ըլլայ ամփոփումներ և կրճատումներ ընել, պարագաներու պահանջին համեմատ:

Այս բոլոր երեւոյթներուն հիմնական պատճառներն են՝ պաշտամունքի լեզուէն ետքը՝ ասոր երկու տեւողութիւնը:

Դիտուած է որ հայ ժողովուրդը, զոր օրինակ, Կիրակի օրը եկեղեցին կը խոնուի առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին, ուր Փատի ի քարձունս կ'երգուի, Իւզաբերից Աւետարան կը կարդացուի, և ձաշու ժամուն, երբ Ս. Պատարագ կը մատուցուի և քարոզ կը տրուի: Եւ անշուշտ ասոր պատճառը այն է որ պաշտամունքին այս մասերը շատ զուարթ են. երգ, կենդանութիւն, շարժում կայ պաշտամունքին մէջ. և սակայն նոյն իսկ այս մասերուն մէջ ալ ժողովուրդը անհամբեր է ընդհանրապէս, որովհետև չ'սպասեր մինչև վերջը պաշտամունքին, միշտ երթեւեկ մը կայ. մարդիկ կը ձանձրանան և զիրենք հետաքրքրող մասերը վայելելէ ետքը, ամենայն անտարբերութեամբ, կը թողուն պաշտամունքին մնացած մասը և զուրս կ'ելլեն եկեղեցիէն:

Այս երեւոյթը մատնանիչ ընելով, կ'ուզէինք եզրակացնել թէ երկարատեւ պաշտամունքներ չեն որ այսօր հայ ժողովուրդին հոգեւոր կեանքը պիտի շինէին և պիտի նորոգէին դայն: Մոռնալու չէ որ եկեղեցին հոգեւոր դաստիարակութեան դպրոց մըն է հաւատացեալներու համար. և որպէսզի դպրոց մը կարենայ հմայել իր աշակերտները և լարել անոնց հետաքրքրութիւնը, պէտք է որ ձանձրացնէ և չ'յոգնեցնէ զա-

(*) Գիշերային, Առաւօտեան, Արեւադալ, ձաշու (որ երեք ժամերու բաժնուած է, երրորդ, Վեցերորդ, Իններորդ), Երեկոյեան, Խաղաղական և Հանգստեան:

նոնք: Դանդաղ, ծանր, երկարատե ունէ պաշտամունք չի հետաքրքրիր, չողևորեր, այլ ձանձրոյթ կը պատճառէ, և կ'ուժացնէ եկեղեցիէն:

3.— Պաշտամունքի տեղութեան հետ կապ ունի նաեւ պաշտամունքին ձևերուն վայելչութիւնը, ուրիշ խօսքով պաշտամունքին գեղարուեստական կողմերը:

Գեղեցկութիւնը կը փնտռենք ամէն բանի մէջ. և ասիկա պահանջն է հոգիին: Կուսակա, խոշոր, տգեղ բաներ հաճելի չեն մարդկային հոգիին: Կրօնքը խորհրդաւորութիւններու հիստուածք մըն է, և խորհուրդները գեղեցկութեան մէջ կ'արտայայտուին: Եկեղեցին, իբրեւ հաստատութիւն, իր շինուածքով, իր դարդարանքով, եկեղեցին իբրեւ ժողովուրդ, իր դաստիարակութեամբ, իր կեցուածքով, իր շարժումներով, իր արտայայտութեամբ, եկեղեցին իբրեւ ողջ մարմին, իր պաշտամունքին կատարման բոլոր ձևերով՝ պէտք է արտայայտեն վայելչութիւն, գեղեցկութիւն. ուրիշ խօսքով՝ գեղարուեստը, ճաշակը, հնար եղած չափով ու կերպով, պէտք է տիրէ եկեղեցւոյ մէջ:

Մեր Հայց. եկեղեցւոյ պատարագին երաժշտութեան և զգեստաւորումի ձևերը կը պարտինք Շնորհալիի շրջանին, ո՛ւր Լամբրոնացին ներսէս նշանակելի գեր մը կատարեց: Կիլիկիոյ մէջ ճաշակներ աւելի նրբացած էին, իբրեւ արդիւնք արեւմտեցի հետ եղած շփումներու, մինչ Մայր Հայաստանի մէջ կը տիրէին հին ձևեր ու կերպեր. զոր օրինակ, Լամբրոնացին ղիտել կուտայ թէ Ձորագետի վանքերուն մէջ (Հաղբատ և Սանահին) պատարագ կը մատուցանէին իրենց վանական սքեմով: Եկեղեցւոյ մէջ երաժշտութեան զարգացումն ալ կը պարտինք Կիլիկիան շրջանին: Լամբրոնացին սա՛ տողերը իբրեւ նշանաբան դրուած են Շարականին 1838 ի տպագրութեան սկիզբը.

—Ազգումն երաժշտական եղանակին . . . ընդոսոցեալ զարքուցանե զմիսս անեկեցուն առ ի անկումն շնորհին. քանզի չի՛ք ինչ որ զիսան մեր յնաշնոյք յորայտոքին կամ ի տրտմութիւն՝ որպէս զերգուն ձայն, յորժամ որպէս պահես և յինիցի. վասն այսորիկ եւ եկեղեցական աւանդութիւնն ընկալաւ զայնս (Մեկն. Պարգի):

Բաւական չէ երգ ունենալ, բուռական չէ երգել, այլ պէտք է հասկնալ երգութեամբ, և արուեստին պահանջած պայմանով երգել, այն ատեն միայն երաժշտական եղանակը կը կը հասնի իր նպատակին:

Եկեղեցւոյ բոլոր գործառնութեանց վրայ պէտք է արտացոլայ վայելչութիւնը, գեղեցկութիւնը:

Յաւալի է խոստովանիլ որ վայելչութիւնը շատ անգամ կը պակսի մեր եկեղեցւոյ մէջ պաշտամունքի ընթացքին: Եթէ մատնանիչ ընել ուզենք ամէն մէկ տղեղութիւն, ամէն մէկ անվայելչութիւն, օրոնց մէջ տեղի կ'ունենայ աստուածային պաշտամունքը, երկար ցանկ մը պիտի ունենայինք:

Տարակոյս չկայ որ կարգ մը բաներ մեր ժողովուրդին արեւելիան բարքերուն հետեանքներն են, և ատենք այնքան սովորական դարձած են որ աչքի չեն զարներ, և նոյն իսկ կրնայ դարմանք ալ պատճառել եթէ զրոտողութիւն ընեն: Միայն կ'ուզենք ուշադրութիւն հրաւիրել քանի մը զլիաւոր կէտերու վրայ.

Ա.— Պէտք է վերջ տալ կրկնութիւններու, որոնք կը պատճառեն երկարութիւն, հետեարար՝ ձանձրոյթ, ատենց խանգարելու պաշտամունքին յօրինուածքը. զոր օրինակ, սաղմոսներու, ընթերցուածներու, շարականներու մէջ, և այլն: Ինչ որ մէկով կամ երկուքով կ'ըլլայ, աւելորդ երկարութիւն է մնացածը: Կրկնումներ և երկարութիւն հակառակ են գեղեցկութեան և վայելչութեան:

Բ.— Պաշտամունքի կատարման ձևերուն կամ արուեստին խնամքը: Բոլոր ընթերցումներ (աղօթք, սուրբգիրք, սաղմոս, փոխ, քարոզ) պէտք է ըլլան անթերի առողջանութեամբ, արժաթի պէս հնչուն, ողևորուած, որպէսզի հաւատացեալներ կարենան լարուած ուշադրութեամբ հետեիլ պաշտամունքի ամբողջ մասերուն: Նոյնպէս երգեցողութեանց զուարթ և յորդոր ընթացք մը տալ: Արտաբոյ կարգի ծանրութիւն թէ՛ մեներգներու և թէ՛ համերգներու մէջ, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ դանդաղութիւն. և գոնդաղութիւնը ամէնէն զօրաւոր ազդակ մըն է ձանձրացնելու համար ժողովուրդը:

Դ.—Սրբավայրին պատկառանքը: Մեր եկեղեցւոյ պաշտամունքը յաճախ շատ բան կը կորնցնէ իր խորհրդաւորութենէն, զուտ կենցաղագրտական սկզբունքներուն չյարգուելէն: Ոչ միայն երթեւեկը, ելեւմուտը ժողովուրդին և պաշտօնականներուն, փոքրիկներուն աղմուկները, լացերը, ինչպէս խօսակցութիւնները, կոկորդ և քիթ մօքքելու անվայելուչ ձեւերը, «զո՛րն ասեմ և զո՛րն խոստովանիմ», այս բոլորը, որոնք թշնամիներն են գեղեցիկ ճաշակի և վայելչութեան պայծառներուն, դժբախտաբար շատ սովորական և բնական բաներ են արեւելեան կամ ասիական բարքերու մէջ, միշտ տեղի կ'ունենան աստուածային պաշտամունքի ընթացքին ալ, և այսպէս չի յարգուիր սրբավայրին պատկառանքը:

Այս բոլորը՝ մասը կը կազմեն ժողովրդական դաստիարակութեան, և հոգեւոր իշխանութիւնը պէտք է որ կարելի եղած միջոցները ստեղծէ ժողովուրդին դաստիարակութիւնը լրացնելու համար՝ եկեղեցական բարեկարգութեան և պայծառութեան տեսակէտէն: Աստուծոյ, ըստ երեւոյթին, թերեւս երբորդական կէտեր համարուած են, նախելով աւելի կարեւորներուն. ասոր հակառակը չենք պնդեր, բայց կը խորհնք որ աստուածային պաշտամունքի մէջ կենսական արժէք մը ունի արտայայտութեան վայելչութիւնը, գեղարուեստը, ինչ որ ապացոյցն է նաեւ ժողովուրդի մը ճաշակին ազնււայման: Պէտք է մտահան ընել որ ժողովուրդն է նոյն ինքն եկեղեցին:

4.—Պաշտամունքը հասկնալի և զուարթ ընծայելու կարեւոր միջոցներէն մէկն ալ հաւատացեալներուն գործնական մասնակցութիւնն է ժամերգութեան: Թող չկարծուի որ ասիկա նորութիւն մըն է. ընդհակառակը, ասիկա մոռցուած լքուած գեղեցկութիւն մըն է մեր եկեղեցւոյ մէջ:

Ժողովուրդը եկեղեցի կուգայ աղօթելու համար, հետեւաբար պէտք է գործնականապէս մասնակցի աղօթքի բոլոր ձեւերուն և արտայայտութիւններուն՝ կատարելով իրեն ինկած բաժինը: Պաշտամունքի մէջ, այսպէս ըսենք, աշխատութեան բաժանում մի սկզբունքով կարգաւորութիւն մը եղած է: Այդ սկզբունքով սակայն աղօթքի բաժինները իրարմէ կտրուած չեն. ընհակառակը սերտիւ կապուած են աստուծոյ իրարու հետ և ընդհանուր ներգաշնակութիւն մը կ'որտայայտեն աստուծոյ: Ժողովուրդը չի կրնար կրաւորական զիրքի մը մէջ մնալ պաշտամունքի տանն: Ժողովուրդը պէտք է գործնականապէս մասնակցի պաշտամունքին:

Պաշտամունքի ընթացքին ի՞նչ է սարկաւազներուն պաշտօնը, գիտէ՞ք.—Սարկաւազներն են որ հրաւէր կը կարգան եկեղեցականներուն և ժողովուրդին որպէսզի ամեն մէկը իր կարգին կատարէ իր բաժինը պաշտամունքի մէջ. երբեմն ալ երկու խումբերուն միասին կ'աղագարօրէ որ մասնակցին պաշտամունքին: Ասոր ամենէն ջօշափելի ապացոյցն է, զոր օրինակ, երբ սարկաւազը կ'ըսէ Աստուծոյ սոնետի միաքանութեամբ՝ Տե՛ր ողորմեա.—ամէնքս միարեւան ըսենք Տէ՛ր ողորմեա, Սարկաւազի այս հրաւէրին երբեմն զպրաց զասը կը պատասխանէ, երբեմն գեղեցկաձայն աղայ մը, բայց բուն ժողովուրդը, հաւատացեալներու բաղմութիւնը լուռ է. կարծես թէ իրեն չէ որ կ'ուղղուի հրաւէրը: Հին ձեռագիր ժամագիրքերու մէջ նշանակուած են ժողովուրդին բաժինները,— և ասի ժողովուրդն կամ ևս ասնկ հրահանգներով:

Չենք ուզեր մանրամասնութիւններու մէջ մտնել այս մասին: Դիտել տանք միայն որ թէեւ զպրաց զասը կամ երգեցիկ աղաքներ ժողովուրդը կը ներկայացնեն պաշտամունքի կատարման մէջ, բայց այսչափ բաւական չէ ժողովուրդին կրաւորականութիւնը արգարացնելու համար:

Հայ ժողովուրդը պէտք է երգակցի սրբազան երգեցողութեան իր եկեղեցւոյն մէջ և աղօթակցի, երբեմն բարձրաձայն, երբեմն ցած ձայնով, տեղին ու պէտքին համեմատ:

Բայց ասիկա պարզ բաղձանքով չէ որ պիտի կատարուի, ո՛չ ալ ստիպումով ձեռք բերուելիք յաջողութիւն մը պիտի ըլլայ ասիկա եկեղեցւոյ մէջ: Պէտք է կրթել ժողովուրդը եկեղեցական երգեցողութեան մէջ, առանց սեռի և տարիքի խտրութեան: Հայ

զպրոցներու մէջ եւրոպական ձայնադրութիւնը պէտք է խնամքով մշակել, և եւրոպական լոթայով պէտք է ձայնադրել մեր եկեղեցւոյ շարականներն ու երգերը և տալ հաւատացեալներուն ձեռքը: Արդէն առանց ձայնադրական արուեստին կարելի չէ մեր եկեղեցւոյ երգեցողութիւնն հասկնալի և ոչ-ձանձրալի ընծայել: Եւրոպական ձայնադրութիւնը և երաժշտական նորագոյն նուագարաններ բաւական թափանցած են Հայ առններու և զպրոցներու, ինչպէս նաև հաւաքոյթներու մէջ: Ասիկա կը նշանակէ թէ զժուարութեան մէկ մասը հարթուած կրնայ նկատուիլ:

Եւրոպական և ամերիկեան եկեղեցիներու մէջ ժողովուրդն է երգին տէրը. և երբ ժողովուրդը ինքն կ'երգէ, ինքն կը հասկնայ իր երգածը, եկեղեցւոյ պաշտամունքը կը խօսի իր սրտին, և ինքն ալ փոխադարձաբար կը խօսի պաշտամունքին և օրէ օր կը մշակուին իր հոգեւոր զգացումները, և իր աղօթքներն ու երգերը կ'ըլլան ճատագայթումները իր կրօնական էութեան: Եկեղեցին կը աաքնայ, կ'ոգևորի, կ'ապրի, կը տևէ:

Հայաստանեայց եկեղեցին ունի այս բոլոր յարմարութիւնները: Եւ շեշտենք անգամ մըն ալ, թէ ի՞նչ որ կ'ըսենք նորութիւններ չեն, այլ մոռցուած գեղեցկութիւններ միայն. պէտք է վերահաստատել զանոնք. այս աշխատութիւնը լաւագոյն և ամէնէն օգտակար կողմերէն մէկը պիտի ըլլայ բարեկարգութեան:

Ծանօթ.—Համամիտ ենք Գեր. Դեանդ Եպս. Դուբանի, որ իր Պարզ Քարոզներու Դ. Հատորին Բ. Տպագրութեան մէջ, **Եկեղեցին և Սրգը** խորագրին ներքեւ (էջ 131-143), րացատրած է երգին կարեւորութիւնը և ժողովուրդին երգակցութեան հարկը եկեղեցւոյ մէջ:

Օ Տ Ա Ր Ա Կ Ա Ն Ը

Ինքնիրեն կ'ըսեմ յաճախ. Դուն ի՞նչ տեղի ես արդոհօ.
Ձի գրեներ սիրքոյ բան մ'որ զինքն իրեն փաշի կաւ գրաւե.
Ոչինչ կրնայ յագեցրնել ըզգացումներդ ու խորհուրդդ.
Կարծես անհուն երջանկութեան մը բացը կայ հոգւոյդ մեջ:

Եւ սակայն, ի՞նչպիսի դրամիս կոտորեցուցած ես միթէ,
Եւ կաւ քի ի՞նչ վնն դաւերու ծառայութիւն մատուցած,
Որ հոս ամեն ինչ կը տեսնես իրողութիւն՝ մոլորութիւն.
Ո՞րն է փակին գեղեցկութիւնդ, ո՞րն է փու շատրիանդ:

Մբսածուսեա ծրեամ երկնի մ'այն կարօններն իմ սարսաւ,
Աստուածային իմ յափառեցներն պիտի է ծագում մ'ունենան.
Ի զո՞ւր, ի զո՞ւր կը փրկեսքեմ զայն իմ իրողութիւնս արթն մեջ:

Ու մինչ պատմած այս ցաւերուս վրայ զարմացած կը մընամ,
Կը լրսեմ որ մեքըս կուշայ օտարական մը վրսեմ,
Ու իր ամուսնն ու հայրենիքն ինձեւ ծածկած է ի սպառ:

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

ՍԻԻԼԼԻ ԲԻԻԻՏՈՒ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՔՈՋԻԲԱՅԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԱՆՈՐ

ՀԱՅ ՄԻԱԲԱՆՆԵՐԸ

1. — Ո՞ւր կը գտնուի Քոզիրայի (Coziva) վանքը.

Ռուսազգի Դանիէլ կրօնաւորին Ուղեգրութեան համաձայն, Երուսաղէմէն մինչեւ Յորդանան քսան և վեց վերստ է, իսկ մինչեւ Քոզիրա՝ տասն և հինգ վերստ. ան կը գտնուի խորունկ հեղեղատի մը մօտ, ճանապարհին ձախ կողմը: Քոզիրայէն մինչեւ Երիքով հինգ վերստ է, և Երիքովէն մինչեւ Յորդանան՝ վեց վերստ: Հեղեղատը կը թաւալի սեպացեալ ժայռերէ կազմուած միաստուեր ձորի մը մէջ: Այդ ժայռերու մէջ քարայրներ կան, ուր երբեմն կը բնակէին անապատականներ, որոնք հաստատած են հոն վանք մը, զոր Յոյներ կ'անուանեն Քոզիրա: Այս վանքը անդունդի մը վրայ գոյցեա ծիծառնակի բոյնի մը նման կառւած է լերան կողքին:

2. — Ի՞նչ անուամբ կառուցուած է Քոզիրայի վանքը եւ ի՞նչ է ծագումը.

Քոզիրայի վանքը սխալ սովորութեամբ մը՝ իններորդ դարուն Ս. Աստուածածնի, և յետին ժամանակներու մէջ, Ս. Գէորգի անունով կ'անուանակոչեն. վանքին արաբական անունն է Տէյր Էլ Քիլլի: Վանքին մէջ, հին դարերէն սկսեալ, պատերուն վրայ գոյութիւն ունեցող Ս. Կուսի հօր Ս. Յովակիմայ պատկերները կը վկայեն թէ վանքը կառուցուած է անոր անունով: Յակորոս Առաքելոյն անվաւերական համարուած աւետարանին մէջ կը կարգաւք թէ Ս. Կուսի հօր՝ Յովակիմայ անդաւակութեան և մօր՝ Աննայի ամուսնեան պատճառաւ սրտաբեկութիւն մը կար Ս. Կուսի ծնողաց տան մէջ: Յովակիմ, երբ զոհ մատուցանելու համար տաճար կը զրմէ, հակառակ իր բարեպաշտութեան, կը մերժուի:

ան տխրութեամբ համակուած՝ կ'ուզէր տնտայտ քաշուիլ ևւ առանձնանալ: Ինքը Երուսաղէմացի էր և Յուդայի ցեղէն, հարուստ էր և ունէր բազմաթիւ հօտեր: Հըրեշտակը անտպաւին մէջ աւետեց Յովակիմայ Ս. Կուսին ծնունդը. միևնոյն ներշնչմամբ լեցուած՝ Աննան ալ անոր կ'սպասէր տաճարին դրան առջև. ամուսնեան և անդաւակութեան նախադէպը այլ ևս վերջած էր անոնցմէ:

Երուսաղէմի ևւ շրջակայից մէջ զբոնուած վանքեր ու եկեղեցիներ բնդհանրապէս կառուցուած են Քրիստոսի Տնօրինական Ս. Տեղեբու և կամ մարտիրոսներու դամբարաններուն ու Սրբոց փոխադրուած նշխարներուն ամփոփուած տեղերուն վրայ: Յակորոս Լախաւեսարանը, թէև և եկեղեցին վաւերական չէ նկատած ու մերժած է զայն, բայց ինչպէս կ'երեւի քրիստոնէական հնախօսութեան պատմութենէն, նախնի քրիստոնեայք օգտուած են այդ անվաւերականին ինչ ինչ հաշուածներէն, որոնց պատմութեանը ունեցած են իրենց շինիչ կողմերը, ու անոնք անվարան օգտուած են անոնցմէ ու համաձայն անոնց խմատներուն եկեղեցիներ ու վանքեր ալ հաստատած են. այս պարագան անժխտելի է պատմականօրէն: Մենք ասկէ առաջ գրած ենք այս մասին ու հաստատած ենք այս պարագան (տե՛ս Սիւն, մեր յօդուածը, Հայոց Ս. Աստուածածնի վանքը, Բերդեհիմի Անապատին վրայ, 1927, էջ 109-112. Տարև, մեր յօդուածը, Ս. Գրոց անխաւարակ գրեմք, 1928, էջ 111-120), և պարզած ենք թէ նոյն անվաւեր գրեւածքներն ալ ներշնչած են նախնի քրիստոնեաները կառուցանելու վանքեր և եկեղեցիներ: Քոզիրայի վանքը այդ կարգի վանքերէն մին է ևւ շատ հին ժամանակներու մէջ կառուցուած: Երիքովի ճանապարհին վրայ՝ Ս. Կուսի հօր Ս. Յովակիմայ առանձնացած անապատն էր Քոզիրան: Յովակիմ քանի որ Երուսաղէմացի էր, անկասկած ան մեկնած էր Երիքովի ուղղութեամբ: Ը. դարու եպիսկոպոս մը, Յովնանեա Եւփեայ, իր մէկ քարտիքն մէջ այս պարագան կը յիշէ ու կը խօսի Աւետման Յովակիմայ կոչուած տօնին վրայ, որ բիւզանդացոց օրերուն հաստատուած տօնախմբութիւն մըն էր, ու ան չի կրէներ Յովակիմայ առանձ-

նացած տեղւոյն նկատմամբ յիշուած ա-
նապատ բառը, այլ կուտայ անոր նաեւ շնո-
րառը. վասն զի Քոզիրայի գիրքին համար
խիստ լաւ կը յարմարին անապատ եւ շնո-
րառերը: Միեւնոյն ժամանակ պէտք է ըն-
դունիլ թէ Քոզիրայի վանքը շատ հին է
ու անոր ծագումը՝ անյայտ: Եւագր եկե-
ղեցական պատմիչը կը յիշէ (դ. 7) Յով-
հաննէս Քոզիրացին, Զ. դարուն սկիզբը,
որ առաջ անապատական էր նոյն վանքին
մէջ, յետոյ եպս. Կեսարիոյ (Պաղեստինի
մէջ): Եւագրի խօսքերը սակայն, չեն բա-
ցատրեր Քոզիրայի ծագումը, եւ նոյն իսկ
Յովհաննէս Քոզիրացիին օրով, տակաւին
եկեղեցիէ չէր հաստատուած հոն, այլ միայն
միայնակեացներու բնակավայր մըն էր ան
(laure). բայց աստի, Քոզիրան աւելի հին
էր Եւթիմիոսի, Թէոդոսի եւ Սաբայի վան-
քերէն: Է. դարուն համաքաղաքացի եր-
կու կրօնաւորներ, Սոփրոնիոս եւ Յովհան-
նէս Մոսքոս, բարեպաշտական ուխտաւո-
րութեամբ մը կ'այցելէին Պաղեստինի եւ
եզրկատոսի վանքերը, մասնաւորապէս կը
այցելէին Քոզիրայի վանքը, որ նոյն գա-
րուն այլ եւս իր խցական վիճակէն (laure)
դուրս եկած՝ վանական հաստատութիւն մըն
էր, եկեղեցիով, գերեզմանատունով եւ վա-
նականաց բնակարաններով. ուրեմն պէտք
կ'ըլլայ ընդունիլ թէ Քոզիրան, թէեւ անա-
պատականներու իրր ճշմարտն հնագոյն
ժամանակաց մթութեան մէջ մնացած է,
բայց իրր մենաստան սկզբնաւորուած է է.
դարուն: Ս. Յովակիմայ անունը կ'երեւայ
վանական Եպիփանի հետ Ս. Երկրի վերա-
բերեալ իր նկարագրութիւնը գրեթէ կ'սկսի
ԺԲ. դարէն. ինքը երեսնագէմացի էր, հե-
տեաբար եկեղեցիին աւանդութիւններուն
վրայ ճշգրիտ տեղեկութիւններ կրնար տալ:
Եպիփանի՝ երկրաւոր զրախար կը գնէր Քո-
զիրայի զրմացը. «Բեթանիոյ արեւելեան
կողմը, տասներկու մղոն հեռի, կոր եկե-
ղեցի մը, այն տեղին վրայ՝ ուր Ազամ եւ-
կած էր նստիլ, ողբալու համար երկրաւոր
զրախար կորանցուցած ըլլալուն հետեան-
քով»: Ան յետոյ կ'աւելցնէ թէ «այս եկե-
ղեցիին մօտ էր Յովակիմայ տունը, որ է
վանքը: Վանքին արեւելեան կողմը չորս
մղոն հեռաւորութեամբ կը գտնուէր երի-
քովը». այս նկարագրութեան ճիշդ տեղը

կը գտնուէր Քոզիրան, եւ այս աւանդու-
թիւնն ալ շատ հին է:

3.— Քոզիրայի Գերեզմանատունը.

Քոզիրայի գերեզմանատունը գտնուած
է վերջին դարու կիսուն, բայց զժրախ-
տաբար պէտք եղած ուշադրութիւնը չէր
ընծայուած անոր: Երեսնագէթի Յունաց
Պատրիարքարանի մատենադարանապետ եւ
աւագ Սարկաւագ Կղէոպա Քոզիրացի
(այժմ եպս. Նազարէթի) միայն 1901 ին
ուսումնասիրութիւն մը գրած է անոր նը-
կատմամբ: Այս գերեզմանատունը ստորեւ-
կրեայ բնական եւ ընդարձակ քարայր մըն
է, ուր փորուած են գերեզմաններ: Գրեթէ
150 մեռելներու անուններ գրուած են
նոյն գերեզմաններու առաստաղին եւ պա-
տերուն վրայ, հոյակապ մեռելամատան
մը՝ որուն մէջ գրեթէ իւրաքանչիւր անու-
նի քով նշանակուած է մեռելին տիտղո-
սը, ազգատոհմը, տարիքը եւ մահուան
թուականը, յիշատակելով ամիսը եւ ընդիկ-
սիոնը (indiction), բայց ոչ երբեք տարին:
Այդ անուններուն մէջ կը գտնուին եպիս-
կոպոսներ, պարզ վանականներ, նոյն իսկ
երեք սարկաւագուհիներ: Յիշատակարա-
նին թուականը գտնելու համար Կղէոպա
աւագ սարկաւագը կը զիմէ հնագրութեան
(paléographie) եւ միեւնոյն ժամանակ մէջ կը
բերէ զանազան պատմական փաստեր, ու-
րոնցմէ այս եզրակացութեան կը հասնի
թէ նոյն գերեզմանատունը Ե. դարու վախ-
ճանէն սկսեալ վանքին յատկացուած էր
մինչեւ ԺԲ. դարու սկիզբը:

Կղէոպայի հրատարակած մենագրու-
թիւնը ունի ներածութիւն մը՝ ուր կը հա-
մառօտէ Քոզիրայի խցական եւ վանական
վիճակներու պատմութիւնը, յետոյ կը գրէ
կենսագրութիւնները Քոզիրացի Յովհաննէս-
սին եւ Գէորգ Կիպրացիին, որոնք վանա-
կան այս մեծ կեդրոնին երկու զլխաւոր
փառքերը եղած են, եւ նոյն վանքի վերա-
բերութեամբ հատուածներ մէջ կը բերէ
Յովնանէս Մոսքոս, Կիւրեղ Սկիւրուպոյս-
ցիին եւ Եւագրի: Գերեզմանատունէն զատ,
Կղէոպա կը խօսի Ուսաի Քիլիքէն Քոզիրա
բերուած ջրի ճանապարհի մասին: Ան կը
մատնանչէ այլ եւ այլ լեզուով արձանագրու-
թիւններ, որոց մէկ քանին ասորերէն են

ևւ շատ հին կը թուին: Նոյն հեղինակը քանի մը տարի առաջ ալ հրատարակեց Քոզիրայի մէջ զանաւոր մոզայիք մը, որ կը կրէր յունարէն արձանագրութիւն մը:

Յարգելի հեղինակին այս ուսումնասիրութիւններէն կը հասկցուի որ Քոզիրայի գերեզմանատան մէջ թաղուած են զանազան ազգութիւններէն ալ և ալ ննջեցեալներ, որ մահուամբ կորոյրացած ու հոն ամփոփուած են. այսպէս, Հայեր, Իսաւրացիներ, Գիլիկացիներ, Միջագետքացիներ, Սարաքեններ, Հոսիկացիներ, Գաղացիներ, Սակարունացիներ, Մաշուցիներ, Տիւրացիներ, Անտիոքացիներ, Գաւաղացիներ, Եգիպտացիներ, Կապադովիացիներ, Երրացիներ, ինչպէս նաև մեկ Թեսալոնիկցի, մեկ Հնդկ, մեկ Սարակի լոս և մեկ Արեքուսացի:

4. — Քոզիրայի վանքին հայ միաբանները .

Վերև գրեցինք որ Քոզիրայի վանքը Քոզիրայի Յովհաննէսի օրով (+532) տալիսին խուցերէ բաղկացեալ հաստատութիւն մըն էր, է. դարուն էր որ հոն կը շինուին վանք ու եկեղեցի, կը ծաղկին նշանաւոր վանականներ՝ Քոզիրայցի Պէորդ (+625) և Անտոն, որ գրած է առաջնոյ վարքը: Քոզիրան է. դարուն իր պայծառութեան գէնիթին վրայ կը գտնուէր, յետոյ տակաւ առ տակաւ անշքացու ու մինչև ԺԲ. դար թէև գոյութիւն ունէր, սակայն նոյն ժամանակէն սկսեալ քայքայուեցաւ և վերջին տարիներուն միայն նորոգուեցաւ: Վանքին պատմական գերեզմանատան մէջ ամփոփուած ննջեցեալաց արձանագրութեան նմաններէն կը հետեցնենք վանքին զարգացման թուականը, որ ժամանակ հաւաքուած էին բազմաթիւ երկիրներէ ու ազգութիւններէ վանականներ, որոնք թէև ապաստանած օտար հաստատութեան մը հովանիին տակ, բայց կը պահէին իրենց կրօնական դաւանութիւնը: Վերոյիշեալ հեղինակին այն կարծիքը թէ անոնք յունագաւառութիւնը ընդունած էին ու այդ հանդամանքով միայն կը մնային Քոզիրայի մէջ, ուղիղ չենք զաներ ա՛յն փաստերով որ իրեն ալ անտարակոյս անձանթ չեն: Սիւնի մէջ ևւ այլուր մեր հրատարակած յօդուածներով ըստ բաւա-

կանի պատմականօրէն հասկցուցինք թէ Հայ եկեղեցին երեսօղէմի և շրջակայից օտար վանքերու մէջ՝ ի հնումն ունեցած է հայ միաբաններ, որոնք իրենց դաւանութեամբն ապրած են, իրենց լեզուովն աղօթած ու սոցմոսած են ուրոյն եկեղեցիի մը մէջ, թոյլատուութեամբ օտար վանքերու առաջնորդներուն: Այս մասին ամենէն հին վկայութիւնը կուտայ Հիւրոնիոս: Ընթերցողը երբ կը կարդայ Սիւնի անցեալ երկու տարուան էջերուն մէջ մեր յօդուածներով պարզուած պատմական փաստերը, պիտի տեսնէ որ Գարիգոյի (Սիւն, 1927, էջ 109-112), Սարայի (անդ. 1927, էջ 369-372, 1928, էջ 16-19), Թեոդոսի (անդ. 1928, էջ 42-46), Երիմիոսի (անդ. 1928, էջ 364-367), Սիւնայի (Արև, 1926, Թ. 2338-39) վանքերուն մէջ յանուանէ յիշելով հայ միաբանները՝ նկարագրած ենք անոնց պատմական կենցաղը ու դաւանական վիճակը: Երեսօղէմի օտար վանքերու մէջ հայ վանականութեան այս որդի հանգամանքը՝ հայ եկեղեցական մատենագրութեան համար յիշատակելի պարագայ մըն է ևւ պատմական նորոսաց տեղեկութիւն մը, որ անտարակոյս ուշադիր պրպտուաներով ևւ խառնաքներով պիտի ձգտանայ ի պատիւ հայ քրիստոնէութեան:

Քոզիրայի գերեզմանատան ննջեցեալաց արձանագրութիւններէն հասկցուած է թէ հոն ուրիշներու հետ խառնուած ևւ թաղուած են հայազգի երկու միաբաններ ևւ, հայ քահանայ մը ևւ Յովնանիս անուն հայ տաղաւազ մը: Հաւանական է որ հոն ուրիշ հայ միաբաններ ալ թաղուած ըլլան, բայց արձանագրութիւն չունին: Այս երկու հայ միաբաններու մասին կղէտգա Սարկաւազ հետեւալ կարծիքը կը յայտնէ, ըսելով թէ նոյն գերեզմանատան մէջ թաղուած հայ միաբանները ո՛չ թէ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջ, ալ յետոյ թաղուած են, երբ զեռ իրենց հերձուածը (?) ոչ ընդհանրացած և ոչ ալ զրութեան մը վերածուած էր իրենց մէջ: Յիշեալը անոնց մասին կը մտածէ երկու բան. անոնք կա՛մ ա՛յն հայերէն են որոնք հաւատարիմ մնացին օրթոտոքս եկեղեցիին ծոցին մէջ, երբ միաբնակութեան զէմ հալածանքը սկսաւ Պաղեստինի մէջ ևւ հերձուածը զաղբեցաւ մեծ վանահայրերուն՝ Եւթիմիոսի, Թէոդո-

դոսի, Սարայի և ուրիշներու շնորհիւ, և կա՛մ անոնցմէ էին, որոնք բիւզանդական պետութեան սահմաններուն բնակիչները ըլլալով՝ Հերակլի օրերուն մտան կաթողիկէ եկեղեցին, երբ կայսրը յաղթանակու գարձաւ Պարսկաստանէն և Կարնոյ մէջ 628ին գումարեց ա՛յն ժողովը որ կարճ ժամանակի մը համար միայն երկու կողմերը միացուց։

Այս բացատրութիւնները բնաւ հիմնաւոր չեն. վասնզի Քողկրայի հայ վանականներուն և նոյն խակ անխախտ բոլոր վանականներուն համար այն ատեններ անձանօթ էին վարդապետական խմատներու տարբերութիւնները. անոնք ամենքն ալ եղբայրացած էին մէկ յարկի տակ։ Եւ յետոյ վերև մեր թուած յօդուածներուն մէջ պատմականօրէն պարզած ենք թէ հայ վանականներ Պաղեստինի օրթոտօքս վանքերուն մէջ բնակելով՝ խառնուած են տարբեր տղգութեանց վանականներուն հետ, բայց անոնք իրենց սեպհական եկեղեցիներուն մէջ իրենց լեզուով կը կատարէին պաշտամունք, կ'աղօթէին, կը սաղմոսէին, կը հետեւէին ձեռական աշխատանքի և գրչութեան արհեստին, և ասոր կը վկայեն ա՛յն բազմաթիւ գրագիրները, որ կը մնային երուսաղէմի, Սինայի և վերին եգիպտոսի անապատներուն մէջ, ինչպէս այլուր գրած ենք (Տարեւ, 1929, էջ 39-50). ամուր կերպով կը պահէին Հայ եկեղեցիին դաւանութիւնը, առանց զատուելու ընդհանուր եղբայրակցութենէն. անոնք հայ կը մնային միեւնոյն նուիրական յարկին տակ. և այս պարագան տարօրինակ երևոյթ մը չէր կրնար ըլլալ, քանի որ հին օրերէ սկսեալ այլեւայլ աղգերու վանականները թէ՛ երուսաղէմի և թէ՛ շրջակայից Տնօրինական Ս. Տեղերու մէջ կը պահէին միեւնոյն քրիստոնէական եղբայրակցութիւնը, անխառնօրէն մասնակցելով օրուան պաշտամունքներուն և արարողութեանց։

Այս եղանակաւ էր որ ի հնումն Քողիբայի վանքին նաւակատիքի տօնադարձը, ըստ երուսաղէմի ծիսարանին, հանգիստաւորապէս կը կատարուէր Յունվար 18ին (R. B. 1914, էջ 461)։ Ի գուր Apbé Martigny իր Dictionnaire des Antiquités chrétiennes գիրքին մէջ (էջ 318) կը պնդէ թէ

Ս. Յովակիմայ տօնը Թ. դարուն միայն հաստատուած է, և թէ Ս. Կուսի ծնողաց անունը է. դարէն առաջ միայն աւանդաւէպ մը կը նկատէ. բայց յիշեալ հեղինակը եթէ տեղեակ ըլլար Արեւելեան եկեղեցիին զարուստ աւանդութեան և Քողկրայի վանքին պատերուն վրայ նկարուած Ս. Յովակիմայ պատկերներուն և անոր անուան կառուցուած հնադարեան վանքին և եկեղեցւոյն, ապահովօրաբար պիտի չի համարձակէր զրեւ այդ տողերը։

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԿՐԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

ԺԱ.

ԽԱՉԱՏՈՒՐ Բ. ԶԵԹՈՒՆՅԻ

1560 Փետր. 16 — № 1581 Փետր. 1.

Խաչատուր Բ., ըստ Զամէեանի՝ Խաչիկ Ուլնեցի, ըստ Մարգարիտ Ղզրի՝ պարզապէս Տէր Խաչիկ, ծանօթ է իր երաժիշտ արտօնով, անուշատ իբրեւ վարդապետ մը եկեղեցական երաժշտութեան մէջ, և կամ իբրեւ վարդապետ և գեղեցկաձայն երգեցող մը։

Հին ատեններ մեծ կարեւորութիւն կը տրուէր եկեղեցական երաժշտութեան, և նոյն խակ այս մեր օրերուն ալ «ճայնաւոր» անձեր նախամեծար կը համարուէին քահանայութեան, առանց սակայն շատ խտտապահանջ ըլլալու թէ ի՞նչ է «ճայնաւոր»ին կարողութիւնը եկեղեցական երգեցողութեան մէջ, հերիք է որ մարդը «ազուոր ճայն» մը ունենար և կարող ըլլար երգել. կ'երի թէ կաթողիկոսական աթոռին բարձրաւելու համար խակ, օտրիշ յարմարութիւններու հետ երաժշտագիտութիւնն ալ առաւելութիւն մը կ'ստեղծէր, և կամ, թերեւ, միւս բոլոր յարմարութիւններէն ալ վեր կը նկատուէր։

Դժբախտաբար չենք գիտեր թէ Խաչատուր Բ. իբրեւ մտաւորական և գեղարուեստի վարդապետ ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէր որ իր վրայ շեշտուած է երաժիշտ Բայց գիտենք որ Կիլիկիա նշանաւոր եղած է երաժշտութեան մէջ (Հմմտ. Սիւուան, էջ 517, ծնթ.). և Սիմէոն Կիթգաւ, ինչպէս որ պիտի տեսնենք իր տեղը, առ Փիլիպպոս Կիթգաւ, իր ուղղած թուղթին մէջ վստահ պարծանքով մը կը մատնանշէր երաժշտական արուեստին զարգացումը Կիլիկիոյ Մայրաքաղաքին մէջ։

— «Խաչն ի Սրսայ
Սաղմոն ի Մրայ».

հետևաբար, կարելի է ենթադրել որ խաչիկ Ուլ-նեցին, քաջ երաժիշտ մըն էր, այսինքն՝ ո՛չ մի-այն իբրեւ « ծայնաւոր », այլ մանաւանդ իբրեւ վարդապետ երաժշտական արուեստին։ Երաժիշտութիւնը գէթ բեր ուլ կան խաչատուր Բ. ի յաջորդ-ներուն մէջ։

Սոյ Մանսոյին մէջ առ՝ յիշատակագրութիւնը կայ իր մասին։

— «Նուաւս Խաչատուր կրդս. Գնաւ յարստ հոյ-բայեւսոբն. Սրայ Ռիթ (=1560) վնեմարի ԺԶ (=16). փեւրդի. Գ (=4) առ. Քս. փոխեցաւ. Բվ. ՌԼԳ (=1584). որոյ յիշատակն անուրի (=աւհմու-րեամբ) եղիցի. ամե՛ն»։

Դարանադցին քանի մը բառով միայն, Չո-բազէն անմիջապէս ետքը, կը յիշէ խաչատուր Բ. ր ե կը բարեկ զայն՝ զիտել տալով թէ Չորա-էի ճամբէն չգնաց, և «ոչ բնաւ բարի անուն մի համբաւեցաւ ի նմանէ», զիբանց եղաւ եւ մե-ռաւ («Դեմիցի. Ժմեկը. էջ 318»)։

Դարանադցին կը սխալի անշուշտ, որովհե-տե խաչատուր Բ. «Դիւրանց» չեղաւ, այլ 24 տա-րի մնաց կաթողիկոսական ակօսին վրայ։ Դա-րանադցիի բարանքին պատճառն է խաչատուր Բ. ի ճշդազգիաց չլըլալը, կէտ մը որուն վրայ կը զնէ ան իր զորաւոր չնշոր — եւ ո՛չ զնաց ի նմանապէս Չորալին։ Խաչատուր Բ. ի յաջորդ Ջուղայեցի Աղարիային վրայ ալ նոյն դիտողու-թիւնը պիտի ընէ խժըժող Դարանադցին։

Կ'երևի թէ խաչատուր Բ. վաթնամեայ եւ թերեւ անելի էր՝ երբ կաթողիկոս եղաւ, որով-հետեւ ստիպուեցաւ կանուխէն իրեն միտանորդ և յաջորդ մը նշանակել՝ երբ անցած էր ութսու-նը, որպէս զի իր անուշտով վարէ կաթողիկոսա-կան գործերը։ Այդ փոխանորդն ու յաջորդը ե-ղաւ Աղարիա Ջուղայեցին, զոր եղբորակոյն կամ առաջնորդ նշանակեց Ս. Սովիայի, կաթողիկո-սարանի Մայր եկեղեցւոյն, հաւատութեամբ ե-սյիկոսոյանը, քահանաներու եւ ժողովուրդին, և անոր յանձնեց կաթողիկոսութեան ներքը, ա՛ն էր որ կ'ընէր կաթողիկոսութիւնը եւ խաչատու-րի վախճանումէն ետքն ալ ընդունուեցաւ իւ-րե կաթողիկոս(*)։

(*) — «Մեք յեմագրեպիս, աբեպիսկոպոս, ե-պիսկոպոս եւ երիցունք եւ արեղայք եւ ժողովուրդ Լայոյ հնազանդեալ կարողիկոսութեան Փաբ Լայոյ ի Սիս Բաղաի եւ յեկեղեցիս կարողիկոսութեան Սուր Սովիայ, առնեմք վիսայութիւն եւ ասեմք հեմաւո-րեամբ որպէս Տէր Վարդապէս Աղարիայն ծառայեց ի յաւանցել կարողիկոսութեան Վէլի քնդմանական եւ օգնական բազում ամբ ի ժամանակս ողորմած մե-ր Խաչատուր Կարողիկոսին, մինչ զի կենդանի էր, զի ծեւ մարդ էր աւելի քան 92 (=80) ամաց. վասն զի այլ ոչ կարէր ծառայել կարողիկոսութեան, ետու իւրանալին կարողիկոսութեան եւ աւար եպիս-կոպոս ի յեկեղեցիս կարողիկոսութեան Սուր Սո-վիայ կամու մեծ եւ յաւելի բաժնոյ եպիսկոպոսաց եւ Բանանայից եւ ժողովուրդ մեք Կարողիկոսութեան, եւ ետու զմուրն կարողիկոսութեան ի ձեռն իւրով, եւ յինքն էր ապրապէր զամենայն ինչ, եւ զինչ որ առ-

խաչատուր Բ. ի վարչական գործունէութե-ան նպատակեալ մէջ մնացած է Լուսին հետ իր մշակած կամ իր հաճութեամբ մշակուած յարա-բեկութեան յիշատակը, ա՛յն երկու գրութիւն-ներով, որոնք ուղղուած են Գրիգոր ԺԳ. պա-պին (Տիւս Bybl. Apost. Vaticanae, ի E. Tisserant-է, էջ 203—204. Լամետ, Լամելլա Ամստըր, 1892, էջ 244—245)։

Դժբախտաբար այս տողերը գրելու ատեն, աչքի առջեւ չունինք այդ երկու գրութիւննե-րուն պատճենները, որպէս զի գաղափար մը կազ-մէինք ասոնց բովանդակութեան վրայ։ Բայց նը-կատի առնելով այն ջանքերը, զորս վատիկան թափեց այս դարուն ալ Լայոյ, եկեղեցին Լուսին եկեղեցիին միացնելու նպատակով, կարելի է ը-սել թէ ի՞նչ բանի վրայ է խնդիրը։ Խաչատուր Բ. ի Լուսին հետ մշակած յարաբերութեան տեղ-եակը եւ գործակից է իր օգնականն ու յաջորդը, Աղարիա Ջուղայեցին, որ յետոյ, երբ կաթողի-կոս եղաւ, ինքն ալ շարունակեց կիլիկիոյ կա-թողիկոսարանին յարաբերութիւնը Լուսին հետ. հետևաբար այս մասին կը խօսինք՝ Ջուղայեցիի վրայ գրելու ատեն։

Խաչատուր Բ. ի ժամանակը չա՛տ խոսով է քաղաքականապէս։ Մէկ կողմէն կիլիկիոյ մէջ բռնացող և իրարու հակառակող ձորապաններ, միւս կողմէն ձէլալիներուն ելքն ու աւերիչ ար-շաւանքները Անատոլիոյ մէջ, ա՛ն ու զողի մատ-նած էին երկրին քրիստոնէութիւնը։

Կարգ մը Աւետարաններ գրչագրուած են խա-չատուր Բ. ի կաթողիկոսութեան ատեն, որոնց-մէ ոմանց յիշատակարաններուն կարեւոր մասե-րը յառաջ կը բերենք իրենց ժամանակագրական կարեւորութեանը համար։ Այդ յիշատակարաննե-րէն քանի մը հատին մէջ արտայայտուած դառ-նութիւնը ցոյց կուտայ թէ ո՛րչափ տաժանելի եղած է Անատոլիոյ քրիստոնէայ ժողովուրդնե-րուն կացութիւնը այդ անխնայութեան ըն-թացքին։

Սուտգիւ, հրաշքով է որ Լայ ժողովուրդը պահած է իր աղայային գոյութիւնը և իր նուի-րական հաստատութիւնները այդ անկարագրե-լի հարստահարութեանց ճնշումներուն տակ։

Ս. Յակոբայ Մատենադարանին թիւ 1939 Ձեռ. Աւետարանէն.

— «Դեմալ աւարեցի գաւ ի զիւղն որ ասի ի Դա-լակնմն (=Դայակնմն) կարողութ. Այ. քնդ հովանե-աւ սր. հեմաց, ի գաւառն Մեկիմն, ի բոլի հա-յոյ Ռժէ (=1566) ամին, ի բազաւարութեան Սուրբան Սիլուսին եւ ի կարողիկոսութեան Տէր Խաչա-տուրին եւ ի հայրապետութեան(*) Տէր Գրիգորին»։

(Խաչայեան Յուլիան, Ձեռ. էջ 1250)

ճեր մա՛ր քնդունելի էր. եւ յեւ մեռանելոյն ասացեալ ողորմածին կարողիկոս մեք Տէր Խաչատուրին, Տէր Աղարիա վարդապէս եւ եպիսկոպոս քնկալեալ եղեւ կարողիկոս, եւայն (Տէ՛ս Պապեան, Պապ. Կրդէ. Վ. րդ. ի Լայոյ, էջ 312. Լմեմ. Սիսուան, էջ 541)։

(*) Լայրապետութիւնը զգալիներու յիշատա-կարաններուն մէջ կը կիրարկուի երբեմն վանանալու-

Նամօր. — Միևնոյն բանաձևով եւ միևնոյն գրչէն ուրիշ աւետարանի մը յիշատակարան մըն ալ կայ Քառս Աղբարի մէջ (Հոր. Ա. 221—222). սա տարբերութեամբ որ այդ Աւետարանը գրուած է ՌժԺ—1569, կալանջ գիւղի Սուրբ Նսանեայ հովանիին տակ:

Կայիֆաթի Ս. Յակոբ վանքին Մաշտոցէն.

— «Աւարեցաւ Ս. Կառն, որ այժմ Մաշտոց կոչի բոլոր. ի յամի Ռ.Ժ.Է. (=1568), ընդ հովանեալ սահմարն եւ Ս. Սարգիսն եւ Ս. Փրկչին. ի գաւառն ի Մէլիսին. ի զիւղն ի Համուսի. ի յերիցութեան Դերիգորի Տէր Քառսեան, եւ ի կարողիկոսութեան Տէր Խաչատուրին, եւ յեպիսկոպոսութեան Տէր Դերիգորին, եւ ի բաղաւտութեան Սէլւովմն...» (Քառս Աղբար, Բ. 299):

Արշինի Բարձրահայեայ Ս. Աստուածածին վանքին Աւետարանէն.

— «Գրեալ ի թվին ՌժԺ. (1570), յերուսաղեմ, ի Ս. Յակոբ. ի նայրապետութեան Հայոց Տ. Միքայէլ կաթողիկոսի, եւ ի հայրապետութեան Կիլիկիացոց Տէր Խաչատուր կաթողիկոսի. ի բաղաւտութեան Սուլթան Սէլիմին:

Յայտնամի Կիպրոս ի ժողովաց առաւ. անքիւ Բիսոսնեայ վնասեցան, եւ անքիւ եւ աննամուր զերի տաւան, որ ոչ իրել կուզէր եւ ոչ հառել: Վա՛յ մեզ. ելուին էր խաչապաշտին սարէ ի յեկիւրն քաղաւտութեան Շանասանայ որ այժմ անի Գարեթ, որ Շան Թանգալ կոչեն. եւ ի Առաքնորդութեան սուրբ Բագրատին երուսաղեմայ Տէր Անդրէաս արհի եպիսկոպոսին: Յիւստակարանս գրեցաւ ի ամուրն Բաղու... ձեռամբ Միխիլայ եպիսկոպոսի:» (Քառս Աղբար, Բ. 392-393):

Ս. Յակոբի Մատենադարանէն Թիւ 178 (818) 260. Աւետարանը գրուած է Երուսաղէմ.

— «Ի հայրապետութեան տէր տէր Խաչատուրին եւ ի պատրիարքութեան Ար. Արսոյոյ Տէր Աստուածատուրին եւ Տէր Անդրէասին...»

Եւ արդ գրեցաւ սա ի թվականիս Հայոց Ռ. ու Բանն ու երբ մասն Ռ.Ժ. (= 1571/2) ծաղկեցաւ ձեռն: Անմեկազոր լեռով խառնութեան գրիս եւ ծաղկիս, զի կար մեր այս էր. զի դառնացեալ սրտով գրեցաւ ի զառն ժամանակին յառա՛մ ցեղիմ յայլազգեաց. զի անիկն էաւ Կիպրոս եւ զրազումս կոստանաց, զմարդ, զխաչ եւ զԱւետարան գրեցաւ եւ բազում անիրազօրեաց, զոր ոչ կարեմ ընդ գրով արկանել...» (Խաչ. Յուշակ, էջ 1223-24):

— «Ի թվականութեանս հայոց Ռ.Ժ. (= 1576), ի կաթողիկոսութեան տեառն Խաչատուրոյ եւ ի յառաքնորդութեան այժմ նամանկի Տէր Յովնանէս եպոսի Հրդեհոյն:» (Հանդէս Ամսօրեայ, 1927, Յունիս, էջ 314):

Կիպրոսի Ս. Մակար վանքի պատկանող Յայտմաւորքի մը մաշած թերթէն, որ գրուած պիտի ըլլայ 1551-1571 թուականներուն մէջանդ:

— «Ղուկասը վրդապետ (ամանու) Խաչատուր կրդկսին յղեալ եկաւ ի Կիպրոս ի մայրաքաղաքն Լաւոնայ յաղագս նստի եւ իրաւանց սր. Արսոյն, եւ ես չունէի կամը վս (վասն) անի ծովուն եւ յերկրի ա-

նիծեալ ձմեռակէր եւ զիսակէր ազգին Յոաննայ, յառժամ նստեալ ի Տարսոնս ի զարուն ատուր նամապարն ի մէջ ծովու ի անմահա Սելեւկոյ, եկն Ղալիսի (նաւ) մի մէջ ի վրջ մեր, զոր ինչ կայր ի նստն եւ ունեալ ի հօրէ եւ ի մօրէ գրեանք եւ այլ սուր մեկ ի մօրէ աւարին մեզ անողորմ ազգն անիծեալ յախնացոց. Աձ. կործանեցէ քաղաքսի. ճշա վաղվաղակի. ով որ ձեռնէ եւ կարգացէ, ասացէ ամեն եւ եղիցի:

... Եղեւ մեզ (Ք)ամուլեթ... (անընթեակի): Իսկ յարժամ եկաւ ի ծոց նաւանագիտան Դարազ (Քառսայ) անս աստ մինչ ի Լաւոնայ բոկոսն եւ զուխ... մինչ նստասեալ ազգն մեր Հայոց որ եւ նոյն ժամայն ի ճշանկէն... Այ (= Աստուծոյ) օծեալ ընդ Տէր Սեւ. վաննաւ նոյն ժամայն զգեցոյց զմեզ եւ ծածկեաց զմեզ կաթին քս Աստի յաման թէ մեկ էի եւ զգեցուցէ զիս եւայն... Իրեցաւ յուխ... յառաւ երկուսորքի, որ. Լաւաւաւչի պանոցն, ի դուռն սր. Աձմանին:»

(Կիթրոս Կղզի, գրեց Բակուրան, սոյ. Նիկոսիա, 1903, էջ 109-110):

ԺԲ.

ԱՂԱՐԻԱ ԶՈՒՂԱՅԵՏԻ

1584 Փետր. 5, ԴԵ. — ✠ 1601 Յունիս 2.

Աղարիա Զուղայեցի, որ ծերունի խաչատուր Բ. ի ընտրութեամբ յաջորդ նշանակուած էր. կաթողիկոսացաւ 1584 Փետր. 25. ԴԵ. Դեանդեանց տօնին օրը, իր յիշնամայ հառախին:

Աղարիայի դահակաւորութիւնը այսօրէս յիշատակուած է Սոյ Մաշտոցին մէջ (էջ 136).

— «Ի նուստ եւ անգիսան Աղարիայ վրդապետ, Զուղայեցի, շնորհաւն Այ. կրդկս. ճեսալ յարոն նայրապետին. Սընայ, ի թվկս. հայոց Ռ.Ժ. (= 1584), փետրվարի ին (= 25), արւն Դերի Ղեւնդեանց ասունի մեծ բարեկեցանքին:»

Աղարիա, որ սխալմամբ Զամալիս ալ կրած է, պարսկահայ է ծագումով, Զուղայ քաղաքէն, ծնած 1534 ին, հօր անունը Պողոս, մօրը՝ Ողլան. փաթի, ունեցած է երեք եղբայր, Աղապիս, Փաւս, Ալիսան, որոնցմէ Աղապիսն ողջ է 1600 ին(*):

Թէ Զուղայեցի մը ինչպէս Կիլիկիոյ կաթողիկոս կրած է, բաւական հետաքրքրական է առիկա, զիստիով Զուղայեցոց յարունն ու հաւատարմութիւնը էջմիածնի Մայր Աթոնին կաթիլի է երկու ենթադրութիւն ընել, առաջին՝ թերեւ Աղարիա իբրեւ պարզապէս եկաւ Կիլիկիա եւ իր զիտուն մարդու արժանիքով պահուեցաւ Սիսի կաթողիկոսարանին մէջ, վայելելով խաչատուր Բ. ի համակրանքն ու հովանաւորութիւնը, նոյն իսկ իրեն օգնականն ու յաջորդ նշանակուելով. երկրորդ, թերեւ Աղարիայի ծնողքը Հալէպ տեղագիտութեամբ էին Զուղայէն. որովհետեւ արեւելեան վանաւակներէ, Պարսկաստանէն, մահաւանդ Զուղայէն կրած հայեր էին, որ հաստատ-

րին կամ առաջնորդութիւն իմաստով վանականն հայրերն են, իսկ իրենց մեծաւոր՝ հայրապետ:

(*) Ս. Յակոբայ Մաշեմաղարանին Թիւ 338 26-րդին յիւստակարանէն:

ուսած էին Օսմանեան պետութեան վաճառաւոր քաղաքներուն մէջ, նոյն իսկ Կ. Պոլսու եւ Հալէպ, Սիրիոյ Մայրաքաղաքը, ամէնէն նշանաւոր հանգրաւաններէն մէկն էր այն ստաններ, Կ. Պոլսէն Պաղատա եւ Պարսկաստան երկարող կարաւանի ճամբուն վրայ, եւ հաւանական է որ Աղարիա Հալէպի մէջ մեծցած եւ յարած ըլլայ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, Ասորք տարող հնթադրութիւններ են սակայն, Զուգայեցի մը Կիլիկիոյ աթոռին վրայ բարձրացումը պարագան լուսարանելու համար:

Եւ ստուգիւ կ'արժէր որ դիտնայինք Զուգայեցիին երկասարկութեան եւ զարգացման պատմութիւնը. որովհետեւ ժՁրդ դարու ամէնէն նշանաւոր կաթողիկոսներէն մէկն է Աղարիա, որուն կեանքը անդադրում գործունէութիւն մը եղած է, իրեն ուսուցիչ եւ իրեն կաթողիկոս, փոքր Ասորք քաղաքականապէս ամէնէն աւելի խոսով ու անապահով մէկ չըջանին, ձեւալիններու առդատակութեանց հետեանքով:

Աղարիա պայծառ զէմք մըն է Հայց. Եկեղեցւոյ իրեն ժամանակակից նշանաւոր վարդապետներու շարքին, թէ՛ իր գիտութեամբ եւ թէ՛ իր կաթողիկոսական բազմաճոգ գործունէութեամբ:

Աղարիա, իրեն ուսուցիչ բազմաճոյ աշակերտութիւն մը հասուցած է, սրնցմէ սակայն քիչերուն անունները հասած են մեզ:

Իր կարողութիւնը, իր արժանիքը բարացուցելու համար, ժամանակակից զրոյցներ կը կոչէն զայն՝ Բաջ բարունացէ, Տիգրէայոյ վարդապէս:

Ս. Յակոբի Մատենադարանին թիւ 1597 Զեռայիր Սաղմոսը գրուած է Ռի—1591 ին, «ի հայրապետութեան Կիլիկիացոյ Տեառն Տէր Աղարիա կաթողիկոսին եւ Եջանիկ Բաջ բարունացէին, ուսուցիչ եւ խափշ ամենայն հաւատացեալ Բրիտանիոյ»:

Կ. Պոլսի Ազգ. Մանդրին. թիւ 132 Զեռայիրը (Հռոմէական Մեկնութեան Յօրան, կային) գրուած է 1593 ին, «ի խնդրոյ Բաջ բարունացէին մեղոյ եւ Տիգրէայոյ պատրիարքին սուրբ երեսուցեմայ Աղարիա կաթողիկոսին Կիլիկիացոյ, յիշատակ իւր մեղացն եւ ի վայելութեան անձին իւրոյ»:

Իր աշակերտն ու յաջորդը Յովհաննէս Անթէպցին, Ս. Յակոբայ Մատենադարանին թիւ 516 (582) Զեռագրի (Մեկն. Հինգ գրոցն Մովսէսի) յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «յիշէք ի մաքրափայլ յաղաթս մեր զնոցեալ հայրն մեր եւ զուստուն ճողոց մերոց, զվերագիտոցն Հայոց զՏէր Տէր Աղարիա, որ յայմն ղեգեբեալ կամ իմաստ զլսութեան սորա, զոր տէր Աստուած պահուցէ պարտաւայ ամաքս ի պարծանս մեր եւ ի պայծառութիւն Ս. Եկեղեցւոյն, եւ կը յիշատակէ իր երեք աշակերտներն ալ, Մաւթիսա, Վարդան եւ Կ. վարդապետները: Անթէպցին, ետքը Աղարիայի մահը պատմած առնն, կ'ըսէ. «եւ խաւար կալաւ դառնաւ Հայոց, որ այսպիսի պայծառ արեգակնս զրկեցաք»:

Իսկ Դարանապոյցի դիտել կուտայ թէ Աղարիա իր կաթողիկոսանայէն ետքն ալ չդադրեցաւ «ի Բարդուբեկէ, ի պատաստութեանց, ի վարժելոյ գրազ-

մութիւն առակեցացն», եւ կ'արձանագրէ անոր աշակերտներէն ոմանց անունները. ա) «մեծ Յովնանն վարդապէսն Անրափիցի, երափես եւ բարձրաբարա Բարդ Տիգրէայ, որ յետ վախճանին Աղարիին առ յաջորդեաց դաթոռն», բ) «Տէր Յակոբ վարդապետ Զիթնցի», որ շատ բարեւէր, բարեգործ եւ շինարար հոգեւորական մը եղած է, նշանակելի ծառայութիւններ քրած է Արքրում, Բարեղ, Բաւաթոյ, ուր կեղեցի եւ հոգեւորուն ալ շիներ է 1607 ին եւ վախճաններ է հո'ն 1608 ին եւ թաղուեր՝ իրեն ձեռակերտ կեղեցւոյ բակին մէջ. գ) Մեարոյ Տաթեւացի, որ վաղամահ եղած է. դ) Մկրտիչ վրդ. Խարբերդցի, որ ինքնուրեւ հանձնաւորուած է՝ շատ հլու եւ հնազանդ ըլլալուն, որ դեռ ողջ է եղեր Դարանապոյցի առնն, իր դաւաթին մէջ, եւ «այլ աշակերտք բազումք»:

Աղարիայի ուսուցչական աշխատութիւններէն, ո'րչափ ծանօթ է ինձ, մնացած է Քեւականութեան Մեկնութիւն մը: Ս. Յակոբի Մատենադարանին թիւ 1219 Զեռագրին մէջ,—որ դժբախտաբար փճացած է ցեղերէ եւ ջնջուած Մայր Յուցակէն— կայ եղեր այդ գործին օրինակ մը, որու մասին Սաւալան հետեւեալ տեղեկութիւնը կուտայ իր Յուցակին մէջ (էջ 692).

—«Աղարիա կաթ. Մեկնութիւն Քեականութեան Եզմաննու Ծորճոցեցոյ: Յիշէ առ զմեկնիւ Քիւրանին, որք են Եւայի վրդ., Դրիգոր Մագիսարոս, Վարդան վրդ., Պրիգոր վրդ. եւ Յովն. Ծորճոցի: Դրեալ է բոլորագիծ ի վերայ բարապաթիւմոյ, առանց թուականի, զի պակասին թերթք ի վերջ կուտէ»:

Աղարիա կ'երևի թէ Տաղիր ալ գրած է, որոնցմէ երեքը կոստանեանց հրատարակած է իր Նոր Ժողովածուի Դ. Պրահին մէջ (էջ 29-36): Տաղիրուն ծայրաւունները կը կապեն Աղարիա, եւ կոստանեանց իր ցանկերուն մէջ «Աղարիա Զուգայեցի» ու չէրած է թէ ո'ր է տաղասաց Աղարիան:

Տրդատ եպս. Պալեան իր Հայ Առաքելներն մէջ հրատարակելով այդ երեք Տաղերը, առ զիտողութիւնը քրած է առանց հեղինակի մասին. — «Հայ երգիչ մը կամ տաղասաց, Հաւանականորէն կ'ապրէր ժՁրդ դարուն մէջ: Աղարիայի մասին մենք ասկէ ասկէ աւելի ո'րեւ ծանօթութիւն չունինք»:

Կոստանեան դիտել կուտայ թէ «Տաղ Աղարիայ մերկանալք քրինկած է 1647 ին գրուած Տաղարանէ մը: Տաղերէն զատ՝ Աղարիայի անունով քանի մը Առեղծումներ ալ հրատարակած է կոստանեան իր Դ. Պրահին մէջ, հանելով «1642 ին Նոր Զուգայում տպած Սաղմոսի (ժամագրքի) մէջ», եւ նոյնացնելով երկու Աղարիաները, կազմած է Աղարիա Զուգայեցիի տաղերուն եւ առեղծումներուն ցանկը (էջ 73-74): Ստուգիւ կարելի է ըսել թէ այս Տաղերն ու Առեղծումները Կիլիկիոյ կիճ. Զուգայեցի Աղարիային են:

Երկու նպատաւոր նշաններ կան այդ մասին. նախ Զեռագրին թուականը (1647) եւ Առեղծումներէն երկուքին 1642 ին Նոր Զուգա տպա-

գրուած Սահղմոսի մէջ գտնուելը, այսինքն՝ կարելի է ըսել թէ Տաղերը արդէն տարածուած էին 1647 էն յառաջ, նկատի առնելով Աղարիայի մահաւան թուականը (1601), և յետոյ նշնդեան և միւս Տաղերուն վերջին տողերը, — Աղարիա ևս անարժան ծառայ ևմ Տեսնե ևւ կուսին, ով որ կարդայ կամ յուսանի, յիշմամբ առնէք զիս արժանի» — կը մատնեն թէ Տաղասացը եկեղեցական մըն է, Զուգայեցի Աղարիան, որուն Առեղձուածները կը հրատարակուին Նոր Զուգայի մէջ տպագրուած ժամագրքին մէջ:

Այս Տաղերն ու Առեղձուածները հաւանական է որ Աղարիա գրած ըլլայ իր կաթողիկոսութեանէն յետոյ, նկատի առնելով իր շատ բազմազան գործունէութիւնը հայրապետական ակնարկին վրայ, ինչպէս որ պիտի տեսնենք:

Պատմական երկու իրողութիւններ, վարչական տեսակէտէն, նշանաւոր ըրած են Աղարիայի կաթողիկոսական գործունէութիւնը, — այսինքն՝ երուսաղէմի պարտքերուն վճարման համար իր կաղմակերպած ազգային հանգանակութիւնը, և իր յարաբերութիւնը Հռոմի հետ: Զատ զատ խօսելիք այս երկու իրողութիւններու վերայ, բայց նախ փոքրիկ շնորհ մը:

Աղարիա, ըստ Դարանաղցիի մէկ սուր զիտողութեան, կաթողիկոսանալէ յառաջ, խիտո հգնողական կեանք մը կ'ապրէր, ո'չ միայն ապրուստի կողմէն, այլ նաև հազուատի կապուստի կողմէն: — «Երաւի քան զկաթողիկոս լինելն եւ կար ազանէր, և յետոյ թուլամորթեցաւ, փոխեաց զգործին եւ զգեստն», կ'ըսէ Դարանաղցիին: Ճշմարտական այս խտուութիւնը և ինքնազրկութիւնը անապատական վաղեմի կեանքէն բխող երեւոյթներ են, և ամէնէն յառաջ կ'արժէ յիշել Յովհաննէս Մկրտչին կերածն ու հագածը: Մազէ շապիկ հագնողներ շատ էին բովանդակ քրիստոնեայ աշխարհի մէջ, և այս կողմէն ալ մեր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ նշանաւոր է Յովհանն Օմնեցի: Քոթեմալուքներ, Քրմազգեացներ անպահաւ եղած են Հայոց մէջ. նոյն խիկ երուսաղէմի բարեյշխատակ պատրիարքներէն Պարոնտէր Գրիգոր կը հազներ կաշիէ ապա մը, ներքին կողմը երկաթէ պամերով: Եր կը պահուէր Ե. Յակոբի Գանձատան մէջ: Շատ հաւանական է որ Զուգայեցիին ալ հագածը այսպիսի ապա մը կամ կապայ մը եղած ըլլայ, որպէս զի մարմինը չմեղականայ քունով, այլ ըլլայ չարբաշ և տոկուն:

Դարանաղցիին քննադատութիւնները, ուղղուած իրեն ժամանակակից դէմքերուն, միշտ արդար չեն, երբեմն ալ խորք չունին ատանք, և մեզ կը թուի թէ այս վերջին տեսակէն է Զուգայեցի կաթողիկոսին ուղղուածը: Դարանաղցիին, որ Զորուկին կենցաղը ծաղրելի կը գտնէր, Զուգայեցիին շատ կը տեսնէ թերևս արտաքին փոխութիւն մը անոր հազուատին կապուստին մէջ. քրեւս կ'ըսենք, որովհետեւ բարոյագիտութեն խելքի մտքի հակառակ է մտածել որ իր ամբողջ կեանքը անտոնեան հգնութեան մը խրատամբերութիւններով կրթած հոգեւորական մը,

մէկ օրէն միւսը, կաթողիկոս եղայ ըսելով թուլամորթութեան տար ինքզինքը (*): Այն ատեն՝ Աղարիա պէտք էր ուսուցչութիւնն ալ թողած ըլլար, որովհետեւ նախկին վարժապետներուն իրական առաքինութիւններէն մէկն էր ո'չ միայն աշակերտին բան սորվեցնել, այլ մահաւանդ իր անձին օրինակով չինել անոնց նկարագիրը: Զետեւարար մեզ շատ բանաւոր կը թուի կարծել թէ Զուգայեցիին ներքնապէս պահեց իր խտուկրօնութիւնը, ճիշդ Օմնեցիին պէս, որպէս զի կարող ըլլար իր արտաքին ձևերը պատշաճեցնել իր բարձր պաշտօնին պահանջներուն: Ասիկա, այժմեան բացատրութեամբ, զուտ կենցաղագիտական խնդիր մըն է: Եւ Դարանաղցիին քրեւնաղապտութեան դէմ այս քանի մը դիտողութիւններով ուղեցինք պաշտպանել Զուգայեցիին, ըսելու համար թէ ամենին թուլամորթ չէ եղած ան իր պատասխատրութիւններուն մէջ:

Անցնինք այժմ իր գործունէութիւններուն:

(Շարունակելի)

Բ. Ե.

ԱՏԱՂՁԱԳՈՐԴ ԱՇԱԿԵՐՏԸ

Պարտաւած և Յիսուս, աշխերս աստղապարծ. նա միկրի կը նեկտ սաղլիքն իր ծանր, նուրբ կիսով ծածկուած իր մեջքը խոնարհելով թևերը տարածած՝ կը ծոկ իր գլուխ:

Դուն, Կո'յս Մարիամ, խոնարհ կրպակին խորն Կ'անդրադարձուս քի արզակոյի մեջ կրած եւ Զան՝ որ աշխարհ յորոք կ'ապաւեր յուսպից, Մարդ քի անաւուն, մայր քի զուպայ տուկ:

Անոյշ մը կը ժպիս, հիացած կը մնաս. Ինչպիսայն օրն՝ որ ուխով, խոնկով, զոնուով եկած մոգեր զնայնմաք գլուխ խոնարհեցին.

Այլ յանկարծ սեւեռուն կը մնայ քո որդիդ, ճապկեղով պասին վրայ կը գծե նա Մեծ Խաչեցելոյն տեսին, ո' Դողդորու:

Թարգմ.

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

(*) Աղարիա ինքզինք կը ներկայացնէ « ի կարգին սուրբն Անգիլի», (Bib). Vaticanae, էջ 204):

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐՈՒՆ

ԿԱՐՈՆՅԱՆ, ԵՐԱՅԱԿԻՏԻՔԻՆԵՐ

Ա.

Հանդէս Ամսօրեայի՝ 1927 տարւոյն վերջը հրատարակած Յօդակներու միացեալ թիւերուն մէջ (Նոյս.-Դեկտ.) առաջին տեղը տրուած է յայտնի հայագէտ Բ. Maclet-ի յօդուածին՝ որ հետեւելով վերնագիրը կը կրէ. « Հայ քաղաքացիները օգտուած են արդիոյ կրթական քննարկին »: Առաջընթացը նկատելի առած է այն հարցը՝ զոր ողորացեալ Արշակ Տէր Միքէլեան յուզած էր սակէ տարիներ առաջ, 1892 ին, իր Die Armenische Kirche գերմաներէն գործին 35 էջին ներքեւ գրած ծանօթագրութեամբը: Հեղինակը քանի մը նշաններ ցոյց տալով՝ ջանացած է հաստատել թէ մեր նախնիք օգտուած էին երբայական բնագիւղէն, Հին Կտակարանի թարգմանութեան մէջ: Այդ թուականէն առկին՝ եթէ չենք սխալիր՝ ոչ ոք զբաղած է մեր մէջ բանասիրական նոյն հարցով, ո՛չ իսկ Տէր Միքէլեան, վասնզի դժբախտաբար կարճ եղած է իր կեանքը: Եւրոպացի բանասէրներն ալ քննութեան առարկայ չեն ըրած զայն: Այս անգամ Ֆրանսացի Ուսուցչականը աչքէ անցնելով Տէր Միքէլեանի ցուցումները՝ մի առ մի կը հերքէ զանոնք իր մասնաւոր յօդուածին մէջ:

Որպէս զի անձանոթ չման մեր բնութեանը ներքին աշխարհը հետաքրքրական հարցին վերաբերող երեւոյթներուն, աւելորդ չենք համարել մէջ բերել զանոնք, ինչպէս ըրած է արդէն քննադատը: Տէր Միքէլեան՝ իր իր անձնական հետազոտութիւններու արդիւնքը՝ դիտել տուած է նշաններ մը, որոնք, ինչպէս պիտի տեսնուի, շատ շուտով տարած են զինքը վճռական համոզում մը: Ան կը յայտարարէ անվերապահօրէն՝ թէ Հին Կտակարանի գիրքերը զբաղուած է որ թարգմանուած ըլլան եօթանասնից (յօդ) բնագիրէն՝ եթէ մտադիր ըլլանք Հայերէն Աստուածաշունչի բաղմաթիւ առանձնայատկութիւններուն՝ որոնց

մով կարելի է դուշակել՝ թէ մեր Թարգմանիչները Պէշիթոյի (ասորական) հետ եօթանասնիցն աչքի առջեւ ունենալով հանդերձ՝ երբայական քննարկին ալ օգտուած են անկասկած:

Ահա իր քանի մը փաստերը.

1. Շատ մը անուններ (յատուկ) Հայերէնի մէջ տարբեր են եօթանասնիցէն:

2. Եօթանասնիցի ընդմիջարկումները չիկան Հայերէնին մէջ (Տէր Միքէլեանի զրուիւն 2 համարը):

3. Ա. Թագ. ԺԳ 1 համարը կը պակասի եօթանասնիցին մէջ, բայց Հայերէնը բառացի ունի զայն, ինչպէս որ կը գտնուի Մատուցի (երբայական) բնագիրին մէջ. — « Մեր թարգմանը Սաւուր ի թագաւորել իւրում, եւ երկուս ամս թագաւորեաց ի վերայ Իսրայէլի »:

4. Ա. Թագ. Ժ, 3 համարին մէջ եօթանասնիցն ու Մատուցի ունին « Թաւրը », իսկ Հայերէնը կը գրէ « Դերովրա », որ աւելի ճիշդ է:

5. Հայը յաճախ բոլորովին տարբեր վերնագիրներ ունի Սաղմոսներու. այսպէս՝ Ա. Սաղմոսը երկուքի բաժնուած է, եւ ինչ վրայ զրուած է « անվերնագիր ի յերբայեաց »:

6. Երգ երգոցի մէջ, ըստ հայ թարգմանութեան, խօսող անձերը հաւսն ու փնայ կը կոչուին, ու գիրքին վերջն ալ կը գտնուի հատուած մը « յայմէ տուութեանէ » թարգմանուած:

7. Հայերէնին մէջ Երեմիայի բոլոր զրուիւններն ու համարները համոծայն են Մատուցի բնագիրին եւ ո՛չ թէ եօթանասնիցին:

8. Եսթերի Ա. գլուխէն առաջ՝ Հայերէնին մէջ կը կարգաւք ԺԱ եւ ԺԲ գլուխները:

9. Եօթանասնիցի « Սարաւոյթ » ին տեղ Հայերէնը ունի « տէր զօրութեանց » (Ա. Թագ. Ա, 3. Եսայի, Ա, 9. Զ, 3 եւլն.):

10. Ա. Թագ. ԺԳ 1 համարին մէջ Հայերէնը կիրճ կը թարգմանէ երբայականին եւ եօթանասնիցին Meszab բառը:

11. Այն բառերը՝ որոնք նոյն են հայերէն եւ երբայեցերէն լեզուներուն մէջ՝ Հայը չի թարգմանէր զանոնք. զոր օր. երգ երգոց, Բ 1, Ե 13. Բ. Մնաց. Դ 5 շուշան

բառը, եւ Յոր(*), ԻՁ Տ. Ովսէէ, ԺԿ 12, և այլն ծրար բառը, նաեւ Ա. Թագ. Իե 29, ծրարեալ ի ծրարի բառերը:

12. Յետուայ գիրքին մէջ (Բ. 3) Հայերէնը ունի Ռանաբ. Երրայեցոց (ԺԱ, 31) եւ Յակոբայ թուղթերուն մէջ (Բ, 25) Բախաբ, իսկ Մատթէոսի մէջ (Ա, 5) Հրախաբ:

Տէր Միքէլեանի այս ցուցումները սակայն՝ որոնց պաշտօն տրուած է հաստատել՝ թէ հայերէն Աստուածաշունչը շատ բան կը պարտի երբայական բնագիրին, կամ թէ՛ մեր Թարգմանիչները ուղղակի օգտուած են անկէ, պէտք է ըսել՝ թէ արօրին ետեւէն լծուած եզներ են միայն, որոնց զօրքը չէ՛ հերկել Աստուածաշունչի հայ թարգմանութեան դաշտին անձանթ կողմերը, եւ Ուսուցչապետը իրենց արմէքին վերածած է այդ ամէնը՝ կտրուկ և հեղինակաւոր առարկութիւններով, առանց իսկ մատնանշելու կամ Ասորական բնագիրէն և կամ Եօթանասնիցէն տարբերող այլ և այլ Codex ներու գերը, լուսաբանութեան կարօտ մէկ երկու կէտերու համար:

Տէր Միքէլեանի այս հապճեալ նկատողութիւններուն մէջէն՝ հազիւ թէ կրնան նշանակութիւն մը ունենալ 5 և 7 ցուցումները, զորս կարելի է սակայն մեկնել առանց երբայական բնագիրի մը օժանդակութեանը, քանի որ տակաւին քննութեան տարակայ չեն եղած զանազան Codex-ներու բոլոր պէտպիսութիւնները:

Մենք չենք զարմանար Տէր Միքէլեանի այս փութկոտութեան մասին, գիտնալով որ ան ո՛չ թէ հին հայ թարգմանիչներուն ձրիարար կ'ընծայէ երբայեցեղէնի գիտութիւնը, այլ և Գրիգոր Տղայի կը շնորհէ նոյն հմտութիւնը, միամտօրէն հետեցնելով Կաթողիկոսին մէկ առածաւոր խօսքէն՝ զոր ան կ'ուզէ առ Գրիգոր Տուտէորդի գրած թուղթին մէջ ստ բառերով. «կարծելով թէ մեք երայեցեղին ոչ գիտեմք» (Նամականի, էջ 28. Վենետիկ): Ինքնին յայտնի է սակայն՝ թէ Կաթողիկոսը կը կիրարկէ բացատրութեան այն ձևը՝ որով խրթին համարուած կամ զաղանի հանգամանք ունեցող իրի մը կ'ակնարկուէր

ժամանակին, ինչ որ սովորութիւն է ըսել նաեւ մեր օրերուն. *C'est de l'hébreu pour moi, կամ՝ Je crains que cela ne soit de l'hébreu pour vous, et je m'explique: Մնգիրն ալ շատ պարզ էր. Գրիգոր Տղայ ըսել չէր ուզեր թէ՛ երայեցեղին գիտէ, այլ իր հաւատակորդին կողմէ՝ Մովսէսի (քերթողահօր) անունով տարփողուած գրուածքէն (Տե՛ս Գիրք Թղթոց, էջ 22-28) չէ՛ր կրնար խաբուիլ, վասնզի սուտանուն զօրք մըն էր ան, ուստի զաղցնի՛ մը չէր իրեն համար այդ կեղծիքը (?), և այլն:*

Հայերէն Աստուածաշունչի եւ Եօթանասնիցի միջև տեղ տեղ երեցող տարբերութիւնները՝ հարեանցի ակնարկով մը միայն դիտուելով՝ խորհիլ տուած է ուրիշներու ալ(*) թէ մեր նախնիք պէտք է օգտուած ըլլան երբայական Բնագիրէն: Բայց այս ենթադրութիւնը զօրկ է ամէն հաւանականութենէ: Հայագէտ Ուսուցչապետը ցոյց տալու համար՝ թէ Հին Կտակարանի հայերէն թարգմանութեան մէջ բաղմաթիւ երբայական բառեր՝ շնորհիւ Եօթանասնիցիին՝ անցած են մեզի իրենց հօւմ եւ օտարոտի ձևերով(**), անոնցմէ 30 ի չափ կը յիշէ իր յօդուածին մէջ, անգամ մըն ալ եղծելով Տէր Միքէլեանի կտրծիքը, ըստ որում Μεσαδել կիրճ թարգմանուելը (աւելցենք՝ քանի մը անգամներով), կամ Σαδωζի skh զօրութեանց թարգմանուելը (ըսենք՝ թէ թիւով շատ աւելի է Սաքաւովը) մեր Թարգմանիչներուն երբայգիտութեան հաւատք մը չեն: Եօթանասնիցով հրամցուած ուրիշ քանի մը երբայեցեղէն բառերու հայերէնն ալ՝ զորս յետոյ պիտի նշանակենք՝ չեն կրնար նըպաստ մը ընձեռել Տէր Միքէլեանի վարկածներուն:

(*) Մեծամուն Գարագաշեանի ալ՝ Պայլ Հատգեան հոլերէն Աստուածաշունչի պատգամութեան օրէնուն, 1894 ին, նոյն միտքը բերանացի յայտնած է ինծի՝ թէ մեր Թարգմանիչները երբայեցեղէն ալ գիտէին, եւայլն. բայց իմ խմբար կարծիք եղած էր այն առեմնէ՝ թէ մեր Թարգմանիչներուն «սոյց» կամ «համար» օրինակին զնախի՝ որուն լուսանցին վերայ կ'ընային նշանակուած բոլոր նաեւ բնագրական glosses-ներ՝ անհմար չէր լուսաբանել կարելորդ, ասորական բնագիրի բովանդակ չանհետեւով անուտ:

(**) Այս մասին, ճետկցութեան մը առիթով, 1920 ին, պայտս ունեցած եմ Պ. Մակեդի եւ յայտնելու իմ անձնական կարծիք:

(*) Կերմանեղէն գործին մէջ սարգած սպագրական սխալը ուղղած եմ, Johannes փոխելով Jobի:

որում փառք յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն :

Յէշատէքան. Ողորմեա Քս. Ած. Սարգսի և Հայրապետին մեղաւոր և անպիտան քահանայի և ծնողաց իւրոց և յիշողաց :

	ձառ. ԻԵ	ձառ. ԺԳ
» 187 »	2 Յաղագս պէտպէս առաքինութեան խրատու	Յաղագս պէտպէս առաքինութեանց խրատ հարցն.
» — »	8 գերութիւնն հալածէ	գերութիւնն որ ի սատանայէ՝ հալածէ
» — »	15 յարժամ	Կ'աւելնէ. յաղթս կալ յամենայն ժամ
» — »	20 գործածեոն	ձեռագործ
» — »	28 ի զարգարմանէ հանդերձից	ի զարգարմանէ հանդերձից
» 188 »	1 մի՝ յուզելոյ զընկերն և անգոսնելոյ զընկերն	մի՝ յատկոյ զընկերն և յանգոսնելոյ
» — »	2-3 նախատել ընդ ընկերին, և ի չարախօսել՝ զընկերն :	նախանձեւն ընդ ընկերին, և ի չարախօսելն զընկերէն :
» — »	8 և յամելոյն զիւր կաման	և յառնելոյն զիւր կաման

Ձեռագիր ԺԹ

» — »	22 Յաղագս պեսպես ակսից	Վասն որոշողութեան խորհրդոց՝ առ որս կամին սպրիլ յաշխարհի յաղագս ակսից
» — »	23 զամենայն զգայութիւնս ողջ ունելով . . .	զամենայն իսկ զգայունսն ողջ պահելով նմա . . .
» 189 »	4 մերկ ի սուրբ պատուիրանէն	մերկ ի սուրբ պատուածանէն
» — »	10-11 պոռնկութիւն՝ ցանկութիւն . . . յագել քնոյ	պոռնկութիւն է ցանկութիւն . . . յազումն քնոյ
» — »	12 զեղումն	զբաղումն
» — »	16-17 անբարի ստութիւն	անբարեմտութիւն
» — »	18 ոչ հայել ի պատուիրանս Աստուծոյ	ոչ հայել ի զատաստանս Աստուծոյ
» — »	21-22 բարկութիւն է հարստահարել զիւր կաման	բարկութիւն է հաստատել զիւր կաման
» — »	23 նեղկութիւն	նեղկատութիւն
» — »	24 ոչ բառնալ զթշնամանս մտօք	ոչ բառնալով զթշնամանս ուրուք
» — »	25-27 տալ և առնուր Ձի՞նչ նախանձ . . . գայթակղութիւն ընկերին :	Չա՞նչ
» — »	27-28 Ձի՞նչ փառասիրութիւն. փառասիրութիւն է . . .	Ձի՞նչ փառասիրութիւն. փառասիրութիւն է . . .
» — »	30 զկամս յանդգնութեան	զախտս անդիտութեան
» — »	35 և կարծել զինքն իմաստուն զոլ	և կարծել զինքն զիտուն զոլ
» — »	38-39 և անկաւ ընդ ոտիւք մահուն :	Չա՞նչ այս լիբլէն Բաւելլ, Բայդ Կոպայ Էլլէ Բաւալան Էրլար հարոսաթ Էլլ. Որ ոք կամի Աստուծոյ հաճոյ լինել և Քս.ի սիրելի, յառաջ քան զամենայն՝ զխոնարհութիւն և ըզհամբերութիւն և զերկայնամտու

թիւն ստանալ պարտի ի պատահել
նեղութեան... և էլ չէր լսուի առ
շէրմ. «զի մեծ համարձակութիւն
ընկալցի յաւուրն դատաստանի ա-
ռաջի Այ. մերոյ՝ որում փառք յա-
ւիտեանս ամէն: (Հմմտ. Վարք
Հարանց Բ էջ 572-573 Վենետիկ.)
Յէշարակարմ. Բս. Ած. քո ծնաւդին
բարեխօսութեամբ ողորմեայ Սարգ-
սի հոգւոյն և իւր աշակերտին և
յիշողացդ:

ձառ ԻԶ

ձառ Ի

- » 190 » 31 առ ուռութս . . . գերեցելս
» 191 » 18 ի յակին և ի պարանոցի կախել
» — » 28 եթէ էր պարապ զմասանց մարմ-
նոյ զուռութսն
» — » 30 պարտանք զիւթի . . .
» 192 » 6 պահարան և ուռութսն
» — » 32-35 որպէս զսուտ մարգարէքն՝ որ թիւ-
րէին զժողովուրդն առ ուղղեալ-
սըն մարգարէիցն, և զբանն ճշ-
մարտութեանն զազարեցուցանէին,
և զմոլորութիւնն զազարեցուցա-
նէին:
- » 193 » 11 Այլ և առաջնորդացն եւս միս ի
մարմին խղեսցին . . .
» — » 13 և ոչ մի արտաքին զիւթիւքն վա-
րին . . .
» — » 15-16 և ժաժմուկս մտացածին բանից . . .
և զանուան որ ոչ լսի ի պատ-
ուիրանս . . .
» — » 17 ընդ նոսինն արկանեն
» — » 20 ի պահարանս զիւթաց գրել
» — » 35 երեւի կրօսս
» — » 37 ի մաղաբախութիւնս
» — » 38 ի հեղահարութիւնս
» — » 39 ի հմայութիւնս
» 194 » 2-3 յոգոտնահմայս, ի գեղահմայս
» — » 5 ի չարժակս բժժանաց
» 195 » 7 զրոպ և յուռթոպ վարիցէ
» — » 35 զայն առեալ վերացուցանեն

- առ յուռութս . . . դեղերեցելս
յանձին և ի պարանոցի կախել
եթէ էր պարապանք (՝) (լսուիցի
էրայնայն զիւթիւքն) մարմնոյ զուռութսն . . .
պարտանք զիւթի . . .
պահարան և ուռութսն . . .
որպէս զսուտ մարգարէքն՝ որ թիւ-
րէին զժողովուրդսն առ ուղղելովք
մարգարէիւքն, որ է զբանն ճշմար-
տութեան քարոզէին և զմոլորու-
թիւնն զազարեցուցանէին:
- Այլ և առաջնորդացն եւս եթէ միս
ինչ ի մարմնի հատանիցի . . .
և ոչ միայն արտաքին զիւթաւքն
վարին . . .
և ժաժմակս մտածին բանից . . .
և զանուանս որ ոչ լսի ի պատուի-
րանս . . .
ընդ նոսին ի համար արկանեն
ի պահարանս զիւթաց գրել
և ի դեւս
ի մաղաբախութիւնս (1)
ի հեղահարութիւնս
ի հրահմայութիւնս
յուզմահմայս(*), ի զիւզահմայս(˘)
ի ժաժմակս բժժանաց
զրոպ և յուռթոպ վարեցի
զայն առեալ վերացուցանեն

(*) Սոյն բառին ուզմն կամ ողումն ձեւը՝ որ եփրեմի մօտ ալ (Մկն. Արարածոց Ա. էջ 220, Վե-
նետիկ) գործածուած է «բեզում» նշանակութեամբ՝ իրաւունք կուտայ մեզի՝ ջնջելու ողմն սխալագիր
բառը, որ Առձեռն Բառարանէն ալ վտարուած կ'երևի:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

Ի Ս. ԳԻՐՍ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

Քննեցի՛ գլխու: ՅՆ. 5, 39

Գ

Ի ԼԵԶՈՒՍ ԽՕՍԵԼ

1.

Քրիստոնէութիւնն ի սկզբանէ, յորմէ հետէ իւր յաղթական ընթացքն յաշխարհիս սկսաւ, զունակ զունակ կերպարանօք եւ պէսպէս հանգամանօք յերեւան եկաւ, եւ իւր քարոզական զործօնութիւնն, տարածական ոյժն եւ ձգիչ ազդեցութիւնն բազմադիմի նշանօք, արուեստիւք եւ զօրութեամբք կատարեց:

Քրիստոնէական կրօնքն գերազանցապէս անհատական՝ առանձնական է, բայց միանգամայն եւ առաւելագոյնց պայմանաւ տիեզերական է. անհաղորդական այլուժ, սակայն համանգամայն բովանդակիչ ամենայնի: Նա քարոզէր զհաւատս ի մի Աստուած, Հոյրն Ամենակալ, եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որդին Աստուծոյ, փրկիչն ամենայն մարդկան, որ եկն քարոզել զԱւետարանն Աստուծոյ եւ զարքայութիւն Նորա յերկրիս, եւ ի յարութիւնն եւ ի կենան յաւիտենական: Նա է Աւետարանն փրկութեան եւ բժշկութեան⁽¹⁾, եւ նոր արարածոց. նա աւետարանն է սիրոյ, ողորմածութեան եւ օգնականութեան. նա կրօնքն է բարոյական ջերմեռանդն զգոնութեան եւ սրբութեան, կրօնքն Հոգւոյ եւ Զօրութեանց. նա կրօնքն է ինքնօրէն հրամանատու ճոխութեան եւ անպայման հնազանդութեան, հանդերձ այնու կրօնքն բանաւորութեան եւ լուսաւոր գիտութեան եւ պայծառ բնազանցական իմացութեանց, նոյն իսկ «խօսուն պաշտօն»⁽²⁾ եւ կրօնք հոգեւոր խորհրդոց. հոսկ ուրիմն նա Աստուածեղէն յայանութիւն է եւ լրումն համալսարհական պատմութեան ազգի մարդկան:

Քրիստոնէութիւնն, որպէս ի վեր անգրասացաւ, իւր առաքելութեան եւ քարո-

զութեան զործով յանդիման կացուցանի զինքն, յայլոց միջի, իրբեւ կրօնք «Հոգւոյ եւ զօրութեանց»:

«Եւ ես», զրէ Պաւղոս Առաքեալ առ Կորնթացիս (1 Կր 2, 4—4). «տկարութեամբ եւ երկիւղիւ եւ զոգութեամբ բազմաւ եղէ առ ձեզ. եւ բանն իմ եւ քարոզութիւնն ոչ պատիր բանիւք իմաստութեան, այլ արդեամբք Հոգւոյն եւ զօրութեամբք». այդու յուշ ամէ զամենայն հրաշագործութիւնս (մարտն ընդդէմ դիւաց եւ զպէսպէս նշանս եւ սքանչելիս), որք ի ձեռն Առաքելոց լինէին. եւ զարձեալ այլուր (եր 2, 3—4) համառօտիւք բովանդակէ զամենայն ինչ՝ որ ըստ այսմ օրինակի կատարեցաւ՝ այսպէս. «Փրկութիւնն սկիզբն ա՛ռ խօսելոյ [այսինքն՝ աւետարանելոյ] ի Տեառնէ, եւ ի ձեռն այնոցիկ որ լուսնն ի մեկ հաստատեցաւ. վկայեալ յԱստուծոյ նշանօք եւ արուեստիւք եւ պէսպէս զօրութեամբք եւ մասամբք [ճշգրի՛ բաժանմամբք կամ բաշխմամբք] Հոգւոյն Սրբոյ ըստ իւրոց կամաց»:

Ըստ այսմ Ս. Հոգւոյն ազդեցութիւնք բազմակերպ են եւ յոգնաթիւ, եւ յերեւան դան ի յայտնութիւնս, ի տեսիլս, յանուրջս, ի յափշտակութիւնէ մտաց, ի վիճակի զարմացման, ի մարգարէութիւնս, յազգի ազգի սքանչելագործութիւնս եւ յայլ նշանօրինակ զարմանալի նորանշան երեւոյթս եւ գործս: — Այսպիսի երեւոյթք եւ ցուցակութիւնք էին պարզեւք կամ շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ, յորոց զոմանս, անշուշտ ո՛չ զամենեւին՝ այլ զվստւորս եւ զկարեւորագոյնս եւեթ, կը յիշատակէ Պաւղոս Առաքեալ ի թղթին առ Կորնթացիս, ուր կը խօսի վասն հոգեւորացն (1 Կր 12, 4—11), այսպէս.

«Թէպէտ եւ բաժինք [այսինքն՝ խալիք, տարբերութիւն] չնորհաց են, այլ Հոգի նոյն է: Եթէ բաժինք պաշտամանց [իմա՝ ծառայութեանց, սպասաւորութեանց] են, այլ տէր նոյն է: Եթէ բաժինք յաջողութեանց [այսինքն՝ ազդեցութիւնք եւ արդիւնք սքանչելիաց] են, այլ Աստուած նոյն է՝ որ յաջողէ զամենայն յամենայնի: Բայց իւրաքանչիւր ումք առեալ է յայտնութիւն Հոգւոյն առ իւրաքանչիւր օգուտ: Ումիմն ի Հոգւոյն առեալ է քան իմաստութեան, այլուժ՝ քան զիմտութեան ըստ նմին Հոգւոյ. միւսումն հասա՛ս՝ նովին Հոգւով,

(1) Տե՛ս Սիոն 1928, էջ 332 հիւս.

(2) Հո 12, 1:

այլու՞մ՝ չնոր՞ք բժշկութեանց՝ նովին Հոգւում. այլու՞մ՝ յաշտութեանց գորութեանց, այլու՞մ՝ մարգարէութեան, այլու՞մ՝ ընտրութեան խորոց, այլու՞մ՝ ԱԶԳՈՒՅԻՆ ԼԵԶՈՒՍՅՈՒՆ, այլու՞մ՝ ԹԱՐԳԱՐԻՍԻՆ ԼԵԶՈՒՍՅՈՒՆ: Այլ զայս ամենայն յաջողէ մի եւ նոյն Հոգի, եւ բաժանէ իւրաքանչիւր որպէս եւ կամի:» —

Եւ խոնարհագոյն եւս յաւելու:

«Եւ զորս եղն Աստուած յեկեղեցւոյ՝ այս են. նախ զառաքելս, երկրորդ զմարգարէս, երրորդ զվարդապետս, ապա զօրութիւնս, ապա շնորհս բժշկութեանց, օգնութիւնս, վարիչս, ԱԶԳՈՒՅԻՆ ԼԵԶՈՒՍՅՈՒՆ, քարգնամութիւնս լեզուաց: Միթէ ամենեւին առաջնայ իցեն, միթէ ամենեւին մարգարէ իցեն, միթէ ամենեւին վարդապետ իցեն, միթէ ամենեւին զօրութիւն իցեն, միթէ ամենեւին ընտրիւք ի լեզուս խորհրդիս, միթէ ամենեւին ի ԼԵԶՈՒՍՅՈՒՆ ԽՈՍԻՅԻՆ, միթէ ամենեւին քարգնամիցեն:»

Յայտ իսկ է՝ թէ ի վերոյիշեալ շնորհաց Ա. Հոգւոյն առաւել նշանաւոր եւ յարգելին, ի պէտս շինութեան եւ հոգեւոր կըրթութեան եկեղեցւոյ, մասնաւորապէս շնորհք Առաքելութեան, Մարգարէութեան եւ Վարդապետութեան:

Զառաջին տեղին ունին Առաքելայ, որք բուն աւետարանիչքն էին, չընդ քարոզիչքն, որոց կոչումն էր տարածանել ընդ հանուր զԱւետարանն Յիսուսի Քրիստոսի:

Ապա Մարգարէի, որք էին պատգամաբերք Աստուծոյ յեկեղեցւոյ, միջնորդք ի ձեռն որոց Աստուած իւր կամքն կը ծանուցանէ ժողովրդեան, եւ որք ունէին ըզնորհս լուծանելոյ զգաղտնիս հանդերձեալ իրաց, նաեւ զանցեալ իրս մեկնելոյ, ի ժամանակի հոգոց, տագնապի եւ նեղութեանց եկեղեցւոյ՝ զուգոյթիւն եւ զորոշումն տալոյ: Նոցա պաշտօնն էր եւս՝ ի զիմաց ժողովեալ հաւատացելոց ազօթս առնել առ Աստուած, զհոգս եւ զանձկութիւնս ժողովրդեան յանձն առնել Աստուծոյ եւ փառս եւ գովութիւն մատուցանել նմա:

Իսկ Վարդապետք բուն ուսուցիչքն էին ժողովրդեան. նոքա ունէին զշնորհս զիստութեան՝ որք իւրեանց հոգեւորն քարոզութեամբ զժողովուրդն շինեն՝ ուսուցանեն եւ կրօնական եւ բարոյական կրթութեամբ զարգացուցանեն:

Եւ արդ, զանց առնելով զայլ հոգեւոր շնորհս մի ըստ միով է Քնին առնուլ⁽¹⁾, հարկ է նկատել զշնորհս ի լեզուս խօսելոյ, եւ քննել զիսկութիւնն նորին, որ եւ բուն նիւթն է առաջակայ հետազօտութեանս:

2.

Խնդրական ասացածս այլեւայլ օրինակաւ գտանի ի ն. Կտակարանի. —

Խօսել լեզուս (Մկ 16, 17. Կժ 10, 46 եւ 19, 6).

Խօսել զլեզուս (1 Կր 13, 1).

Ի լեզուս խօսել (1 Կր 12, 30. — 14, 2. 4. 5. 6. 13.).

Լեզուս խօսել (1 Կր 14, 18. 19. 23. 27).

Լեզուօք խօսել (1 Կր 14, 39).

Գտանի նաեւ ազգ լեզուաց (1 Կր 12, 10. 28), եւս եւ լեզուս ունել (1 Կր 14, 26), եւ լոկ՝ լեզուօք (1 Կր 13, 8):

Արդ՝ զիւրոք իմանալի է ի լեզուս խօսելն. — զմեկնութիւնն աստութեանս յայտ տանէ նկարագրութիւնն զոր կ'ընծայէ նոյն ինքն Առաքեալն Պաւղոս ի Թղթին առ Կորնթացիս (զլ. 12, 13 եւ մանաւանդ 14):

Առաքեալն իւր խրատական խօսքն ուղղելով առ եկեղեցին Կորնթացւոց — յորում թուի թէ ի լեզուս խօսելն յոյժ անկարգ եւ տարապայման օրինակաւ ի կիրարկեալ էր — նախ կը թուէ մի ըստ միովէ զպէսպէս շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ. ապա յառաջ քան զհարունակութիւնն յորդորականին, կը պատուիրէ նոցա՝ նախանձաւոր լինել շնորհացն որ լաւն են. եւ ի գէպ եւ պատշաճ կը համարի ցուցանել նոցա զայլ ինչ շնորհս. որ ընտրելագոյնն եւ գեր ի վերոյ քան զամենայն նախալիշատակեալ շնորհս:

Եւ աստէն կը յետեւ Պաւղոս Առաքեալ, զոչցես իմն վերացեալ մտօք, այն հոգեբուխ օրհներգութիւնն՝ քան զոր առաւել բարձր եւ վսեմ, աւելի բուն եւ ուժգին, առաւել հոգեւորն եւ խորին չուր ինչ երբեք գրած նա ինքն, այս է՝ Երգ Երգոցն Սիրոյ, — բան անպուշական, որ ոչինչ նման է նմա, կամ հանգոյն, ո՛չ

(1) Հմմտ. առ այս նաեւ Հռ 12, 6 հճ., 1 Պտ 4, 10—11, 2 Պտ 1, 21, 1 Տմ. 4, 14, 2 Տմ. 1, 6, եւ 1 Կր զլ. 12—14:

համեմատ եւ ո՛չ հաւասար ի համօրէն մատենագրութիւնս ազգաց :

«Եթէ զլեզուս մարդկան խօսիցիմ

եւ հրեշտակաց ,

եւ սէր ո՛չ ունիցիմ ,

եղէ եւ իրբեւ զպղինձ որ հնչէն ,

կամ իրբեւ զծնծղայս որ զօղանջենս են : Մարգարէութիւն , գիտութիւն , ի լեզուս խօսել , կարողութիւն սքանչելագործութեանց , ողորմութիւնք , ճշնութիւն , վշտամբերութիւն եւ խտամբերութիւն , եւ այլ ամենայն շնորհք , առանց սիրոյ՝ ոչինչ են եւ ոչինչ օգտին . վասն զի աչգ ամենայն հոգեւոր պարզեւք վաղանցուկ են եւ հուսկ ուրեմն խափանելոց են . մնացական եւ տեւական են միայն հաւատք , յոյս , սէր , բայց մեծ քան զսոսա զերեսին է՝ սիրն : (Հմտա . առ այս 1 ԅ 3, 18 «Որդեակք , մի՛ բանիւք եւ լեզուօք սիրեսցուք , այլ արդեամբ եւ ճշմարտութեամբ» . եւս եւ 4, 16 «Աստուած սէր է , եւ որ կայ ի սէրն՝ բնակեալ է յԱստուած , եւ Աստուած ի նմա բնակէ») :

Յետ այսր ընդհատութեան կը շարունակէ Առաքեալն զիւր խրատականն : — Կորնթացւոց յանձն կ'առնէ նախ քան զամենայն զհետ երթալ սիրոյ , եւ ապա նախանձաւոր լինել հոգեւոր շնորհացն , բայց առաւելագէտ մարգարէութեան : Զի այն որ ի լեզուս խօսի՝ ո՛չ ընդ մարդկան խօսի , այլ ընդ Աստուծոյ , եւ այն՝ խորհրդաւոր լինչ իրս , որք ունենդրաց անխմանալի են : Իսկ այն որ կը մարգարէանայ , որովհետեւ բանաւոր եւ մեկին բանիւք կը խօսի , ընթերակայ ժողովրդեան հասկանալի կը լինի , որով եւ կը ծառայէ ի շինութիւն , ի մխիթարութիւն եւ ի սփոփութիւն նոցա : Որ խօսի ի լեզուս՝ զանձն իւր եւեթ շինէ , այլում ումեք չունի ինչ օգուտ . իսկ որ մարգարէանայն զժողովուրդն շինէ :

«Կամիմ» , կը շարունակէ Առաքեալն , «զի ամենեքին դուք ի լեզուս խօսիցիք , [այլ կամիմ] առաւել՝ զի մարգարէանայնք . զի լաւ է որ մարգարէանայն՝ քան զայն որ ի լեզուսն խօսիցի . բայց եթէ թարգմանեսցէ [այսինքն՝ կարող լինի իւր խօսածն բացատրել՝ մեկնել]» , որպէսզի ժողովուրդն իմանայ զիմաստն , որով եւ շինութիւն եւ հոգեւոր օգուտ մի առնու : Ի սոյն յարեալ ասէ . «Բայց այժմ , եղ-

բարք , եթէ եկից աս ձեզ ի լեզուս խօսելով , զի՞նչ օգուտ լինիցիմ ձեզ , եթէ ոչ խօսիցիմ կամ յայտնութեամբ կամ գիտութեամբ կամ մարգարէութեամբ կամ վարդապետութեամբ» . այսինքն՝ եթէ բանաւոր եւ յայտնի , հասարակաց զիւրօնաս լեզուաւ չքարոզեմ եւ չուսուցանեմ ձեզ : — Ի լեզուս խօսելն անխմաց խառնածայն , խոժաղուժ բարբառ է , կամ լաւ եւս՝ աննշանական խառնարձակ ինչ գոչիւն եւ աղաղակ է : Այսպիսի ինչ բնաւ եւ ո՛չ մի օգուտ ունի շտղաց : — Յամենայն զէպս հարկ անհրաժեշտ է ի լեզուս խօսուածն մեկնել , առ ի օգտակար եւ շինիչ լինելոյ ունենդիր հաւատացելոց : — Ապա կը յաւելու . «Ի՞նչանամ զԱստուծոյ , քան զամենեկն զձեզ [թիւր թարգմանութիւն է «վասն ամենեցուն ձեր»] առաւել շեղուալ խօսիմ : Այլ ի մէջ եկեղեցւոյն կամիմ բանս հինգ մտօք [բանաւոր եւ ամենեցուն իմանալի լեզուաւ] խօսել զի եւ զայլս [խրատիցեմ , քան զրեւր [այսպէս ճշգրիւր ըստ Յուն . բնագրին] բանս՝ շեղուալ] , յանօգուտս : — Ապա կը յորդորէ՝ «Եղբարք , մի՛ լինիք աղայք մտօք , այլ ի չարեաց տղայացարուք , եւ մտօք կատարեալք լինի՛ք» : — «Ապա եթէ զայցէ եկեղեցին [= ժողովուրդն] ամենայն ի մի վայր , եւ ամենեքն ի շեղուս խօսիցին , եւ մտանիցեն անդր տգէտք [այսինքն՝ անտեղեակք քրիստոնէական պաշտամանց եւ արարողութեանց] կամ անհաւատք [հեթանոսք] , ո՛չ ասիցեն եթէ զի մոլիքդ» [այսինքն՝ խեղադարձ եւ մտակորոյս եւ դաժ էք] : Այլա՛զգ իմն է մարգարէանալն , որ բոլորեցուն իմանալի է , եւ որոյ արդիւնքն բարի եւ շահեկան է :

Յետոյ ուրեմն համառօտիւք երկրորդելով ասէ . «Եղբարք , յորժամ ի մի վայր ժողովիցիք , իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ եթէ սաղմոս ունիցի [երգելոյ] , եթէ վարդապետութիւն ունիցի [ուսուցանելոյ] , եթէ յայտնութիւն ունիցի [հաղորդելոյ եւ տեղեակ տանելոյ] , եթէ շեղուս ունիցի [խօսելոյ] , եթէ քարգեմաւորիմ ունիցի [զլեզուօք խօսուածն մեկնելոյ շնորհքն] , ամենայն ի շինած [ունենդիր հաւատացելոց] լինիցի : Եթէ ի շեղուս ոք խօսիցի՝ երկուք , եւ եթէ եւս աւելի՝ երեք , եւ ապա մի ըստ միովէ [կարգաւ , մի զմիոյ կնի , եւ ո՛չ թէ բոլո-

բեքեան ի միասին խառնիխառն], եւ մինն քարգմանեցի [լեղուօք խօսուածն]: Ապա եթէ չիցէ ոք որ թարգմանիցէ [որ լեղուօք խօսուածն մեկնելոյ շնորհքն չունենայ], լուռ վիցի յեկեղեցոջն [լեղուօք խօսողն] ընդ միտս իւր եւ ընդ Աստուծոյ խօսեցի [լուեկայն]: Բայց մարգարէք երկու կամ երեք խօսեցին, եւ այլքն [որք մարգարէից քարոզն քննելոյ շնորհքն ունին] քննեցին: Ապա եթէ այլ ումեք որ նստիցին՝ յայնեացի [այսինքն՝ մարգարէութեան Հոգին ի վերայ նորա գայ], առնողին լռեցէ [պէտք չէ երկայնաբանել]: Քանզի կարող էք ամենեքեան մի ըստ միովէ մարգարէանալ, զի ամենեքեան ուսանիցին եւ ամենեքեան մխիթարեցին:» Այսպէս ամենայն ինչ կանոնաւոր՝ վայելուչ եւ Աստուածահաճոյ պայմանաւ կը կատարի:

Աստէն հարկ կը համարի Առաքեալն Պաւղոս առանձինն ինչ պատուէր աւելի մասն հրապարակախօսութեան կանանց յեկեղեցոյ: Քանզի յԱռաքելական դարուն, այլեւ յետոյ ուրեք ուրեք մինչեւ ի վերջ կոյս Գ. դարուն, սովոր էին կանայք յեկեղեցիս հրապարակաւ քարոզել, ուսուցանել աղօթել եւ մարգարէանալ (հմտ. նաեւ 1 Կր 11, 5 հհ., Գծ 21, 9, Տմ 2, 11—12), բայց յաճախ չափազանցութեամբ ի կիր արկանէին զայդ շնորհս, եւ մանաւանդ՝ թուի թէ՛ զխօսելն լեզուօք, եւ այնու կը զեղծանէին: Զայս սովորութիւն անպատեհ կը համարի Առաքեալն, վասն որոյ խառն պատուէր տայ այլեւս խափանել զսոյն, եւ մի անգամ եւ միշտ կը հրաւիրայ. «Կանայք յեկեղեցիս լուռ վիցին»: Միանգամայն կը յանձնարարէ անտես չառնել իւր պատուէրն, զի պէտք է գիտան թէ իւր գրածն «Տեսնն պատուիրանք են»: Ապա յաւելիւ՝ «Թէ ոք տգիտանայցէ, տգիտացի»: Եւ հուսկ ուրեմն կը զըլխաւորէ զիւր բան յորդորանաց այսպէս. «Այսուհետեւ, եղբարք, նախանձեցարուք մարգարէանալ, եւ զխօսելն լեզուօք մի՛ արգելուք: Եւ ամենայն ինչ ձեր պարկեշտութեամբ եւ ըստ կարգի լինիցի:» —

Եւ արդ, ի վերագոյն ճառեալ ընդարձակ նկարագրութենէ Պաւղոսի Առաքելոյ ամենայն իրօք բացայայտ եղեն խիղիւրիւն եւ հանգստանալ խօսելոյ լեզուօք: Ըստ այսմ

ի լեզուս խօսելն⁽¹⁾ մին էր ի շնորհաց Ս. Հոգւոյն, հիացական իմն վիճակ, յորում խօսողն, «ի Հոգւոյն Սրբոյ կրեալ» (2 Պա 1, 21), յափշտակեալ մտօք, կը կորուսանէ իւր գիտակցութիւնն, եւ իւր ներքին յոյզքն եւ եռանդուն կ'արտայայտէ խառնարձակ անյօդ՝ խուժողով բարբառով եւ խառնաձայն աղաղակօք կակաղելով, — խառնիխառն անխմատ եւ անխմանալի գոչիւնք եւ ձայնարձակութիւնք, զորս սակայն հնարաւոր է մեկնել հասարակաց ընդելական՝ իմանալի բարբառով. իսկ առայդ բաւական են միայն հոգեկիր անձինք ոմանք, որոց սեպհական են շնորհի բարգմանութեան, որք եւ կոչին բարգմանիցի:

3.

Պաւղոս Առաքեալ Ս. Հոգւոյն շնորհաց ազդեցութեան իրրեւ արդիւնք եւ բուն նպատակ կը համարի զշիկնութիւն բովանդակ եկեղեցոյ, եւ զնոյնոր միջանցաւ ծրնունդն եւ զիօճակեմ եւ քարոյնքն նորոգումն մարդոյս: Իսկ սոյն այս շինութիւնն՝ է զարգացումն մարդոյս յամենայն բարիս, կամ, որպէս նոյն ինքն Առաքեալն ասէ (Գղ. 5, 22—23). «Իսկ պտուղ հոգւոյն այս է. սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, երկայնամտութիւն, քաղցրութիւն, բարութիւն, հաւատք, հեղութիւն, ժուժկալութիւն»: Եւ այլեւայլ զօրոքեանց ապացոյց եւ նշանակ է՝ «զի ոչ իմաստունք ըստ մարմնոյ, եւ ոչ բազում հզօրք, եւ բազում ազնուականք. այլ զյիմարս աշխարհիս ընտրեաց Աստուած, զի յամօթ արասցէ զիմաստունս. եւ զտկարս աշխարհիս ընտրեաց Աստուած, զի յամօթ արասցէ զհզօրս. եւ զանտոհմս աշխարհի եւ զարհամարհեալս ընտրեաց Աստուած եւ զուշիչսն, զի գէսն իմն խափանեցէ. որպէս զի մի՛ պարծեցի ամենայն մարմին առաջի Աստուծոյ» (1 Կր. 1, 26—28): Եւ

(1) Ապաքեն ի դէպ էր ասի լեզուախօսութիւն. բայց, որովհետեւ Հայկ. Բազմիրք, ոչ ըստ պատշաճի, յայլ միտս իմանան զայդ բառ եւ մեկնեն իրրեւ «միւր կամ շնորհ խօսելոյ յայլեւայլ բարբառս» են, լուրջօքն համարեցայ զանց առնել, որպէսզի թիրիմացութեան պատճառ չլինի թերեւ ճանաչող լինէր մարդը զրաւն լեզուաբարբառութիւն, այլ սակայն խորեցայ ի կիր առնուլ զայն:

համառօտ իսկ ասել, մարդոյս նոցիւոր վերաքին ծնունդն եւ շարոյնքն վարքն, ըստ Պաղոսի, է պտուղ քրիստոնէական հաւատոյ եւ երկրաւոր կենաց վախճան:

4.

Շնորհիմն ի յիշուս խօսելոյ, կամ շնորհ երկայն տեւականութիւն շունեցան: Ի միտից Գ. դարուն հետէ առ սակաւ սոկաւ սկսանին թուրանալ՝ նուազիլ, եւ հուսկ յետոյ շիջանին: Նմանապէս մասամբ իւրիք եւ ա՛յլ շնորհք Հոգւոյն: — Պարզեւք Հոգւոյն ո՛չ այլ եւս էին յայտարար նշանակամբողջական եկեղեցւոյ, կամ եկեղեցեաց իւրաքանչիւր, այլ միայն առանձինն ձիրք կամ շնորհք՝ սեպհական սակաւուց ոմանց ընտրելոց: Անցած էր այլեւս գիւցազնական դարն եկեղեցւոյ, շիջած էր սկզբնաբունն եռանդն հոգեւոր: Այնուհետեւ «ըզ-Հոգին եւ զԶօրութիւնս» փոխանակեցին ա՛յլ ինչ հոգեւոր հաստատութիւնք եւ շնորհարաշխ կարգաւորութիւնք. — ամբակառոյց համատարած եկեղեցի մի, յանկուցիլ եւ տպաւորիլ պաշտամամբք եւ արարողութեամբք, հանդերձ խորհրդովք եւ կազմակերպեալ նուիրապետական դասակարգութեամբ. ապա Կանոնն Հաւատոյ, Սուրբ Գիրքն, ուրոյն աստուածաբանական վարդապետութիւնք, եւ իմաստասիրութիւն մի՝ որ կարող էր մրցիլ ընդ յայնժամ տիրող նորապատոնական փիլիսոփայութեան՝ որ արդարեւ զօրեղագոյն ոստին էր քրիստոնէութեան:

5.

Ապաքէն Գրիստոնէութիւնն ըստ արտաքին կերպարանաց—այսինքն՝ ըստ ձեւոց եւ պայմանաց Աստուածապաշտութեան եւ Աստուածեղէն պաշտամանց — յընթաց դարուց բազմադիմի փոփոխմունս եւ յեղաշրջմունս կրած է, համեմատ առանձինն հանգամանաց իւրաքանչիւր տեղւոյ եւ ժամանակի, որպէս եւ ըստ անձնիւր հասարակաց հայեցուածոց եւ գաղափարաց: Այլ սակայն անդստին ի բնէ եւ ըստ էութեան անալլալ է նա եւ անյեղի, զի հիմն եւ սկզբունք նորին յաւիտեանական են, եւ զի Հոգին նոյն է, «յորում չիք փոփոխումն եւ կամ չըջելոյ ստուեր»:

Յիրս սովորութեանց, հրահանգաց եւ կարգաց Աստուածեղէն պաշտամանց — թո՛ղ գալլակերպութիւնս լիզուաց, զպէսպէս ազգային սեպհական սովորութիւնս, զառանձինն եկեղեցական սահմանադրութիւնս եւ զվարդապետական խտիրս — միութիւն եւ միօրինակութիւն յառաջ բերել եւ հաստատելն կայ եւ մնայ առ ժամս լոկ բարեպաշտ գաղափարական իմն տենչանք: Հանդերձ այսու ամենայնիւ ճշմարիտ քրիստոնեայն վստահութեամբ ակն ունի, յուսայ եւ հաւատայ՝ զի այս ամենայն անմիարանութիւնք, կերպակերպ եկեղեցական յօրինուածութիւնք, պէսպէս կրօնական խտիրք եւ խտրոցք, զմիմանսամիւրժ վարդապետութիւնք հուսկ ուրեմն խափանելոց են, ըստ կանխասաց բանի Տեառն մերոյ՝ թէ՛ «եկեղեցէ ժամանակ եւ այժմ իսկ է, յորժամ ճշմարիտն երկրպագուք երկիր պապանիցեն Հօր հոգւով եւ ճշմարտութեամբ, քանզի եւ Հայր այնպիսի՝ երկրպագուս իւր խնդրէ», եւ զարձեալ թէ՛ «Հոգի է Աստուած, եւ երկրպագուացն նորա հոգւով եւ ճշմարտութեամբ պարտ է երկիր պապանել» (ՅՏ. 4, 23-24): —

Այս եւ սո՛յնպունակ է բուն եւ ճշգրտացն Աստուածեղէն, բովանդակիլ միանգամայն համօրէն Շնորհաց Ս. Հոգւոյն:

Յ. Յ. Ս.

ԾԱՆՈթ. — Ի նախընթաց յօդուածի ուղղելի են հետեւեալ վրիպակք.

Սխն 1928.

էջ 333բ. տ. 18-19 ի վեր. ընթերցիր՝ մաղոյ
» 335ա. ի նախօթ. տ. 3. ընթերցիր ուղղելի
» 335բ. տ. 11 ի վեր. զկնի Ողբոց ի վերնագրին յաւելի է՝ Ս. եփրեմի

Ի նախընթաց հաստուածս Ողբոց Ս. եփրեմի
Սխն 1928.

էջ 347բ. տ. 6 ի ներքուստ ընթ. մաղիւր
» 383բ. տ. 20 ի վեր. փխկ. ի ընթ. քնդ

Սխն 1929.

էջ 31ա. տ. 19 ի վեր. փխկ. է ընթ. եր
» 31ա. տ. 2-3 ի ներք. ընթ. իմաստութիւն
» 31բ. տ. 26 ի վեր. » բաղեայլի

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ա Ռ Ա Ս Տ Ո Ւ Մ Ս

Դու, որում ո՛չ եղեւ երբեք ոք հասու,
Եւ ո՛չ յուրաօս եկաց առանց սրելոյ,
Որ ինձ որպէս ետուր հրաման ծնանելոյ,
Նոյն եւ օրհնեալ մեռանելոյ, ասա՛ ինձ .

Եթէ կամիս, զի ծանիցեն զեզ մարդիկ,
Ընդէ՛ր ապա քաւ երկմբել մեզ ըզէն .
Զի՞նչ եեզ հանոյք պաշնառեցին դրժընդակ
Ի փորձելոյ զանկեղծաւոր զմեր հաւաստ .

Յորժամ ըզզլուիս իւր ամբառնայ մարդ ի վեր,
Կարծէ ըզեզ իսկ Տեսանել յերկինս անդ .
Աւարչութիւն, կալուած իւրոյ տէրութեան,
Է՛ սանար իմն ընդարձակ յաչքս քոյին :

Յորժամ ի խորս անձին իւրոյ իջանէ,
Գտանէ ըզեզ անդէն՝ ինքեան կենակից .
Ի տառապանս իւր, յարտասուս եւ ի սէր
Պաշնառ բնաւից համարի զկամս Աստուծոյ :

Ազնրւագոյն հաննարոյ չի՛ք այլ ինչ սէր
Վըտեմական փառաց՝ քան քալ զանձըն իւր
Ի հաստակ եւեթ զնոյդ լինել գոյ,
Եւ քալ յօղել զմեծամանչ քո զանուն :

Որո՛վ կերպիս եւ կոչեցեն զեզ մարդիկ,
Յանուն Պրանմայ՝ Արամազդայ՝ Յիսուսի,
Ճըւմարտութեան՝ արդարութեան անվախճան .
Ամենեցուն ձեռք միշտ առ եեզ կարկառին .

Յեկին յորդիս մարդկան երկրիս այսորիկ,
Գոհանայ զէն ի խորութիւնքս սրբին,
Յորժամ ի մուլ վիշտս աղետից իւր խառնի
Փայլ ինչ քեքեւ երանաւէտ խընդութեան .

Աւթարն համայն վերառաւէ առ եեզ փառս .
Երգէ զըւարթ քրոջունն ըզեզ յիւրն ի բոյն,
Վասն միոյ եւեթ կարին անձեւի
Օրհնեն ըզեզ բոյլք բիրաւոր էակաց :

Ըսեմանչիկի ես դու ի գործըս քո բնաւ ,
 Ոչինչ ի քէն ոչ կորնչի վասըն մեր :
 Ամենայն ինչ յաղօքըս կայ . այլ յաճմամ
 Եւեթ ժըպսիս , յորմամ ի գունս անկեալ կամք :

Ընդէ՞ր ապա , ամենակալ տէր , ընդէ՞ր
 Ըսեղծեք դու զյարիս այնպէս անառնս ,
 Զի բան մըսաց եւ լաւութիւն զըլխովին
 Ի տես նորա անաբեկեալ զարհուրելին :

Յորմամ յերկրի բազմասեսեակք այնքան իրք
 Զաստուածութեանդ քո հրոչակ հարկանեն
 Եւ զնայրենիդ քառօղել իմըն քրքին
 Ըզգօթութիւն եւ զբարութիւն եւ ըզտէր ,

Զիա՞րդ ապա ընդ նանանչիւք լուսոյն սուրբ
 Տեսնին գործք զազրագղեցիկք այնպիսիք ,
 Զի ցամաքի աղօթանուէր ըզնից շունչ
 Յօրհնաբանիչ շրթունս բիւրոց եղկելեաց :

Ընդէ՞ր , ընդէ՞ր , յաստուածեղէն գործի քում
 Տարեք այնպէս անմիաբանք ընմիմեանս .
 Առ ի՞նչ ուրեմըն ժանս ախս , հի՞մ եղերուք .
 Աստուած արդար , վասն է՞ր եւ մահ արարաւ :

Գորովեցան ապաքէն գործք ի սրբիդ ,
 Յորմամ աշխարհս սեանչելի եւ զըլխով
 Ընդ բարելից եւ չարախառն եւ մասունս ,
 Եւ լալագին ի խաւարին ծոցոյն դուրս :

Եթէ քեզ կամք էին մասնել զայն իսպառ
 Ի չարչարանքն որովք լին է այնքան ,
 Պարս էր եւ քեզ գոնեայ չըսալ քոյլ նըմին
 Ընդ անջրայեքն անհուն ըզքեզ նըժմարել :

Վասն է՞ր ետուր քրքուստութեանքս մերում
 Հնարել ի միտս կամ յերազել զԱստուած ոմն .
 Աւերեցին երկուսնք գերկիրս այս նամայն .
 Կա՛մ տեսնեմք զնա կարի քաջ կամ ո՛չ բնաւ :

Եթէ մըրգուզս այս արարած ձեռաց քոց
 Զէ արժանի մերձեցալոյ առ քո անձն ,
 Պարս էր տալ քոյլ զի բընութիւնն ըսօղէր
 Ըզքեզ ծածկեալ յաչաց մերոց եւ մըսաց :

Զօրութիւն Բայնժամ դարձեալ մնայր առ Բեզ,
 Եւ ըզգայա՛մ մեք ըզհարուածքս նորին .
 Սակայն հանգիստ եւ անգիտանքն զոնեայ
 Առաւել Բաղքըր զործէին զվիճքս մեր :

Եթէ աղօթք եւ ճողապանք մեր բնաւին
 Ոչ հասանեն առ վեհասանչ փառքս Բո,
 Ըզմեծաւորդ մեծութիւն Բեզ կալչիր ,
 Զանեզրութիւնն առ միտս փակեա՛ շուրջ ըզքեւ :

Եթէ սակայն մահահանգոյն անձկութիւնս
 Կարեն մինչեւ առ ոտքս Բո հասանել ,
 Թէ ի վերին յաւերժական զաւառս անդ
 Լըսես երբեք երբեք ըզմեր հառաչանս ,

Խորսակեսչի՛ր ապա զգըմքքս այն անհուն
 Որ ընդ իւրեւ նլարածածկէ՛ գհամագոյս .
 Բա՛րձ եւ ընդ նոյն ըզվարագոյրս աշխարհիս ,
 Յո՛յց զանձըն Բո, Աստուած արդար ու բարի :

Յերկրի աստ ո՛չ այլ ինչ շեցես դու յայնժամ,
 Բայց միայն սէր եռանդնայից հաւատոյ ,
 Եւ համօրէն ազգ մարդկան յայնժամ համայն
 Ծունըր դիցէ առաջի Բո երկիւղած :

Որք մաշեցինն ըզնորս անձն արժասուք
 Գեհանոսեալ յաչաց իւրոց յարածամ ,
 Յայնժամ որպէս ըզթեթեւ շիրքս ցօղոյ
 Փարաշեցին շոգիացեալ ընդ երկին :

Ո՛չ այլ ինչ յայնժամ լըւիցես այլ զգովեսս
 Ըզքէն, նըւագ ուրախութեան եւ սիրոյ ,
 Զօրէն որովք զըւարթնոցըն դաս Բանապազ
 Լընուն զերկնիցն յաւերժական օրեւանս :

Եւ ի հընչել ովսաննայիցն ի բարձունս ,
 Տեցես՝ յերգոցքս մեր զիա՛րդ ի ձայնէ
 Փախնուն ի բաց հայնոյութիւնք եւ երկուանք .
 Մինչ, ըզնորին հակառակ, նոյնինքն իսկ մահ
 Յաւելոցու զիւր զյեթին շեքս ի նոսրին :

Թրգ . Թ . Ե . Գ .

ALFRED DE MUSSET

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

**Վ. Լ. ԽՈՒՊԷՍԷՐՆԱՆ, Օրագրութիւն
Ռազմաւորական յերապա Սահակ Բ. Կարո-
ղիկոսիւն Կիլիկիոյ, Տպգր. «Արաբ» Բ. Յ. Թօփալ-
եան-Հայկ 1928. 8⁰ Լճ 219. Գին՝ Սիւրիոյ եւ Լիբա-
նանի համար 75 Սուր. Գն., Արսասանմանի համար 20
մրանգ:**

Կիլիկիան Կիլիկիոյնէ յետոյ, որուն ծանո-
թացան Սիւրի ընթերցողները (1928, էջ 181-82),
Կիլիկիոյ ճիւղաւորագրող Հայրապետին եւրոպայի
ուղեւորութեան օրագրական պատմութիւնն է
որ կը հրատարակուի այս սիրուն հատորին մէջ,
պատրաստուած հանգուցեալ Վ. Լ. Խաչէսէր-
եանի կողմէն:

Աշխարհաւոր պատերազմէն ետքը, երբ հայ-
կական դատը պատերազմիկ զաշնակից պետու-
թիւններու հաշուեյարդարութեան սեղանին վը-
րայ էր, Հայ Ժողովուրդին եկեղեցական ու աշ-
խարհական ներկայացուցիչները Փարիզ եւ Լոն-
տոն թափուած էին:

Կիլիկիոյ գրաւումը, յանուն զաշնակից պե-
տութեանց, նախ Անգլիոյ եւ յետոյ Ֆրանսայի
կողմէն, պահ մը քաղաքական կեանքի նոր ար-
շալոյցով մը խանդավառեց հայութիւնը, որ սա-
կայն ցաւալի պատրանքի մը լքումներուն մէջ
ընդ նշմարեց զառն իրականութիւնը եւ սկսաւ
ասդին անդին դարձնել իր աշքերը, օգնութեան
մը յուսով, որուն իրաւունքը կ'զգար իր մէջ,
իրբեւ արիւտըր իրեն պարտադրուած զոհողու-
թիւններուն եւ իրեն եղած պաշտօնական խոս-
տումներուն մեծ պատերազմի ընթացքին:

Ահա այդ միջոցին է որ Կիլիկիոյ Ս. Կաթո-
ղիկոսը, հակառակ իր յառաջացեալ տարիքին,
յուսակամ՝ Կիլիկիոյ մէջ քաղաքական խաղերու
Հայոց համար ստացած աննպաստ դարձումնե-
րէն, կը դիմէ ուղղակի Ֆրանսայի մայրաքաղա-
քը, խօսք հասկըցնելու կեղծոյնի կառավարու-
թեան, հնարաւորութեան պայմաններուն մէջ
անշուշտ, որպէս զի հայուն անմխտելի իրա-
ւունքները չանտեսական է ոտնակոխ չըլլան:

Սահակ Կիլիկ. այս ապերախտ աշխատութեան
կը նուիրուի [1920] Մարտ 13էն մինչեւ նոյեմբեր
1, եւ Օրագրութեան բուն մասը կը պատկերա-
ցնէ Ն. Ս. Օժտութեան կատարած այդ զիմու-
ները Ֆրանսայի պաշտօնական եւ ոչ-պաշտօնա-
կան, բայց հայասէր անձնաւորութիւններուն,
եւ անոնց հետ ունեցած տեսակցութիւնները, եւ
այլն, եւ այս բոլոր սրտմաշուք երթեկներու եւ
տեսակցութիւններու մէջ Կիլիկիոյ Հայրապետին
յոյց առած արթնամտութիւնը, սրամիտ ակնար-
կութիւնները, պատրաստաբան եւ յստակ բացա-
րութիւնները ուղադրաւ են մասնաւորապէս:
Էջեր կան այս Օրագրութեան մէջ, զորս կա-
րելի չէ կարգով առանց յուզուելու. որովհետեւ
պաղչոտ դիւանագիտութիւնը եւ զոհուած ար-

դարութիւնը զէմզիմաց կուգան ալեւոր Հայրա-
պետին գործունէութեան զիմն վրայ, նոր յու-
սակարութիւններու կոկիծները արթնցնելով ա-
նոր ներքոյ:

Ս. Հայրապետին ուղեւորութեան նուիրուած
այս Օրագրութիւնը կը բուն հատորիս 1-128 է-
ջերը, իսկ մնացած մասը մինչեւ էջ 219, Ցաւե-
լուած մըն է, որ կը բովանդակէ շարք մը պաշ-
տօնագրերներու պատճենները, հայերէն եւ ֆրան-
սերէն, որոնք իբրեւ հարազատ վաւերագրութիւն-
ներ ստոյգ արժէք մը կը ներկայացնեն Կիլիկիոյ
պատմութեան վերաբերեալ:

Այս հատորը աւելի խնամոտ տպագրութիւն
մը ունի քան Կիլիկեան Կաթիկոսի տպագրութիւ-
նը, բայց հոս ալ կարեւոր մէկ թերութիւն մը
կայ: Օրագրութիւնը կը բացուի ՄԱՐՏ 13 ու-
րայց ո՞ր տարուան Մարտը, այդ պէտք էր նշա-
նակելը ամիսէն յառաջ, մոռցուած է սակայն:

Ուշիմ ընթերցողը ի զուր պիտի հետաքրք-
ուի եւ պիտի հարցնէ թէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը
ո՞ր տարին բրած է այս ուղեւորութիւնը, եւ պա-
տմական պիտի չգտնէ: Բարեբախտաբար մենք
կը յիշենք թէ 1920 ին կատարուեցաւ այդ
նշանակելի ճամբորդութիւնը...

Հակառակ մեր փափաքին, շատ հասկընայի
պատճառներով, շենք ուղեր ինչ ինչ հատուած-
ներ կամ էջեր յառաջ բերել հոս Օրագրութեան,
հաշակ մը տուած ըլլաւ համար մեր ընթեր-
ցողներուն, որոնք սակայն կրնան իրենց հետա-
քրքրութիւնը գոհացնել, օրինակ մը գնելով այս
հատորէն:

ԽԱՂԱԿԵԱՆՔ ԿԱՄ ՊՈՇԵԱՆՔ

ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հայոց հնագիտական պատմութեան համար վեր-
ջերս շատ թանկագին հատոր մը լոյս տեսաւ Վա-
ղարշապատու պետական տպարանէն, ԽԱՂԱԿԵԱՆՔ
ԿԱՄ ՊՈՇԵԱՆՔ ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ, 304
էջերով, մեծագիր եւ զյոյգ սիւնակով: Նոր նախի-
ջեանի Առաջնորդ եւ էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր
Խորհուրդի անդամ Տ. Գարեգին Արքեպս. Յովսէփ-
եան, իր այս երկաթորթեամբ նոր եւ հետաքրքրա-
կան հատոր մը եւս աւելցուց տասնէն աւելի քանա-
սիրական իր կարեւոր երկաթորթեանց վրայ, մեծա-
պէս զիւրացնելով Միջին Դարու հայ պատմութեան
եւ հայ գեղարուեստի ուսումնասիրութիւնը: Հայ րա-
նասիրութեան համար աւարտող տարւան մէջ, ա-
մէնէն արժէքաւոր գիրքը կարելի է նկատել Սրբա-
զան հեղինակին այս հատորը, որ զարդարուած է
120 գինկատիպ նկարով, եւ որ երախտագիտական
եւ հորայական որպէս ընծայ, նուիրուած է հան-
գուցեալ Տ. Տ. Նահապետ եւ Կարապետ եպիսկո-
պոսներուն եւ Անտոն վարդապետ Վարդապետեանցի
յիշատակին: Գրքին սկիզբը, որպէս յառաջարկ,
հեղինակը կը յայտնէ՝ որ մօտաւորապէս հինգ դա-
րու շրջան մը իր մէջ բովանդակող Արեւելեան Հա-
յաստանի պատմութեան այդ մասը սէտք եղածին

չափ ենթարկուած էէր ցարդ զիտական ուսումնասիրութեան, այն հասկնայի պատճառով՝ որ աղբիւրները ցրուած էին եւ քանտիրութեան համար ո՛չ քաւարը չափով մասշեղի, ու ինքը, անընդհատ տասը տարի, յաջողած է անբաւ նիւթ հաւարել, ճշգրտութեամբ արձանագրել ու լուսանկարել ըստ այն յիշատակարանները՝ որոնք պատմութեան այդ շրջանին արձանագրութեանց, շէնքերու, քանդակներու, ոսկերչութեան, ասեղնագործութեան եւ ժողովրդական արուեստի արտադրութեանց վրայ պիտի կրնային այնքան յստակ գաղափար մը տալ, կենդանի եւ գեղեցիկ խճապատներ մը կազմելով հայ մտքի այդ հարազատ արտադրութիւններէն, ինչպէս կ'ըսէ հեղինակը՝ ժամանակակից հայ քանատիրութիւնը ուրախ պիտի ըլլայ անշուշտ, հեղինակէն տեղեկանալով որ «Խաղաղականը կամ Պոռնանը» երկասիրութիւնը մէկն է միայն այն շարք մը երկասիրութիւններէն, ըստին ալ իրմէ պատրաստուած, որոնց ամբողջութիւնը պիտի կազմէ ցարդ հրատարակուած ամէնէն վաւերական ու արժէքաւոր պատմութիւնը, Միջին դարու յատուկ՝ Յաջորդարար հրատարակուելով ուրիշ վից հատորներ, պիտի լեցնեն պատմութիւնը 11-15րդ դարերուն, նոր լուսարանութիւններով, ծանօթութիւններով եւ վաւերական աղբիւրներու վրայ հիմնուած կարեւոր ճշգրտութիւնով։ Ինչպէս որ իր յաւաքարանին մէջ կ'աւանդէ, Սրբազան քառասունը ու պատմագիրը չունի նիւթական միջոցներ իր միւս երկասիրութեանց հրատարակութեան համար, եւ րաց սրտով ու յանուն հայ քանատիրական պատմութեան կ'առաջարկէ որ զիտութեան եւ արուեստի հովանաւոր հաստատութիւններ եւ անձնուարժութիւններ, քարեհաճին սասնման տապգրութեան ծախքը, Թոյլ կուտան անշուշտ Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնն ու հայ գրասէր բարեբարներ, որ այս պարագան համարձակիմ յանձնելու իրենց քարեհաճակաւ նկատողութեանց, մասնաւորապէս խնդրելով որ հոգացուի նոյնպէս ներկայ կարեւոր երկասիրութեան, զէթ առ այժմ, ֆրանսերէն թարգմանութեան եւ տպագրութեան հոգը։

Ամբողջ հատորը բաժնուած է 12 ընդարձակ գլուխներու, զարդարուած հոյակապ եւ ընդամերտալէս ցարդ անկալ մնացած նկարներով, զորս հեղինակը ինքն է տպահովեր, օգնութեամբ լուսանկարիչ հանգուցեալ Հայկ Տատեանի։

Առաջին գլուխի մէջ Հայաստանի վիճակն է պարզուած Խաղաղական ծագման ժամանակ, որ Բագրատունեանց անկումէն յետոյ, հայ իշխանական տոհմերու աննշան մնացորդներ միայն կ'երևին Հայաստանի մէջ։ Կը խօսի նաեւ Սելճուկներու քայքայման մասին, անոնց բռնաման եւ վրաստանի կատարած փորձերու, զանոնք ետ մղելու համար։ Վաւերական արձանագրութեանց վրայ հիմնուած, հոս կը պատմուի թէ ինչպէ՞ն Անին իր շրջակայներով անցաւ Վրաց գերիշխանութեան տակ, անդրադառնալով Սրբէկաններու ապստամբութեան, Զարաբէ եւ իվանէ եղբայրներու եւ Հայաստանի աւատական կազմակերպութեան։

Հատորի Բ-րդ գլուխով վանքերու եւ եկեղեցիներու եւ երկաթագիր մագաղաթեայ աւետարաններու արձանագրութիւններով եւ յիշատակարաններով

կը ճշգրտի Պոռնանց ծագումն ու քնազաւոր Արեւելեան Հայաստանի մէջ։ այս յիշատակարաններուն մեծապէս կ'օժանդակեն բազմաթիւ գեղարանգրակ խաչքարեր, իրենց շուրջի արձանագրութիւններով։ յաջորդ Գ-րդ գլուխով կը պարզէ Խաղաղական նոր իշխանութիւնը։ Իբր տեղագրական մաս, հատորի այս բաժինն խիստ ընդարձակ է եւ ահագին ծանօթութիւններ կուտայ Վայոց Ձորի եւ ընդհանրապէս Արեւելեան Հայաստանի մէջ սփռուած վանքերու եւ խաչքարերու յիշատակարաններու մասին, ծանրանալով մասնաւորաբար Գլածորի, Սպիտակաւոր Աստուածածնի եւ Թանհատի պատմական մեծ փոփոխութիւններ վրայ։ Հեղինակը, ի հարկ է ընդհանուր պատկերագրէն առաջ, մի առ մի այցելել է յիշելով վայրերը եւ ընդարձակ ժամանակ տալով, քաղեր ու արտագրեր է տեսած բոլոր յիշատակարանները, որոնք թէեւ իրմէ առաջ արտագրուած, քայքայ ընդհանրապէս սխալ կարդացուած են եւ երեւակայութեամբ լեցուած՝ պակաս, ինկած կամ կոտրած մասերը։ Հոս, շատ անգին է ծանալութիւնը Գարեգին Արքեպիսկոպոսի, որ Բաշքանդի, Գէնալի, Շահապունեաց եւ այլ կից վայրերու պատմական ճշգրտութիւններ է կատարած եւ խրատանքիւր գիւղի, վանքի եւ եկեղեցւոյ բոլոր հնութիւնները ժամանակակից հայ քանատիրութեան է յանձնած, անխոնջ ու յարասան պրպտումներով։

Վաւերական արձանագրութեանց վրայ աւելցնելով նաեւ մատենագրական աղբիւրները, հեղինակը Գ-րդ գլուխի մէջ կը խօսի Վասակ Խաղաղականի կատարած նուաճումներու վրայ, զինուորական շարժումներու հետ եկեղեցական եւ վանական եւ այլ հանրօգուտ շինութիւնները յիշելով, բոլորն ալ զործ Պոռնանց իշխանական տոհմի ազգասիրութեան, Վասակ քաջ, որ շինարար ու բարեպաշտ իշխան մըն էր, ԺԳ- դարու առաջին քառորդին եղաւ Հայոց նշանաւոր զէմբերէն մին, որուն Թողած կարեւորագոյն յիշատակարանն է, իբր աղբիւր իր շինարարական եւ մանաւանդ գեղարուեստական փափուկ ճաշակին, Կեչառուաց վանքի կաթողիկէ առեւտով եկեղեցին, որ մինչեւ այսօր կանգուն կը մնայ եւ իր զոդարիկ տեսքով ճիւղում կ'ազդէ դիտողին։

Հատորին ամէնէն բազմաշխատ ու ծոխ մասն է կարծես Ե-րդ գլուխը, ուր Պոռն մեծ իշխանը (1223-1284), կը գրաւէ ԺԳ- դարու ամենափառաւոր տեղը, իր մասնակցութիւնը բերելով նաեւ եկեղեցական գործերու մէջ։ Հոս, յաջորդաբար նկարագրուած են Թաթարներու արշաւանքը, Գլինի առումը, Պոռնի մասնակցութիւնը Պաղատաի եւ Մուֆարդինի գրաւումներուն եւ այլուհետեւ Պոռնի կարեւոր շինութիւնները միտումի յիշատակուած։ Յաջորդ գլուխ մէջ կ'երեւան Պոռն իշխանի հարազատներուն՝ Պապարի (+1298) եւ Էմիր Հասան Աի (+1292) շինարարութիւնները, մասնաւորաբար վիմափոր եկեղեցիներու եւ նկարագրող աւետարաններու յիշատակութիւնները։

ԺԳ- դարու հայ արուեստի պատմութիւնը, Պոռնեաններու օրով, մանրամասնօրէն եւ զիտական հիմունքներով, խտացած կը տեսնենք հատորին Է-րդ գլուխ մէջ, ուր Յովսէփեանց կը վերբոժէ նոյն դարու հայկական գիւնանշաններու մասերը եւ նմա-

նութիւններ կը զանէ հին աւանդութեանց հետ:

Սրբազան քանաւոր, յաջորդական հինգ զուխներու մէջ, կենսագրելով Պոօշի յաջորդ եային (1299-1317), Էմիր-Հասան Բ. եւ իր եղբայրները, կը վերլուծէ ժե. դարու Արեւելեան Հայաստանի քաղաքական ու մտաւոր պայմանները եւ Պոօշեանց վերջին շառաւիղները ծանօթացնելով, իր պատմութիւնը կը հասցընէ մինչեւ Խորայէլ Օրի Պոօշեանցը, պատմելով այս վերջնային ազգանուէր գործունէութիւնը: Հատորին վերջաւորութեանը կայ Խաղրակեաններու առհմագրութիւնը, Տիւղագրական առանձին ցուցակով:

Գարեգին Արքեպիսկոպոս իր այս բանասիրական հատորով մեծ ծառայութիւն կը մատուցանէ մեր ազգային պատմութեան, անոր կարեւորագոյն շրջան-

ներէն մէկը դնելով նոր քննութեան լոյսին տակ, յուսով է որ իր յաջորդական հատորները շուտով լոյս տեսնեն: Անոնք ոչ միայն կարեւոր պիտի դառնան պատմութեան ներքին արժէքի տեսակէտով, այլ եւ ի յայտ պիտի բերեն, պայծառօրէն, Միջին Դարու հայ գեղարուեստը, իր բոլոր տեսակներով, սկսած հայ Տարաւարապետութենէն մինչեւ ժողովրդային արուեստը:

Հատորը խմբագրուած է Հայաստանի կառավարութեան որդեգրած նոր ուղղագրութեամբ եւ այդպէս տպագրուած պետական արտօնութեամբ: Թուղթը ազնիւ է, տպագրութիւնը խնամուած, կողքը պարզ եւ գեղատալ, սպիտակ փայլուն թուղթի վրայ:

Հալէպ

ԱՐՏԱԽԱԶԴ ՎՐԴ.

ՆՇԽԱՐԲ ՆԱԽՆԵԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԵՓԻՐԵԱՆԻ Ա. ՍՈՐԻՒՈՅ

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԱԹՔ ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՍԻԴԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

(Շարունակութիւն)

Եթէ վարդապետքն առաջինք ուսուցիչ քարուեստին իբրեւ տանջեցան, ոչ կարացին ինքեանք իւրեանց աւգնել ինչ, աշակերտք նոցա տգէտք եւ վարձաւորք աւուրն⁽¹⁾ հացի, զիւրդ կարծեսցես ո՛վ անմիտ թէ լիցին ապաստան ի բարկութեան: Այսպիսի դառն մեղաւք կորնչին քաղաքք հղաւքք: Սիրով մայր մարգարէից, ընդէ՞ր աւերեցաւ յաւիտենից: Չմարդարէս սուտ սիրեաց, եւ կոտորեալց զճմարիտ մարգարէս: Ամենեւին ի մեղս ծըփեր, ամենեւին ի չարիս յածէր: Ի հրապարակս սուտ մարգարէք, եւ ի սենեակս ներքինս քաղեալք: Ի պատշկամբս⁽²⁾ գիւթս եւ մոլիք, եւ ի մառանս կախարդք եւ վհո՛ւկք: Արարին ի նմա արատս եւ սպիտ, ապականութիւն վէ՛րս եւ կեղս: Յոտից մինչեւ ցիւղիս վառեալ էր չարաչա՛ր կեղաւք: Ձի ետես տէր իւր զցաւս նորա, եկն բժշկե՛լ զկեղեքածս նորա: Եղեն պատգամք իւր գեղ, բժշկեալց զցաւսըն առանց կարեաց: Երոց զգանձս իւր կարաւտութեան նորա, եւ զգիրս իւր տրնանգութեա՛ն նորա: Եկն կոյր եւ լուսաւորեցա՛ն աչք իւր: Եկն բորոտ եւ սրբե-

ցա՛ւ գոյն իւր: Եկին մեղաւորք եւ արգարացա՛ն: Մերձեցան պիղծք եւ սրբեցա՛ն: Չպարտս զոր խորք եւ մոխիր ոչ կարացին հատուցանել, եղեւ լալ եւ հաղորդեցան աղեսիցին⁽¹⁾ եւ⁽²⁾ առին զգրկութիւն: Սիրեաց Սիրով զամենայն ինչ, բայց ի հաւատոյ եւ ի ճմարտութենէ: Բաղցր եւ շայնկան էր առողջութիւնն հարուածոցն եւ վիրացն նոցա: Դա՛ռն էր ճմարտութիւնն քաղցր, վիրաւորեալ լսելեաց նորա: Վասն այնր եւ ճմարիտն իբրեւ ետես իթէ խորչի ի հաւատոյ, խառնեաց զսէրն իւր քաղցրութեամբ, թաղեաց ուսո՛ւմն յառողջութեանն, կարկառոյր ընդ առողջութեանն, եւ զուսո՛ւմն ճմարիտ: Ձի իբրեւ առնուին զառողջութիւն մարմնոյ, առցեն ընդ նմա զուսու՛մն հոգեւոր: Ետես ի նմա երկուս իրս որ հակառա՛հ էին միմեանց: Ետես թէ խորչի ի ճմարտութենէ, եւ ծարաւի՛ է առողջութեան: Ուսուցեաց ճմարտութիւն ընդ առողջութեանն, զգաժան այն ընդ շայնկանին: Ձի իբրեւ կլցէ զշայնկանըն, կլցէ ընդ նմա զգաժանն: Ծաշակեաց

(1) Ե յաւելուած ուղղչին:

(2) Թրեմակ գրէ՝ պաշկամբս:

(1) Հաւանականութեամբ ընթեռնելի՝ աղեւտեցիմ:

(2) Եւ յաւելեալ ի վերայ բառին ի ձեռն ուղղչին:

Միտման գաղափարներն, և քաղցրացած հիւանդութեան նորաւ ծաշակեաց զճշմարտութիւնն որ ի մէջ նորա, և դառնացած ամենեւին նմա, նոգկացան ճաշակելիք իւր: Ծաշակեաց եթուք և բնկէց զնա: Ապա կանխաւ էր համ քերանոյ նորա չարաշար ակտիւ գիւթութեանց: Քասքնեաց և նոգկացաւ սիրտ իւր ի հաւատոյն և ի քարույրաց: Ուր և պատահեաց նմա հաւատարմէն ընդ նմա ի պատերազմ: Ուր և գիպեցաւ նմա ճշմարտութիւն, զգեցաւ զբաւն ընդդէմ նորա: Հալածական էր ի նմա հաւատ, և թշնամանեալ ստուգութիւն: Աւելի էր անդ սրբութիւն, և հալածեալ պարկիշտութիւն: Զոհք զոհէին ի հրապարակս, և նուէրք ի վերայ տանեաց, Զի չէն լի է վոհկաւք: Մարգարէք ընդ անապատ սահէին: Եկեղեցի միայն, և մօլիքն զոհնդք պոռնդք: Միքէ միայն, և խարեայքն ժողովք: Երաց զբերան իւր խաւսել, տծին նմա ապտակ լիտիք: Մի վարմանար զի աղաթին, ած նմա ապաւ ապտակ: Առաքից քեզ որ ինչ ծանր է քան զբան և քան զլսելիս: Հող անարգ ստեղծի իւրում ած ապտակ յատենի: Ո՛ր արարիչ զթաժ, որ արար զձեռն որ եհար զնա: Ներկարեաց զձեռն յորովայնի և արբ ի նմանէ գա՛ն յատենի: Ո՛չ կարաց ստուգութիւն արգելու մինչ հաստէն զնա: Ծնորհաւ⁽¹⁾ իւրով արար զձեռն որ եհար զնա յատենի անդ: Եւ այսօքիկ վասն ազատութեան, զի մի՛ վարեաց զնա բռնութեամբ: Զայս ամենայն կատաղութիւն ստացաւ Միտման ի մոլորեաց, կատարեցան մարգարէք ճշմարտք: Քարկոծեցան առաքեալք սուրբք: Եւ կարեցաւ զփայտէ տէրն մարգարէից և սուաքելոց: Արիւնն սուրբ որ զոչեաց ի նմա, ցանեաց զնոսա ընդ չորս կողմանս: Ալեցաւ անկեալն ի միջի, և հոսեցաւ ընդ չորս հողմս: Զի երկեցուցէ⁽²⁾ զչորս կողմս ի պարտեաց ցրուելոյն: Այս մեծի ապաշխարութեան, արմատ իւր ստաւար սրբութիւն է: Եւ նոյն ստութիւն սկսաւ ի մոլորութենէն Եգպտոսի: Զի եգպտոս աւգնականն նորա զկախարդաց կախեցաւ բնաւին: Ամօրն զոր առ անտի, յայսպիսի՛ կատաղութիւն ձգեաց զնա: Երկիր անմիտ,

գիւթութիւն և հմայք տրեւեցն քեզ: Եթէ ստութիւն բնակէ ի քեզ, հեռանայ ի քէն ճշմարտութիւն: Ոչ ի վնասուէ փախչի նա, զի բարձր է նա յամենայն վնասուց: Ծշմարտութիւն իւր ոչ կարէ լինել խորհրդակից մոլորութեան: Եթէ լոյս իւրն ինքն մեղանչէ, ոչ հաղորդի ընդ խաւարի, ուր զի պատերազմ է մեծ զիւրդ առնէ հաղորդութիւն: Ալեաց ճշմարտութիւն զքաղաքս, զի մի՛ բնակեցէ ընդ կախարգս: Կոտորեաց ստուգութիւն զմարգարէս, զի մի՛ եղիցի ընդ ճշմարտոս: Այսպիսի պատերազմ է ի միջի, և զու առ վոհեւկս երթան և հմայեն: Մի ունին⁽¹⁾ քո առ ճշմարտութիւն, և միւսդ առ ստութիւն: Եթէ ականջք զի երկու են և պաշտեն զբարբառս յերկուս կողմանս, սիրտ զի մի է զիւրդ եղիցի տուն երկոցունց: Մի՛ կարէ բնակել ի նմա: Միաւորի, կամ գերեզման մոլորութեան լինի, կամ տո՛ւն առաքատի ճշմարտին: Եւ այլ ևս մեղք ապականեցին զքաղաքս յական թաւթաւի: Սոգոմ զի կործանեցաւ, զի զամուսնութիւնն ուղիղ չըջեաց: Զի բորբոքեցաւ ի նմա ցանկութիւն, վառեցաւ ի նմա հուր: Զի այրեաց զընա հուր ծածուկ, սպառեաց զնա հուրն յայտնի: Ծանկութիւն ամպարչտութեան⁽²⁾ յաւուրս Ղովթայ: Ծանկութիւն շոպլութեան յաւուրս Նոյի: Ծանկութիւն Ղովթայ հուր հեղեղ: Ծանկութիւն Նոյի ջուր հեղեղ: Ի հեղեղ հրոյ և ջրոյ, հեղձաւ ցանկութիւն մարմնոյ: Այսու տանջանաւք երկեցոյց զպոռնիկս ի գեհնէ: Անդունդք և անստատութիւն բարբառեցան, զի սերմն ի սերմն խառնեցաւ, ջուր ընդ ջուրս խառնեցան: Զի սուրբք ընդ պիղծս խառնեցան: Զուրքն երկնաւորք հեղձուցին զորդիւն Ծեմայ երկնաւորի: Զուրքն ներքինք հեղձուցին զորդիւն կայենի երկրաւորի: Հաստատութիւն և անդունդք տանջեցին զերկուս կողմանս որ շոպլեցան: Պոռնկութիւն հակառակ խկ է սուրբ և զգաստ ամուսնութեան:

Հրապարակեաց (Շար.) Ֆ. Յ. Մ.

(1) Օր. վրիպանօք՝ ուկն, յորոյ վերայ դնէ ուղղիւնն:

(2) Օր. վրիպակալ գրէ՝ ամպտոսութեան, յորոյ վերայ ուղղիւնն դնէ աս:

(1) Օր. վրիպակալ գրէ՝ անմաւ:

(2) Օր. վրիպակալ գրէ՝ երկեցուցէ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԿԱՐԿՈՒՌԵԱՆ ԴԱՏԻՆ

Ս. Արոտոյ Կալուսածոց Տեսուչ Գերապոսիս Տ. Մասթիս Ս. Եպիսկոպոս Գայրզնեանի յԱսենի Տնօրէն Ժողովոյ կարդացած Տեղեկագրին պատճենն է:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅՐ,

1928 Նոյեմբեր 25 ին Լոնտրայէն Երուսաղէմ Ժամանեց Պատրիարքարանիս Դիւանապետը, Տիար Կարապետ Յ. Նուրեան, յաջողութեամբ գլուխ հանելէ յետոյ իրեն յանձնուած այն պաշտօնը, որ էր՝ ձիպրան Կարկուռի Ժառանգորդաց կողմէ՝ Երուսաղէմի մէջ Հայոց Ս. Յակոբեանց վանքին պատկանող Մեծ Առօի մասին Վերաքընութեան համար Անգլիոյ Կայսերական Բարձրագոյն Ատեանի Դատական Մասնաւոր ձիւղին առջև տարուած Դատին առթիւ Ներկայացուցիչն ըլլալ Ս. Աթոռոյ, և անոր շահերուն պաշտպանութիւնը հետապնդել:

* * *

Երկու տարի առաջ, այսինքն 1 Յունիս 1926 ին, Անգլիոյ Կայսերական Մասնաւոր Ատեանէն սոյն Դատը Լոնտրա փոխադրելու հրամանը Երուսաղէմ հասնելու թուականէն անմիջապէս յետոյ, Ձեր Ամենապատուութեան և Տնօրէն Ժողովոյ կողմէ Ս. Աթոռոյ Դիւանապետ Տիար Կարապետ Յ. Նուրեանին յանձնուած պաշտօնը կը բաղկանար հետեւեալ կէտերէ.

Ա.— Հսկել Դատի թղթածրարին Լոնտրա փոխադրութեանը, մասնաւորապէս հոգ տանելով որ՝ սոյն բաղմամտուն թղթածրարին թարգմանութիւնը Հակառակորդաց կողմէ չխեղաթիւրուի կամ չխարդախուի:

Բ.— Դատին վերաբերմամբ լրացուցիչ թղթածրար մը ներկայացնել՝ Կայսերական Մասնաւոր Ատեանին:

Գ.— Ձեր Ամենապատուութեան նա-

խագահութեան ներքեւ այս հարցին համար դումարուած Տնօրէն Ժողովոյ մասնաւոր նիստերուն մէջ՝ Դատի պաշտպանութեան մասին ընդգրկուած սկզբունքներուն համաձայն՝ հաղորդակցիլ ի Լոնտրա մեր ընտրած փաստաբաններուն՝ Մր. Ֆաուլէր էնտ Լէկի, Սըր Անթօն Պէրթրամի (Նախկին Պետ Կրպրոսի Արդարութեան Դործոց Պաշտօնատան), և Սըր Շէլտօն Ամօսի (Նախկին Իրաւագէտ-Որդնրդական Եզրպտական Կառավարութեան) հետ:

Դ.— Ներկայացնել Պատրիարքարանը՝ Կայսերական Մասնաւոր Ատեանին մօտ, հսկել Դատի ընթացքին՝ Լոնտրայի մէջ, և տեղեկ պահել Պատրիարքարանը՝ Դատին ամէն մանրամասնութեանց:

* * *

Այս Դատը, որուն ծագումը 73 տարիներու հնութիւն մը ունի, և որ ա՛յնքան տաղտուկ ու նիւթական զոհողութիւններ պատճառած է Պատրիարքարանին, այժմ յաջողութեամբ վերջացած ըլլալով, կարեւոր է ճշգրիտ տեղեկութիւններ տալ անոր ունեցած ընթացքի մասին, նախ՝ Պաղեստինի Երիտանական զբաւումէն ի վեր Երուսաղէմի դատարաններուն առջև, և յետոյ՝ անոր ի Լոնտրա փոխադրուելուն առթիւ պատրաստուած այն պաշտպանողականին վերաբերմամբ, որուն շնորհիւ՝ Լոնտրայի Կայսերական Մասնաւոր Ատեանին կողմէ մերժուեցաւ ան:

* * *

Ձինադադարէն քիչ յետոյ, 1919 Մարտին, ձիպրան Կարկուռի Ժառանգորդները, յուսալով որ, այն ատեն տիրող վարչական տակնուվրայութիւնը և թրքական հին արձանագրութեանց փճացումը, — որոնք արդիւնք էին թրքական Իշխանութեանց Պաղեստինէն հապճեպ հեռացումին — կրնային նպաստաւոր ըլլալ իրենց, վերանորոգեցին՝ իրենց հօրը կողմէ Պատրիարքարանին դէմ վաղուց ի վեր տեղի ունեցող շանթի փորձը, և դատ բացին Ս. Աթոռոյ դէմ՝ առաքելով:

1.— Թէ՛ իրենց հայրը՝ ձիպրան Կարկուռ, 10 Բէպ Իւլ Ախըր 1275 թուակիր Հիօճէթը Շէրիով՝ 6000 զրուշի փոխարէն

գնած էր յերեսագէտ՝ Բաս Իւլ Մէյտանի վրայ Մեծ Արս կոչուած դեղինը, որ այժմ կը դառնուի Պատրիարքարանի սեպհական նութեան ներքեւ:

2.— Թէ՛ այն թուականին, երեսագէտի Հայոց Յովհաննէս Պատրիարքը՝ իր լիութեան համար այդ հոգը ձիւղրան Կարկուռի ձեռքէն, համաձայնելով Երեսագէտի կատարելին հետ՝ զայն բանտարկել տրւած էր, և վերոյիշեալ Հեօճճէթը ջնջել տալէ յետոյ՝ յաջորդած էր զնկել նոյն հոգը կատարութեան ձեռքով, և այս կերպով 75,000 դրուի փոխարէն՝ 5 ձէմաղի Իւլ էփէլ 1276 ին տրուցած էր այդ դեղինին:

3.— Թէ՛ յետոյ, ձիւղրան Կարկուռը ողջացած էր երեսագէտի մէջ, և ստացած էր զատական որոշում մը՝ թէ հոգը իրեն կը պատկանէր, բայց չէր կարողացած զայն իրեն վերագործնել տալ, վասն զի Հայեւք շատ ազդեցիկ էին:

4.— Թէ՛ ձիւղրան Կարկուռ, 1302 ին, Յովհաննէս Պատրիարքի յաջորդ Եսայի Պատրիարքին Պոլիս գտնուած պահուն, Անատոլու Դատար-Ասքէրի Դատարանին առջև Եսայի Պատրիարքին դէմ դատ բացած՝ և ձեռք բերած էր Անատոլու Դատար-Ասքէրէին՝ 1 ձէմաղի Իւլ էփէլ 1302 թուականով և Ֆէթվախանէէն վաւերացած Իլամ մը, որ նոյն հոգին տէր կ'ընէր զայն:

5.— Թէ՛ Հայոց ազդեցութեան շնորհիւ՝ Սուլթան Ապա Իւլ Համիտ Իրատէով մը արգիլուած էր այս վճիռին գործադրութիւնը, և ձիւղրան Կարկուռը ձերբակալելու դատապարտել տալով 3 տարուան բանտարկութեան՝ արքայած էր Դամիթմուրի՝ ուր 6 տարի բանտը մնալէ յետոյ մեռած էր ան:

6.— Իրբև հետեանք այս ամբաստանութիւններուն, ձիւղրան Կարկուռի ժառանգորդները կը պահանջէին՝ Անատոլու Դատար-Ասքէրի Իլամի գործադրութեամբ՝ հոգին իրենց սնուան արձանագրուելը, ինչպէս նաև վնասուց հատուցում:

*
* *

Կարկուռի ժառանգորդաց այն ամբաստանութիւնը՝ թէ Պատրիարքարանի ազդեցութեամբ իրենց հայրը հարստահարուած է, Պատրիարքարանը հերքեց բա-

յէ ի բաց թէ՛ նախնական Դատարանին և թէ՛ Հոգային Դատարանին առջև՝ իր պաշտպանողականներովը: — Եւր Հոգային Դատարանը, իրենց այդ ամբաստանութիւնները հաստատող փաստաթուղթեր պահանջեց Կարկուռի ժառանգորդներէն, առնաք կըցանց յոյց տալ միայն՝ Պէյ Օղլու Իքինճի ձինայէթ Մահքէմէսէն 16 Յունուար 1317 ին (այսինքն Պոլսոյ մէջ Կարկուռի Դատար վերջացած ըլլալէ 10 տարի յետոյ) արձակուած վճիռ մը, որով մանրամասնօրէն կը հաստատուէր, թէ Կարկուռ իրօք կրած էր 5րդ հատուածին մէջ յիշուած զատապարտութիւնը, բայց ատիկա արդիւնքն էր իր մօտ գտնուած արաբական շարժումին մը վերաբերեալ թուղթերուն և գիրքերուն: Բաց աստի, Պատրիարքարանի կողմէ Հոգային Դատարանին ներկայացուած թուղթերէն յայտնի եղաւ որ՝ Կարկուռ, մինչև իսկ բանտը գտնուած առան, աղատ ձգուած էր փոխանորդով հետապնդելու իր սնանկան զատերը: Կարծեցեալ ճնշումի մը խնդիրն ալ այս կերպով վերնալով՝ Հոգային Դատարանը մերժեց Կարկուռի ժառանգորդներուն այդ սուտ ու սնտի ամբաստանութիւնը:

Դալով վերոյիշեալ 4րդ հատուածին մէջ յիշուած Անատոլու Դատար-Ասքէրի Իլամին գործադրելի ըլլալու կամ չըլլալու հարցին, Պատրիարքարանի փաստարանները յայտնեցին թէ՛ այդ Իլամը անգործադրելի էր, վասն զի Սուլթանին կամայական մէկ Իրատէովը չէր որ ջնջուած էր ան, ինչպէս Կարկուռի ժառանգորդները կը պնդէին, այլ կոնստանուր դատապարտութեան մը ենթարկուելէ յետոյ՝ ոչ-գործադրելի հռչակուած էր ան: Պատրիարքարանը, այն առան (1302) այս Իլամին գործադրութեանը ընդդիմացած էր, սա հիման վրայ, թէ ի՞նքն իսկ էր հոգին բուն սեպհականատէրը: Այդ Իլամին գործադրելի կամ ոչ-գործադրելի ըլլալու հանդամանքները քննելու գործը յանձնուած էր Պետական Խորհուրդին: Պետական Խորհուրդը, խնդիրը մանրամասնօրէն քննելէ վերջ, 23 Շապան 1303 թուական որոշումովը վճած էր թէ՛ այդ Իլամը իրօք անգործադրելի էր, վասն զի անով՝ Եսայի Պատրիարքին դէմ վճիռ կ'արձակուէր իրբև անհատի մը դէմ, առանց նը-

կատի տանուելու, թէ Պատրիարքը այդ հոգին Միտիւնիւնէն էր միայն:

Մէնչիսի Թէոդիգաթն ալ կը հաստատէր սոյն պարագան իր որոշումովը, վերջ տալով իրեն նախագէտ յանձնուած սոյն դատի վերաքննական Դատաւարութեան, վասն զի նոյն ատեն՝ Եսայի Էֆէնտի (Եսայի Պատրիարք) վախճանած էր: Ուստի՝ Եսայի Էֆէնտիի (Եսայի Պատրիարք) ղէմ՝ անհատական հանգամանքով մը արձակուած այդ Իլամը ի մասին հոգի մը՝ որ իրեն չէր պատկաներ, չէր զօրէր ինքնին ընդդէմ Պատրիարքարանին՝ որ բուն սեպհականատէրն էր հոգին: Մնաց որ, Պատրիարքարանի փաստարանները նկատի նշանէին գլխաւորապէս, զատին վերաբերմամբ, Միտիւնիւն ԶԻՄԱՆի գոյութիւնը:

*
* *

Դատը ձգձգելու եւ Մէնչիսի Թէոդիգաթի թուղթերը ցոյց չտուելու մասին կարկուռներու թափած բոլոր ջանքերուն հակառակ, եւ հակառակ այն պնդումներուն՝ թէ դատաւարութեան իսկ պէտք չիկար՝ որովհետեւ իրենց խնդիրը նախագէտ տըրուած Իլամի մը զործադրութիւնն էր միայն, այնուամենայնիւ Հոգային Դատարանը՝ համոզում գոյացնելով Շուրայր Տէօվլէթէն տրուած որոշման օրինաւորութեան մասին, 13 Փետրուար 1924 ին արձակեց իր վճիռը ի նպաստ Պատրիարքարանի, վերահաստատելով Շուրայր Տէօվլէթի վճիռը, եւ մերժելով իրբեւ ոչ հաստատուած՝ Պատրիարքարանի ղէմ կարկուռներուն բրած ամբաստանութիւնները:

*
* *

Կարկուռի ժառանգորդները՝ այս վճիռին ղէմ դատը շարունակեցին վերաքննելու Ատեանին առջեւ: Բայց վերաքննելու Ատեանն ալ 29 Յուլիս 1925 ին արձակած իր վճիռովը հաստատեց Հոգային Դատարանի վճիռը, յայտարարելով թէ այս խնդրոյն մէջ թէպէտ շատ մը մութ կէտեր կային, բայց Միտիւն ԶԻՄԱՆ ալ կար, եւ նկատելով որ օրինական Միտիւն ԶԻՄԱՆի ժամանակամիջոցը անցած էր, եւ կարկուռները՝ չէին կրցած ապացուցել իրենց այն

ամբաստանութիւնը՝ թէ Պատրիարքարանի կողմէ ազդեցութիւն մը ի գործ գրուած ըլլայ իրենց ղէմ:

Պէտք է հոս դիտել տալ, թէ Պաղեստինի մէջ վերաքննելու Ատեանը կազմուած է երկու անդլիսցի եւ մէկ տեղացի դատաւորներէ: Վճիռները կ'արձակուին կամ միաձայնութեամբ, կամ ձայներու մեծամասնութեամբ: Այս վերջին պարագային, այն դատաւորը որուն տեսակէտը կը տարբերի իր պաշտօնակիցներուն տեսակէտէն, պէտք է որ պարզէ իր պատճառարանութիւնները յաւելուածական վճիռով մը, որ կը կցուի մեծամասնութեան վճիռին:

Պաղեստինի վերաքննելու Ատեանի տեղացի Դատաւորը, որ հմուտ ըլլալով արաբերէն եւ տաճկերէն լեզուներու՝ կըրցած էր լիւրի եւ խորագէտ ուսումնասիրել խնդիրը, իրաւունքի տեսակէտով Պատրիարքարանի հանդէպ առաքելութիւն մը չունենալով հանդերձ՝ ձեւի մասին սակայն, իր պաշտօնակիցներէն տարբեր կարծիք մը յայտնեց: Իրեն համար Միտիւնը Զէմանի խնդիր իսկ չէր ներկայանար: Վասնզի կարկուռներու առաջ բերած դատը՝ որեւէ օրինական հիմ չունէր: Կարկուռներուն կողմէ ներկայացուած Մէնչիսի Թէոդիգաթի Մարգարէտի ուսումնասիրութիւնը՝ ցոյց տուած էր իրեն, որ կարկուռին՝ Անատօլու Դատը-Ասքէրիէն ձեռք բերած Իլամը անկանոն եւ խարդախալ էր, եւ բնաւ օրինական որեւէ արժէք չունէր: Միտիւնը Զէման եղած ըլլար կամ ո՛չ:

Տեղացի Դատաւորին յաւելուածական վճիռին մէջ մանրամասնօրէն պարզուած էր այս տեսակէտն իր պատճառարանութիւններով, եւ այդ վճիռը կը տրուէր ի նպաստ Պատրիարքարանին:

*
* *

Կարկուռները՝ երրօտղէմի մէջ դատերին կորսնցուցած ըլլալով, վերջնական վերաքննութեան համար ուղղեցին դատը տանիլ Լոնտրոյի Կոյսերական Մասնաւոր Ատեանի Դատական ձիւղին առջեւ: Իրենց հարուստ մէկ ազգականներին շահակից ընելու փայլուն խոստումներով, կըցան անկէ զրոտական կարեւոր օժանդակութիւն մը ապահովել, եւ ստալօզ խնդրազիր մը

մատուցանելով Կայսերական Մասնաւոր Ատեանին, յաջողեցան 1 Յունիս 1926 ին ձեռք բերել Կայսերական Հրամանագիրը, որով կը հրամայուէր գտար Լոնտրա փոխադրել, Կայսերական Մասնաւոր Ատեանէն վերաքննուելու համար, ինչ որ ծանր բարդութեան մը առջև կը դնէր Պատրիարքարանը՝ այնքան զժողարութիւններէ և զանոորութիւններէ ետք, որոնց ենթարկուած էր այս դատին շնորհիւ, ինչպէս ըսինք արդէն (*):

Դատին պաշտպանութիւնը հակառակորդներուն կողմէ՝ այս անգամ ստանձնած էր Պաղեստինաբնակ փաստաբան մը: Եւ որպէսզի կարեկցութիւն և բարեացակամութիւն արթնցնէ ի Լոնտրա, ներկայացուցած էր դատը իբրեւ խնդրանք մը Այլի մը (Կարկուռի որդւոյն Այլիին) և իր որբերուն կողմէ՝ որպէս թէ մեծ զրկանք մը եղած էր իրենց: Մատուցուած այդ խնդրանքը — որուն մէկ պատճէնը խնդոյն ձեռք բերած էր Պատրիարքարանը — հաւաքածոյ մըն էր զրպարտութիւններու ու սուտ յայտարարութիւններու:

Այս խնդրանքին մէջ ո՛չ միայն կը կրկնուէին Կարկուռներուն Պաղեստինի Դատարաններուն առջև նախապէս ըրած անհիմն ամբաստանութիւնները, այլ և այս խնդրով հետաքրքրուած Շէրիի դատական գանազան կազմերուն կամ Կառավարական Պաշտօնատանց սխալ հանգամանքներ կը վերադրէր փաստաբանը, զէպքեր հնարելով, կամ բուն զէպքերը խեղաթիւրելով կամ ծածկելով, թուականներ փոփոխելով, և յանգստութիւնը կ'ունենաւ՝ իրը թէ սկիզբէն ի վեր պատմական ընկելու Կարկուռնան Դատին:

Ըստ այսմ՝ Կարկուռներու կողմէ ներկայացուցուած այդ խնդրագիրը զլիսաւորապէս կը հիմնուէր հետեւեալ շինծու յայտարարութեանց վրայ.

1.— Թէ՛ Մահքէմէի Շէրիի 10 Բէպի

(*) Չմոռնանք ըսելու որ այս երկարատեւ դատին սկզբնաւորութենէն և անոր ամբողջ տեսողութեանը շրջանին՝ Կարկուռները, նոյն խիղացաւոր փոխադրելէ վերջն ալ, զանազան միջոցներ զործածելով, աւելի կամ պակաս գումարներ կ'առգէին Պատրիարքարանէն՝ դատէն ձեռնթափելու համար: Բայց Պատրիարքարանը՝ վստահ իր դատին արդարութեանը՝ ամէն անգամ մերժած էր այդպիսի անպատուաբեր համաձայնութիւն մը:

Իւլ Սանի 1275 թուակիր Հէօճէթով խնդրոյ առարկայ գետինը Կարկուռ գնած և աէր դարձած էր անոր, բայց Յովհաննէս Պատրիարք բանտարկել տուած էր թէ՛ Կարկուռը և թէ՛ այդ գետինը ծախողները, և որովհետեւ այն ատեն օրինական չէր եկեղեցական Մարմնոյ մը համար հողատէր ըլլալ, յիշեալ Պատրիարքը ուրիշ ձեռքով 75,000 զրուշի գնել տալով այդ գետինը՝ տիրացած էր անոր:

2.— Թէ՛ Կառավարական Գործադիր Մարմինը(?) յետոյ անուանած էր յատուկ Գումիարօն մը, որուն կողմէ 5 Մուհարրէմ 1280 ին արուած տեղեկագրին մէջ յայտարարուած էր թէ՛ այն գնումը՝ որուն վրայ կը հիմնուէր երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը՝ անարժէք էր:

3.— Թէ՛ Կարկուռ գաւ բացած էր երուսաղէմի Քաղաքային Դատարաններուն առջև:

4.— Թէ՛ Կարկուռ՝ վերաքննութեան Դատ ալ բացած էր(?) և 1 Ճէմադի Իւլ Էփլէ 1302 ին՝ Անատօլուի վերաքննիչ Ատեանը(?) հաստատած էր իր գնումին օրինականութիւնը:

5.— Թէ՛ 21 Ճէմադի Իւլ Էփլէ 1303 ին՝ Կ. Պոլսոյ Շէրիի Բարձրագոյն Ատեանը(?) հաստատած էր Անատօլուի վերաքննիչ Ատեանին Վճիռը:

6.— Թէ՛ չատ մը յետաձգումներէ վերջ, Կարկուռ յաջողած էր, 4 Ազոսթոս 1310 ին երուսաղէմ յղել տալ Իճրայի հրաման մը: Բայց այս հրամանին զործադրութիւնը արգիլուած էր՝ Արքարութեան Գործոց Նախարարութեան կողմէ 18 Մայիս 1311 թուականով տրուած վարչական ուրիշ հրամանով մը (*):

7.— Թէ՛ Հայերը 1317 ին աքսորել տուած էին Կարկուռը ի Գաթթէմունի, ուր և մեռած էր ան 1322 ին (**):

Դիտել կուտանք թէ սոյն յերևրածոյ պատմականին մէջ յիշուած զէպքերը ամբողջովին սխալ կամ խեղաթիւրուած են.

(*) Սոյն խնդրագրին բոլոր ստայօղ հատուածներն ալ՝ միառմի իրենց արժէքին վերաձուած են մեր Պաշտօնադատական յօդուածներուն մէջ, ինչպէս պիտի տեսնուի յետոյ:

(**) Կարկուռի բանտարկութեան պատճառները արդէն ի վերեւ պարզուած են՝ իրեն զէմ այդ մասին արձակուած Վճիռին մէջ:

անոր մէջ յիշուած դատարաններն ու վարչական կազմակերպութիւնները՝ կամ բնաւ գոյութիւն չեն ունեցած եւ կամ չինձու հանգամանքներով ներկայացուած են, եւ որեւէ յիշատակութիւն չկայ այն կարեւոր փաստաթուղթերու մասին, որոնց համաձայն՝ Կարկուռի կեղծ Հէօճճէթը ջնջուած է 1276 ին երուսաղէմի Մէճլիսի Քէպիրին տուած որոշումովը՝ և երուսաղէմի Մէճլիսի Իտարէն ալ՝ 1302 թուականի Մազպաթայով՝ յետ վերստին քննութեան՝ Կարկուռի վերոյիշեալ կեղծ Հէօճճէթին ջնջումը օրինական կը համարի։ Չէ ակնարկուած նաեւ Պետական Խորհուրդի 22 Շապան 1303 ի Մազպաթային որոշումը, ուր կը մատնանշուէր Անատոլու Գատը-Ասքէրին կողմէ տրուած ապօրինի Իլամին անվաւերութիւնը։ Աւելի վարը պիտի շեշտուի՝ մեր իրաւունքը յստակօրէն լուսարանող սոյն փաստաթուղթերուն կարեւորութիւնը։ Բաց աստի, Կարկուռներուն ի Լոնտրա մատուցած խնդրագրիւր լի էր Մէճլիսի մէջբերումներով, որոնք ուղղակի աւանդութիւն մը չունէին բնաւ խնդրոյն հետ։

Լոնտրայի մէջ իրենց գտարը վարելու համար՝ Կարկուռներուն Պաղեստինարնակ փաստաբանին կողմէ նշանակուած անգլիացի փաստաբանը անուանի և պատուաւոր անձնաւորութիւն մը ըլլալով հանդերձ, Կարկուռներու այս միակողմանի կամ սուտ յայտարարութիւններէն ազդուած կ'երեւէր, եւ կը գործէր սխալ համոզումէ մը տարուելով։

*

* *

Ստեղծուած այս լուրջ կացութեան առջեւ, Պատրիարքարանը՝ զիտակից ըլլալով Ազգին հանդէպ իր ունեցած պարտականութեան եւ վստահ իր իրաւունքին ու Բրիտանական արդարադատութեան, լիութիւն գործ գրաւ իր բովանդակ ջանքերն ի պաշտպանութիւն իր դատին։

Աւստի Ձեր Ամենապատուութեան նախագահութեամբ Տնօրէն Ժողովի մասնաւոր նիստերուն մէջ հարցը ուսումնասիրուեցաւ և վիճարանուեցաւ իր ամէն կողմերովը։ Անյապաղ տրուեցան հետեւեալ որոշումները, և ազդուօրէն հետապնդուեցաւ անոնց ճշդիւ գործադրութիւնը։

Ա.— Գուշակելով որ հակառակորդներուն փաստաբանը կարելին պիտի ընէր՝ խարգախելու համար Պաղեստինեան դատարաններուն մէջ գոյութիւն ունեցող թղթածրարները, անոնց բովանդակութիւնը համաձայնեցնելու գիտումով ի Լոնտրա Կարկուռներու մատուցած խնդրագրին, որոշուեցաւ որ ամէն ջանք թափուի՝ թղթածրարը իր ամբողջութեամբ զրկուելու համար Լոնտրա, և թարգմանութիւնները մեծ զգուշաւորութեամբ համեմատել տալու փաստաթուղթերուն արարելէն և թուրքերէն բնագիրներուն հետ։ Թարգմանութեանց ճիշդ ըլլալու հարցին կարեւորութիւնը գիւրին կը հասկցուի, երբ յիշուի թէ՛ ըստ Կանոնի՝ այս թարգմանութիւնները կատարելու գործը կը վերաբերէր Հակառակորդ կողմին։

Բ.— Գիտակ ըլլալով որ Լոնտրայի Կայսերական Մասնաւոր Ատեանի Դատական ձիւղը, իրեն ներկայացուած բոլոր դատերու վերաքննութեան մէջ, նկատուութեան կ'առնէ ոչ միայն դատին օրինական կէտերը, այլ նաեւ արդար բնոյթը, որոշուեցաւ, վաւերացնել փաստաթուղթերու ձեռով ներկայացնել՝ դատին ի սկզբանէ անտի ունեցած բոլոր պարագաները, որպէսզի Կայսերական Մասնաւոր Ատեանը կարենայ խնդրին խելամտիլ կատարելով զիտակցութեամբ։

Ա. կէտին մասին Պատրիարքարանը ստիպուեցաւ բուռն պայքար մղել։ Հակառակորդ կողմի Պաղեստինի փաստաբանը՝ թղթածրարը կազմող 90 կտոր փաստաթուղթերուն մէջէն՝ միակողմանի ընտրութեամբ՝ միայն 30 կտորի ցանկ մը պատրաստած էր, եւ կը պնդէր որ Լոնտրա զրկուելիք թղթածրարը բաղկանոր միայն այդ 30 կտորներէն։ Հարկ եղաւ զինքը Դատարան կոչել, ուր Պատրիարքարանի պահանջումին վրայ, թղթածրարին պարունակած փաստաթուղթերը ամբողջութեամբ և մի առ մի քննուեցան յստակապէս կազմուած դատական Գօմիսիոնի մը առջեւ, եւ որոշում ձեռք բերուեցաւ, որ գոյութիւն ունեցող փաստաթուղթերու մէջէն կարեւորագոյն նկատուած 77 կտորներէն կազմուի Լոնտրա զրկուելիք թղթածրարը։ Այս որոշումը ձեռք բերելու համար պէտք եղաւ երեք ամիս մաքառիլ, և

Դատարանն ալ առ այս վեց երկար նիստեր նուիրեց:

Եօթը հարիւր էջերէ բաղկացած արաբերէն և թուրքերէն սոյն գատարուած փաստաթուղթերը ճշգրիտ թարգմանելու խնդիրն ալ՝ աւելի զժուարթութեամբ լուծուեցաւ, և մեծ վէճեր բացաւ Պատրիարքարանին և հակառակորդ կողմի փաստաբանին միջև: Այս վերջինը ջանք կ'ընէր միշտ թարգմանութիւնները խեղաթիւրելու, բայց Պատրիարքարանը՝ որ ի ձեռին ունէր սոյն թղթածրարին անգլիներէն անընտրելի թարգմանութիւնը, կրցաւ խայտառակել հակառակորդ կողմի փաստաբանին խարդախ թարգմանութիւնները: Դործը վերստին Դատարան ինկաւ, և Կարկ եղաւ 18 ամսուան մէջ 30 անգամ դատարան ներկայանալ, որպէսզի թղթածրարին ճշգրիտ թարգմանութեան հարցը — որուն տիրապէս կապուած էր դատին բոխտը — յաջող լուծուի մը զանէր ի պահալումն Պատրիարքարանի արդար պահանջաւներուն:

Գալով Բ. կէտին՝ Պատրիարքարանը հոյլ մը աղերսապիր ներկայացնելով Մահքէմէի Շէրիին՝ վերջապէս յաջողեցաւ փնտռել և գտնել տալ Մահքէմէի Շէրիի 1275-1280 թուականներու հին տոմարները, և ստանալ անոնց պարունակած արձանագրութիւններուն վաւերացեալ պատճէնները: Այս կերպով երևան հանուեցան անցեալին մէջ տեղի ունեցած վաւերական դէպքեր և կարմուռեցաւ բուն իրողութիւնները պատկերացնող յաւելուածական թղթածրար մը, որուն մէջ յայտնապէս հաստատուած են հետեւեալ պարագաները.

1. — 5 ձէմաղի Իւլիվէ 1276ին (1858) երեսուցէմի Հայոց Յովհաննէս Պատրիարքը 75,000 դրուշի կը գնէ Կառավարութեան կողմէ աճուրդի հանուած հողը՝ որ կը գտնուի յերեսուգէմ, Բառ-Իւլ-Մէյտան կոչուած տեղը: Այս հողին նախկին սեպհականատէրներէն էին՝ երեսուգէմի մերձակայ Լիֆթա կոչուած գիւղէն 18 գիւղացիներ:

Յովհաննէս Պատրիարք օրինաւորապէս տէր կ'ըլլայ այս հողին, և սոյն թուականէն, այսինքն 73 տարիներէ ի վեր, երեսուգէմի Հայոց Պատրիարքարանին սեպհականութիւնը կը գտնայ նոյն գետինը,

որուն վրայ Հայոց Պատրիարքարանը քանի մը մեծ շէնքեր կառուցանել տուած է: Յետոյ, ոչ Կարկուտ և ոչ ալ իր Ժառանգորդները նոյն գետինին ձեռք չեն դրած բնաւ:

2. — Պատճառը, որուն համար Լիֆթայի 18 գիւղացիները սոյն գետինը Կառավարութեան միջոցաւ ծախու հանած էին, ա՛յն եղած էր որ՝ Կարկուտ կեղծ Հէօճճէթ մը յոյց տուած էր, որուն մէջ այս 18 գիւղացիներէն 9 ին անունները կը յիշուէին, բայց մնացեալ 9 սեպհականատէրներուն անունները չէր կրցած ստուգել, կամ չէր ուզած յիշել զանոնք՝ անչափահաս ըլլանունն պատճառաւ. — այս Հէօճճէթին մէջ կ'ըսուէր թէ, Կարկուտ այս գետինը գնած էր 6000 դրուշի փոխարէն:

Հողին բուն սեպհականատէրները, այսինքն Լիֆթայի այդ 18 գիւղացիները խմբովին Կառավարութեան կը բողոքեն ուղղակի, կամ խնամակալներու միջոցաւ: Ասոր վրայ Կառավարութիւնը կը կոչէ Կարկուտը երեսուգէմի Մէճլիսի Քէպրիին առջև, ուր՝ երբ գետինին սեպհականատէրներուն հետ երես երես կը բերուի՝ Կարկուտ կ'ուրանայ իր արարքն ու կեղծ Հէօճճէթին զոյութիւնը: Կառավարութիւնը սակայն, քննելով Մահքէմէի Շէրիի տոմարները՝ երևան կը հանէ որ իրօք կա՛յ հոն արձանագրութիւնը այդպիսի Հէօճճէթի մը, զոր Կարկուտ խարդախութեամբ ձեռք բերած էր հաճոյակատար զրազիրի մը մեղսակցութեամբը: Այս արձանագրութիւնը կը ջնջուի: Բայց Կարկուտ, հակառակ իր բանտարկուելուն, և զինքը դատապարտող ակներեւ ապացոյցներուն՝ կ'ուրանայ իր քով գտնուող Հէօճճէթի մը զոյութիւնը, և կը մերժէ յանձնել զայն: Ասոր վրայ, հողին բուն սեպհականատէրներէն չափահասները, և իրենցմէ անչափահաս եղողներուն խնամակալները՝ Մահքէմէի Շէրիէն արտօնութիւն ստանալէ յետոյ՝ կը խնդրեն Կառավարութիւնէն, որ հողը աճուրդով վաճառէ, և փոխարժէքը իրենց յանձնէ, վասնզի կը վախճային որ Կարկուտ՝ ի ձեռին ունեցած այդ կեղծ Հէօճճէթով՝ կրնար ապագային նորանոր զժուարթութիւններ չարուցանել իրենց դէմ:

3. — Կառավարութիւնը, այն թուականին ուր գոհացում կուտայ Լիֆթայի 18

գիւղացիներու սոյն արդար պահանջումին, միամամանակ աճուրդի հանել կուտայ նաեւ ուրիշ գետին մը, որ կը գտնուէր Երուսաղէմի մէջ Դամասկոսի դրան մօտ, եւ յայտնի կ'ըլլար որ Կարկուտ՝ այս վերջին գետինը 6000 դրուշի գնած էր, առանց յարգելու Արաքի Գանձնամէկի գետիններու առուծախի վերաբերմամբ պարտադրած պաշտօնական նոր ձեւակերպութիւնները:

Դամասկոսի դրան այս գետինին համար էր որ՝ Կարկուտ քանի մը տարի վերջ, 1280 ին, յաջողած էր Երուսաղէմի Մէճլիսի Քէպիրէն ձեռք բերել զիր մը՝ սա յայտարարութեամբ որ՝ եթէ միայն Շէրիաթի հիման վրայ քննուէր գործը՝ իր այդ նախկին Հէօճճէթը պէտք էր վաւերական նշկատել, Կարկուտ այնպէս մը յերևարած էր գործը, որ այս գրութեան մէջ չէին յիշատակուած ո՛չ հողին գիրքը, եւ ո՛չ ալ սահմանները: Կարկուտ Դամասկոսի Գրան կողմի գետինին թղթածրարէն այս գիրը առնելով՝ տարիներ յետոյ Պոլիս, Անատօլու Գատը-Ասքէրին պիտի ներկայացնէր, մեր հողին վերաբերեալ թուղթերուն կցելով զայն, իբրեւ նոյն հողին վերաբերող վաւերագիր մը:

4. — Հաղլւրան 1286 ին (1866), Կ. Պոլսոյ իտալական ղեկավարին բողոքին վերայ, Կարկուտ կ'աքսորուի Երուսաղէմէն: Պատճառն այն էր որ՝ Կարկուտ, չարունակելով իր խորհրդածրարները, 1200 ոսկիի մուրհակ մը պատրաստած էր, եւ առնոր ներքե կեղծած էր Բրուսիաոս Արիէլ անուն իտալահպատակ հրեայի մը ստորագրութիւնը: Կարկուտ, իր այս նենգութեան համար, թէն մէկ տարուան բանտարկութեան դատապարտութիւն կը կրէ, բայց իր ի գործ դրած միջոցներուն շնորհիւ կարելի չըլլար դատարանին վճիռը զտրճաղբել Երուսաղէմի մէջ: Եւ սակայն Պոլսոյ իտալական ղեկավարին բողոքին վերայ, Կարկուտ՝ կայսերական իրաւէնով Պոլիս կը տարուի, եւ հոն վերաքննուելով դատը, յանցանքը կը հաստատուի, եւ մէկ տարուան համար կը բանտարկուի: Բանտէն ելլելէ յետոյ՝ չ'արտօնուիր Երուսաղէմ վերադառնալ: Բայց Պոլսոյ մէջ հետզհետէ կը յառաջանայ իբրեւ Հալիք փաստարան, եւ քսան տարի յետոյ վերստին մէջտեղ

կ'ելլէ, եւ այս անգամ՝ Հալիքի ախոյոսով, ու մեր Պատրիարքարանին սեպհականութիւնը խելու համար նոր փորձերու կը ձեռնարկէ:

5. — 1302 ին Եսայի Պատրիարք, որ յաջորդած էր Յովհաննէս Պատրիարքին, կ'ստիպուի Պոլիս երթալ՝ Երուսաղէմի վանքին պարտքը կարգադրելու յոյսով: Կարկուտ, որ ամէն տեսակ խարդախ գործերու մասնակցելով՝ ազգեցիկ գիրք մը գրուած էր այն տառն, կը կարծէ թէ բարեղէպ առիթը ներկայացած է իրեն, ուստի կը փութայ աղերսագիր մը մատուցանել Պապը Մէճլիսէթին: Եւ որովհետեւ իր քով պահած էր յոնձնել չուած կեղծ Հէօճճէթը, որու մասին խօսեցանք վերեւ, եւ զոր ջնջած էր Մէճլիսը Քէպիրը, այս անգամ կը դորձածէ այն զիրը՝ զոր 1280 ին ձեռք բերած էր Մէճլիսի Քէպիրէն՝ Դամասկոսի դրան մօտի գետինին համար, ինչպէս բացատրեցինք քիչ առաջ 3 Հատուածին մէջ: Այս գրութիւնները կը կցէ իր աղերսագրին, եւ հետապնդելով գործը, կը յաջողի Յէթմախանէէն հանել տալ հրաման մը՝ որպէսզի խնդրը յանձնուի Անատօլու Գատը-Ասքէրին, որուն հետ կ'երեւի թէ Կարկուտ համաձայնած էր զազանապէս:

Անատօլու Գատը-Ասքէրին անմիջապէս կոչնագիր մը ուղղելով կը հրամայէ որ Եսայի Պատրիարք ներկայանայ իր դատարանին առջեւ: Հակառակ անոր որ Անատօլու Գատը-Ասքէրին ձեռնհաս չէր այս դատը տեսնելու, Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանը տեղեկութիւն ստանալու համար՝ Անատօլու Գատը-Ասքէրին մօտ կը զրկէ իր տաճկերէնի քարտուղար Կարապետ Էֆէնտի իրաւաստութեանը: Այս կերպով Ազգ. Պատրիարքարանը սխալ քայլ մը կ'առնէ, վասնզի Անատօլու Գատը-Ասքէրին, Կարապետ Էֆէնտիի ներկայութեանը, դատալարութիւն մը ձեւակերպելով՝ անձամբ Կարկուտին կարգով եւ բերանացի թարգմանել կուտայ արարելէն լեզուով շարագրուած վերոյիշեալ թուղթերը, եւ յետոյ կը հարցնէ Կարապետ Էֆէնտիին թէ ի՞նչ պիտի պատասխանէր ասոնց զէմ: Կարապետ Էֆէնտի կը պատասխանէ թէ՛ այդ գետինը Երուսաղէմի վանքին սեպհականութիւնն է, եւ Պատրիարքը անոր Միւ-

թէվէլին է միայն, թէ՛ այդ հողին վերաբերեալ թուղթերը կը գտնուին Երուսաղէմ, և պէտք է որ առկից բերուելով դատարանին ներկայացուին, և նկատողութեան ասնուին: Անատօլու Գատը-Ասքէրին ի նպատակարարութիւն Իքրարի մը հանգամանքը հազցնելով այդ պատասխանին, իր տոմարին մէջ արձանագրել կուտայ՝ թէ Կարապետ էֆէնտին Իքրար մը ըրած է, ու կը հրամայէ՝ ըստ օրինի ստորագրել անոր ներքեւ: Կարապետ էֆէնտին կը մերժէ ստորագրել: Բարեբախտաբար, Անատօլու Գատը-Ասքէրին Մուավինը, որ ուղղամիտ անձ մըն էր, և չէր կրնար մեղսակից ըլլալ այսպիսի անարդարութեան մը, տոմարին մէջ արձանագրութիւն մը ձգած էր, յայտարարող թէ՛ Կարապետ էֆէնտին մերժած էր այդպիսի Իքրար մը ըրած ըլլալը, և ընդդիմացած էր ստորագրել անոր տակ:

Այսու հանգերձ, Անատօլու Գատը-Ասքէրին, շարունակելով իր սկսած ապօրինի գաղափարութիւնը, կ'արձակէ իր վրձնոր 1 ձէմաղի Իւլ էվվէ 1302, որով կը հրամայուի՝ Կարկուտին յանձնել Պատրիարքարանին սեպհական այդ գետինը:

6. — Այսպիսի անիրաւութեան մը առջեւ Ազգ. Պատրիարքարանը երկու խնդրագրեր կը ներկայացնէ, մին՝ Կայսեր, և միւսը՝ Շէյխ Իւլ Իսլամին ուղղելով: Այս խնդրագրերով կը բողոքուի Անատօլու Գատը-Ասքէրին գործած անարդարութեան դէմ: Շէյխ Իւլ Իսլամին մատուցուած խնդրագրին կոչուած էր՝ Իլամին մէկ պատճէնը և խնդրուած անոր վերաքննութիւնը: Ասոր վրայ Իլամը կը յանձնուի Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէյրին՝ պէտք եղած քննութիւնը կատարելու համար:

Պատրիարքարանին կողմանէ Անատօլու Գատը-Ասքէրին դէմ եղած այս ծանր ամրաստանութեան առջեւ Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէյրին առաջին գործը կ'ըլլայ՝ Երուսաղէմի Մէճլիսի Խտարէին միջոցաւ տեղւոյն վրայ քննութիւն կատարել տալ, ճշդելու համար՝ թէ ո՞վ էր հողին սեպհականատէրը: Վճռական կ'ըլլայ այս քննութեան արդիւնքը: Կը հաստատուի որ հողին նախկին բուն սեպհականատէրերը, որոնք 26 տարի առաջ Կառավարութեան ձեռքով ժախտ հանած էին զայն, իրօք

Յովհաննէս Պատրիարքի Հէօճճէթին մէջ յիշուած 18 գիւղացիներն էին, և ոչ թէ անոնցմէ 9 հողին միայն, ինչպէս ցոյց տրուած էր Կարկուտի կեղծ Հէօճճէթին մէջ: Այս 18 անձերէն ողջ մնացողները, և անոնցմէ մեծագոյններուն ժառանգորդները, երբ Երուսաղէմի Մէճլիսի Խտարէին կանչուելով կը հարցաքննուին՝ կը յայտարարեն՝ թէ այդ հողը երբեք չէր ծախուած Կարկուտին, այլ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքին, և վաճառման թուականէն ի վեր նոյն հողը կը գտնուէր Հայոց Պատրիարքարանին սեպհականութեան ներքեւ: Քննութիւնը կը հաստատէր միանգամայն թէ՛ Երուսաղէմի Հայոց Յովհաննէս Պատրիարքը՝ այդ հողին համար Վազֆիէ հանել տուած չէր, վասնզի Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքներուն շնորհուած կայսերական Ֆէրմաններուն համաձայն՝ վանականներուն պատկանող հողերը՝ իրենց մահէն վերջ՝ Մարեագուպի (Ս. Յակոբ) վանքին բացարձակ սեպհականութիւնը կը դառնան:

Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէյրին երբ կ'ընդունի Երուսաղէմի Մէճլիսի Խտարէի տոյն Մազպաթան, իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ խնդրոյն երկրորդ գլխաւոր կէտին վրայ, որ է, լուստրանել թէ Իլամին համաձայն՝ Կարապետ էֆէնտի վերագրուած Իքրարը իրօք կատարուած է թէ ոչ: Այդ կէտն ստուգելու համար՝ կը պահանջէ Անատօլու Գատը-Ասքէրին որ տոմարը յանձնէ Մէճլիս Թէտգիլգաթը Շէյրին: Բայց Անատօլու Գատը-Ասքէրին ձգձգութեամբ կը յաջողի ժամանակ մը խուսափել այդ հրամանը գործադրելէ: Իսկ երբ Անատօլու Գատը-Ասքէրին պաշտօնանկ կը հռչակուի, այն ատեն կարելի կ'ըլլայ այդ տոմարը մէջտեղ բերել, և Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէյրին կարող կ'ըլլայ ստուգել թէ ո՞չ միայն Կարապետ էֆէնտին չէր ստորագրած այդ կարծեցեալ Իքրարը, այլև, ինչպէս յիշուած է 5 Հատուածին մէջ, Անատօլու Գատը-Ասքէրի Մուավինին կողմէ նոյն տոմարին մէջ ձգուած արձանագրութեամբ կը հաստատուէր որ՝ Կարապետ էֆէնտի բացարձակապէս մերժած ու բողոքած էր թէ այդպիսի Իքրար մը չէր ըրած երբեք: Ասոր վրայ, Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէյրին, ըստիպուած, իր Մազպաթանին մէջ կը յայ-

տարարէր թէ, կանոնի հակառակ էր տրուած այդ Իլամը՝ նայելով Շէրիի Իլամնեւրու պատրաստութեան վերաբերեալ կանոնագրին 7րդ յօդուածի տրամադրութեան, եւ հետեւաբար, անդորձադրելի էր ան:

Որոշ է ուրեմն որ, Կարկուտին ո՛չ ՀէօՏՏէթը եւ ո՛չ Իլամը որինտեղան արժէք մը չէին ներկայացներ, եւ Մէճլիսի թէտգիլգաթը Շէրին կը պարտաւորուէր ամբաստանութեան տակ ձգել Անատոլու Գատը-Ասքէրին: Պարագան ծանրակշիռ էր ինքնին, եթէ աչքի առջև բերուին նոյն ժամանակի քաղաքական դժուարութիւնները: Վասնզի ամէն որ դիտէ՝ թէ այդ թուականներուն՝ Շէրիի գատարաններու իրաւասութիւններու մեծ մասը քաղաքացին գատարաններու փոխանցելու գատական բարենորոգմանց ծրագիրը կը հետապնդուէր, ինչ որ տեղի կուտար զիւրազգածութիւններու, որոնք արձագանդ կը գտնէին երկրին ամէն կողմերը:

Սակայն, Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրին կ'ազատէ ինքզինքը այդ դժուարութենէն, պատճառելով որ Եսայի Պատրիարք այն ատեն վախճանած ըլլալով՝ տեղի չէր մնար այլեւ վերաքննութեան գատավարութիւնը շարունակելու, քանի որ վերաքննութեան զիմողը՝ Եսայի Պատրիարք՝ մեռած էր: Ասկից զատ, Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրին, նկատի առնելով միայն Շէրաթը, եւ աննկատ թողով, որ շնորհուած Պէրաթներու տրամադրութեան համաձայն՝ վանքապատկան հողերու բացառիկ Վազըֆի զրութիւնը ճանչցուած է Արազի Գանձնամէսիէն իսկ, Իլամի մասին գաղտնար կը յայտնէր թէ՝ քանի որ Կարկուտի դէմ վերաքննութիւն պահանջող կողմը վախճանած էր, պէտք էր որ դորձադրուէր խնդրոյ առարկայ հողին վերաբերեալ Իլամը, եթէ երբորդ անձ մը, որ հողին վրայ իրաւունք ունենալ կը կարծէր, նոր գատ մը չբանար: Ասիկա կը նշանակէր ձեռք քաշել դորձէն, եւ թաքուն ձեռք մը տակ անձեռնհասութիւն խոստովանիլ, Անատոլու Գատը-Ասքէրին ամբաստանելու պարտաւորութենէն խուսափելու համար:

7. — Կարկուտ կ'օգտուի Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրիի Մոպպաթային վերջին էջերուն պարունակած անորոշութենէն, եւ

իրեւ ի նպատակ իրեն որոշումի մը մեկնութիւնը տալով անոր՝ անմիջապէս Իճրային մօտ կը պահանջէ Անատոլու Գատը-Ասքէրիի Իլամին դորձադրութիւնը: Բայց Ազգ. Պատրիարքարանը, որ աշալուրջ կը հսկէր, կը փութայ Իճրա Տալիէսին ներկայացնելու իր առարկութիւնը, հաստատելով որ հողը իրեն կը պատկանի: Արդարութեան նախարարութիւնը՝ երեսն եկած դժուարութեան առջև՝ խնդիրը Բարձր Եպարքոսին միջոցաւ կը յանձնէ Պետական Խորհուրդին, որպէսզի քննէ զայն եւ տայ իր որոշումը:

Ասոր դէմ Կարկուտ կը բողոքէ, պնդելով որ Պետական Խորհուրդը իրաւասութիւն չունի այդ հարցը քննելու, քանի որ Շէրաթի հարց մըն էր ան: Կը պնդէ նաեւ՝ թէ Իլամը հաստատուած ըլլալով Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրինէ՝ Կարկուտ չէր յետաձգել անոր դորձադրութիւնը: Այսու հանգերձ, Պետական Խորհուրդը ձեռք կ'առնէ խնդիրը, եւ կը քննէ բոլոր թուղթերը, առանց ո՛ր եւ է կէտ մտի թողելու:

Ա. Ի մասին Կարկուտի այն ստայօղ յայտարարութեան՝ որ Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրին հաստատած էր Անատոլու Գատը-Ասքէրիին Իլամը, Պետական Խորհուրդը զիտեղ տալով որ Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրին՝ ընդհակառակը՝ Իլամին հիմը կողմոյ Կարապետ Էֆէնտիի Իքրարին չեղեալ նկատուիլը Անատոլու Գատը-Ասքէրիին տամարէն ստուգած է, կը յայտարարէ թէ՝ քանի որ այս Իլամը տրուած է Իլամը Շէրինեւրու պատրաստութեան վերաբերեալ Կայսերական Կանոնագրի 7րդ յօդուածին տրամադրութեան հակառակ, անդորձադրելի է, եթէ պարունակութիւնը չհաստատուի:

Բ. Եսայի Էֆէնտիի (Եսայի Պատրիարք) մահուան պատճառաւ Վերաքննութեան գատավարութիւնը չէր կրնար շարունակուիլ եւ Մէճլիսի Թէտգիլգաթը Շէրին եւս կը խոստովանէր որ նկատի չէր առած Կարապետ Էֆէնտիի սա էական յայտարարութիւնը՝ թէ Եսայի Պատրիարք միայն Միութեւնին էր այդ հողին, եւ թէ այս գատը սկիզբէն տեղի ունեցած էր իրեւ երկու պարզ անհատներու միջև, եւ նկատի առնուած էր սոսկ անհատական հանգամանքով:

Գ. Այս խնդիրը Շէրիի գատ մը վերաքննելու մտօք չէր որ յանձնուած էր

Շուրայր Տէօփէթին, այլ՝ երուսաղէմի Պատրիարքարանին բրած հետեւեալ առարկութիւններուն վրայ, թէ՛ այս հոգը իրեն կը պատկանէր, թէ՛ Իլամը օրինական արժէք մը չներկայացնէին զատ՝ ետայի եֿֆէնտիի անձին ղէմ տրուած էր իմասին հոգի մը՝ որ Պատրիարքին չէր պատկաներ, և հետեւաբար այդ Իլամը որեւէ աղերս չէր կրնար ունենալ հոգին բուն տիրոջը վերաբերմամբ՝ որ էր երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը:

Պատական Սորհուրդը այս կերպով լուծած ըլլալով իր իսկ իրաւասութեան հարցը, և ուսումնասիրելէ յետոյ երուսաղէմի Պատրիարքարանին շնորհուած Պէրաթը, կը հաստատէ թէ՛ Կայսեր կողմէ երուսաղէմի Պատրիարքարանին արուած առանձնաշնորհումն էր՝ որ Մար-եազուպի (Ս. Յակոբ) վանականներուն հոգեւր՝ իրենց մահէն վերջ՝ սեպհականութիւնն ըլլան նոյն Պատրիարքարանին, և յոգուտ վերջնոյն՝ մատակարարութիւն օրուան Պատրիարքին ձեռամբ:

Արդ, խնդրոյ առարկայ գետինը զընթեւած էր երուսաղէմի Հայոց Յովհաննէս Պատրիարքէն, որուն մահուամբ՝ սեպհականութեան իրաւունքը կ'անցնէր Մար-եազուպի Վանքին, և տնկից ի վեր կը գտնուէր անոր սեպհականութեան տակ: Ուստի, Պատրիարքարանին՝ իր սեպհականատիրութեան հիման վրայ բրած ստորկութիւնը հաստատուն էր ևս զօրեղ: Ըստ այսմ, Պատական Սորհուրդը, 22 Շապան 1303 (1885) ին որոշում կուտայ՝ թէ ետայի էֆէնտիի անձին ղէմ տրուած Իլամը չէր կրնար գործադրուիլ իրեն չպատկանող այս գետինին համար, որուն միակ սեպհականատէրն էր երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը:

Այս վճռական որոշումը կը կարգադրէ խնդիրը, և կը խափանէ Կարկուռի յափըշտակութեան անխիղճ փորձերը:

Եթէ Կարկուռ իրապէս որեւէ իրաւունք ունեցած ըլլար այս հոգին վրայ, իրեն կը մնար մէկ ճամբու հետեւիլ: Այն էր՝ երուսաղէմի մէջ նոր դատ մը բանալ երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին ղէմ, որ սեպհականատէր ճանչցուած էր խընդրի առարկայ եղած գետինին: Կարկուռ շատ զգուշացաւ հետեւելու այս օրինաւոր

ճամբուն, զտնդի չէր կրնար յուսալ, թէ երուսաղէմի մէջ, ուր ծանօթ էին իր բոլոր խարէութիւնները, պիտի կարենար որ եւէ նոր խարդախ դատ մը բանալ, առանց անմիջապէս զիմականակըմ ըլլալու: Երուսաղէմի Մէճլիսի Իտարէի Մազպաթային վերեւ յիշուած Ծրդ հատուածին եզրակացութիւնը շատ պերճախօս է այս մասին:

8.— Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը, իբրեւ Ս. Տեղեաց Երբորդ Միւթէփէլին, նոյն չրջանին, ինչպէս ևս հիմա, տնտեսական անձուկ կացութեան մասնուած ըլլալով՝ ստիպուած էր Կառավարութեան աջակցութիւնը խնդրել, զարման մը գտնելու համար իր աննախանձելի վիճակին: Կառավարութիւնը, երուսաղէմի Միւթէսարըֆութեան միջոցաւ քննութիւն կատարելէ վերջ, խորհուրդ տուած էր Պատրիարքարանին, թէ զրոմական իր անձուկ վիճակը բարուքելու միակ միջոցն էր՝ իր ձեռքն ունեցած Մեծ Առջին կէսը ծախել ևս անոր արդիւնքով հասութեան կալուածներ կառուցանել մնացեալ կէսին վրայ: Նախաբարաց Սորհուրդը, որուն ուղարկութեան յանձնուած էր այս խնդիրը, հաստատելէ վերջ՝ թէ Պատական Սորհուրդի վերոյիշեալ որոշումէն յետոյ՝ որեւէ օրինական արդիւք չէր մնար կարկուռը գործադրելու, Սուլթանէն իրաւէ մը հանել կուտայ, որով նոյնը կը յանձնարարուէր երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին:

Դատին հետ անուղղակի տնչութիւն ունեցող գիրը Կայսերական սոյն իրատէն էր զոր Կարկուռի ժառանգորդները ջանացին, մեր վերջին դատին տեսողութեանը, ներկայացնել՝ իբրեւ Կառավարութեան կողմէ ի գործ դրուած բանակալութիւն մը՝ դատը կեցնելու չարամտութեամբ: Իրողութեան մէջ սակայն, 6 Քէճէպ 1304 ին, այսինքն Պատական Սորհուրդը որոշումէն տարի մը վերջ տրուած այս իրատէն՝ հիմնուած է այդ օրինական վճիռին վրայ:

9.— 12 Սէֆէր 1312 ին (1895), Կարկուռ, օգտուելով Հայկական Հարցի տաղնապետներուն հետեւանքով Թիւրքահայոց հանդիպած զժբախտ պարագաներէն, կը ջանայ վերստին փորձ մը ընել երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին ղէմ: Համաձայնելով Պոլսոյ Իճրա Տաիքտիի պաշ-

տօնեային հետ, Երուսաղէմ ուղարկել կուտայ իր Իլամին մէկ օրինակը, անոր կցելով գործադրութեան մասին Իճրա Մէմուրիին ուղղած մէկ հրամանը: Ասոր վրայ, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը անմիջապէս խնդրագիր մը կը ներկայացնէ Արդարութեան Նախարարութեան, կատարուածին վրայ բացատրութիւն խնդրելով: Արդարութեան Նախարարութեան մէջ կը քննուի Գատին թղթածրարը, որուն վրայ Իճրա Տալիքտին ոչ միայն անմիջապէս ետ կը քաշէ Իլամն ու անոր գործադրութեան հրամանը, այլ եւ Արդարութեան Նախարարութեանէն Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին ուղղուած 6 Ձիլգատէ 1312 թուական Պաշտօնադիրով կը յայտարարուէր՝ թէ միշտ զօրեղ է Պետական Սորհրդոյ որոշումը, որուն հիման վրայ շնորհուած Կայսերական Իրաւէէն ասդին ոչ մէկ բան պատահած է որ կարենայ փոփոխութիւն մը ապրենել արդէն կարգադրուած խնդրոյն մէջ:

* *

Ինչպէս կը տեսնուի, Պաղեստինի Գատարաններուն մէջ գոյութիւն ունեցող թղթածրարը՝ ճշգրտօրէն թարգմանուած՝ մէկ կողմէն կը հերքէր Կարկուռի Ժառանգորդներուն Լոնտրա ներկայացուցած եւ վերեւ յիշուած բովանդակ յայտարարութիւնները, եւ միւս կողմէն վաւերական փաստաթուղթերով կազմուած վերոյիշեալ յաւելուածական թղթածրարն ալ՝ որ կը պատկերացնէր բուն իրողութիւնները՝ երեսն կը բերէր այս գատին յափշտակութեան եւ Շանրաւի ձեռնարկ մը ըլլալու պախարակելի բնոյթը:

Պատրիարքարանի գէմ բացուած այս գատը Պոլսոյ մէջ տեղի ունենալուն պատճառաւ, անոր մօտ մնացած բոլոր կէտերը լուսարանուած ըլլալով, ի վիճակի եղանք Լոնտրայի մէջ հաստատել թէ որեւէ օրինական հանգամանք չունէր Կարկուռի Ժառանգորդներուն մեղի գէմ բացած գատը, որուն հիմն ըստ ինքեան կը խախտէր հետեւեալ երկու զլխաւոր կէտերու նկատառութեամբ.

Ա.— Կեղծ է Հիօճճէթին:

Բ.— Ապօրինի է՝ ի ձեռին ունեցած

Իլամին: Ուստի Գատարանը չի կրնար ընդունիլ զանոնք:

Հետեւաբար Գատին թղթածրարը Լոնտրա հասնելէն վերջ, անոր պարունակութիւնը եւ ձեր յաւելուածական փաստաթուղթերը Կայսերական Մասնաւոր Ատեանի Դիւաններուն մէջ քննուեցան, լսուեցան մեր ներկայացուցիչներուն բացատրութիւնները, եւ ապա Կայսերական Մասնաւոր Ատեանի պաշտօնեաները, որոնց յանձնուած էր վերջնական ձեւը տալ Գատին թուղթերուն՝ ներկայացուելու համար Կայսերական Մասնաւոր Ատեանի Լորտերուն, այլեւ համոզուած ըլլալով մեր արդար իրաւունքին՝ լուրջ գիրք մը բռնեցին հակառակորդ կողմին հանդէպ:

Մեր ներկայացուցիչներուն խնդրանքին վրայ, որոշեցին արգիլել այս Գատի մասին հակառակորդ կողմէն ըլլալիք որեւէ ձգձգում, եւ պարտադրեցին հակառակորդ կողմը, 12 Հոկտեմբեր 1928-էն երկու ամսուան վերջնական ժամանակամիջոցին՝ 400 ոսկի վճարել Կայսերական Մասնաւոր Ատեանի զբամարկդին, որպէսզի փութով յրացուէր թղթածրարին տպագրութիւնը, եւ ըլլալիք զիտողութիւններով միասին անյապաղ բերուէր Կայսերական Մասնաւոր Ատեանի Լորտերուն առջև: Կարկուռի Ժառանգորդները սակայն՝ տեսնելով որ խնդիրը խաղախելու հնարաւորութիւն չիկար այլեւ, եւ համոզուելով որ՝ Գատի շարունակութեան արդիւնքը պիտի ըլլար՝ մեծամեծ ծախսեր ընելէ յետոյ՝ վերջին անգամ զարձակ կորսնցնել զայն, որոշեցին փախուստ տալ, եւ իրենց արուած ժամանակամիջոցին առաջ յայտարարեցին Կայսերական Մասնաւոր Ատեանին առջև, թէ պիտի չկրնային պահանջուած վճարումն ընել: Ասոր վրայ, Կայսերական Մասնաւոր Ատեանը, անմիջապէս ջնջելով Կարկուռի Ժառանգորդներուն Վերաքննութեան Գատը, սա հրամանը արձակեց Պաղեստինի Կառավարութեան, թէ ՄԵՐԺՈՒՍԷ ԸԼԼԱԼՈՎ ԿԱՐԿՈՒՐԻ ԺԱՌԱՆԳՈՐԴՆԵՐՈՒՆ ԴԱՏԱՎԱՐԱՐԵԼԻ ԳԱՏԱՐԱՆԻ ԿԱՐԿԱՐԵՐԺԱՐԻ:

* *

Այս մեծ գաղտնի տմէն մէկ զիմայեղումները պատկերացնող ներկայ Տեղեկագիրը վերջացնելու տօնին, պարտք կը համարինք մեր ջերմ գնահատումները յայտնել Ս. Սեւակի Պատուարժան Միաբանութեան, իր ցոյց տուած այն բարձր վստահութեան համար՝ զոր միշտ ունեցաւ հանդէպ Ձեր Ամենապատուութեան և Տնօրէն Ժողովին, ինչպէս նաեւ այն գովելի պատրաստակամութեան համար՝ որով յանձնառու եղաւ բոլոր այն նիւթական զոհողութիւններուն՝ որոնք անհրաժեշտ էին Պատրիարքորանին պատիւն ու իրաւունքները պաշտպանելու համար մեծ անիրաւութեան մը դէմ:

Ի սրտէ շնորհաւորելով նաեւ մեր պատուական Դիւանագետին՝ Պ. Նուբեանի՝ գլխակից և բազմաշխատ գործունէութիւնն և կատարեալ յանձնարարութիւնը շնորհիւ Տեսա՛ն՝ կը խնդրեմ, Ամեն. Ս. Հայր, օրհնել զինքն և Տնօրէն Ժողովի բոլոր անդամներն ու բովանդակ Միաբանութիւնը և համօրէն Հայ Ժողովուրդը:

Խոնարհ Որդի
Կադուսոց Տեսա՛ն

ՄԱՏԹԷՈՍ ԵՊՍ. ԿԱՅԸԿՃԵԱՆ

25 Յունիս 1929

Ս. Արք.

ԱՒԱԳ՝ ՏՕՆԵՐՈՒ ՀԱՆԳԷՄՆԵՐ,

ԱՄԱՆՈՐ ԵՒ ԵՆՈՒՆԻ

Այս տարի ալ Ս. Աթոռի մէջ աւանդական հանդիսաւորութիւններով կատարուեցան Աւագ Տօները, ինչպէս նաեւ Ամանորի և Ենոնեան խմբախմբանքները:

Այս առթիւ դպրոցական աշխատութիւններ զարկեցան Յնիք. 4. Ուրբ. կէսօրէն ետքը մինչև Յնիք. 20, Կիրակի:

Դուրի Մարգարէի և Յակոբայ Առաքելոյն տօներ տօնն է երուսողէմի Առաքելական Աթոռոյն հաստատութեան, որու առաջին եղիսկոսն եղած է Յակոբոս Տեսա՛նեկարայր Ազգաւ հաշտեալ Առաքելայր, երուսողէմի հրեայք-բրիտանեայ եկեղեցւոյն սիւներէն մին:

Յնիք. 4, Ուրբ. երեկոյն Ս. Պատրիարք Հայրը Հաւատարմով մտաւ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարը և Նախագահեց Նախատանակին, որմէ յետոյ թափօրով եղաւ Պատրիարքարան, ուր մեծարանքներ եղան Միաբանութեան Հետեւալ

առաւ կատարուեցաւ Տօնը, օրուան Պատարագին ու Քարոզին էր Տ. Եղիշէ Եպ. Զիրնկերեան: Ս. Պատրիարք Հայրը, բոտ սոխորութեան, Փառք ի բարձունէն մինչև Ար քնեցեց ազօթքը յաւնեղայս կեդաւ Առաքելական Աթոռին մէջ: Եկեղեցւոյ աւարտումէն ետքը Ս. Պատրիարք Հայրը դարձեալ թափօրով առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարան, բարեմաղթութիւններ եղան Ս. Աթոռի հաստատութեան և Ս. Պատրիարքի արեւշատութեան համար, և դարձեալ մեծարուեցաւ Միաբանութիւնը:

Ստեփանոսի Տօնը կատարուեցաւ Յնիք. 7 ի առաւել: Ստեփանոսի տօնին, Ս. Յակոբի մէջ, Ժամերգութեան վարիչներն են Սարկաւագները: Անոնք օրեր յառաջ Ժողով մը կը կազմեն, եկեղեցւոյ մէջ Սարկաւագաց յատուկ բոլոր գործերը կ'օրոյեն յէ իրենցմէ ամէն մէկը ո՛ր գործը եւ պաշտօնը պիտի կատարէ նախատեսակի և տօնի ընթացքին: Ստեփանոսի տօնին, Լուսարարագետ և Դպրագետ, Ժամերգութեան վերաբերեալ ամէն կարգադրութիւն կը թողուն Սարկաւագաց, բոտ վաղեմի սովորութեան Սարկաւագները օրուան մարդիկն են Ս. Ստեփանոսի տօնին: Եւ պէտք է արձանագրել որ մեր Սարկաւագունք ամէն ջանք ըրին իրենց պարտականութիւնները լաւագոյն կատարելու և արտայայտելու համար իրենց զգացումները:

Այս տարի 13 էր արկաւագներուն թիւը. ութը Կիւլպէնեան, չորսը Միլլոնեան գաւառէն, մէկն ալ Միաբանութենէն: Ամէնքն ալ, պատմունճանաւած և պաճուճուած արկաւագի զգեստով, Փառք ի բարձունէն ներկայացան Ս. Պատրիարքին, Ս. Ստեփանոսի մատարն առջև, Ս. Յակոբի Տաճարին հիւսիսային կողմէն Պատարագիչն էր Յոնուդի Հայր Բարթողիմէոս Թաւաճեան, իսկ Քարոզիչը՝ Բարգէն Սրբազան, որ պատկերացուց Ս. Ստեփանոսի կեանքը, շնորհքով, իմաստութեամբ և զօրութեամբ պատրաստեալ կեանքը, և յորդորեց Սարկաւագներն ու Դպիրները Ստեփանոսի պէս ծառայել Աւետարանի գաղտին:

Յնիք. 10, ԵՆ. կատարուեցաւ Որդւոց Որոտման Տօնը: Զերեղեան եղբայրներէն Յակոբոսի յիշատակին կառուցուած է Ս. Յակոբայ Տաճարը, որու հիւսիսային պատին մէջ է շինուած Կլիսագիր Մատուռը, բուն աշխատակիւն Հետաւարը Որդւոց Որոտման Տօնը ո՛չ միայն զարագարձն է Ս. Յակոբի Տաճարին հաստատութեան, այլև տօնը անոնանիստ եկեղեցւոյն Հայ Պատրիարքութեան, այդ է պատահուր որ Պատրիարքն է օրուան հանդիսողիւն ու պատարագիչը: Ս. Պատրիարք Հայրը, որ այս տօնին հանդիսողիւն էր, Նախատանակին Հաւատարմով իջաւ Ս. Յակոբ և թափօրով եղաւ Պատրիարքարան: Իսկ հետեւեալ օրը Ս. Պատարագ մատուց և իմաստալից քարոզ մը տուաւ, որուն ամփոփումը պիտի կարգան մեր ընթերցողներ Սիմէի այս Թիւին սկիզբը, Կրօնական բաժնին մէջ:

Պօղոս-Պետրոսի տօնը մասնաւոր հանդիսու-

թիւն մը չունին Ս. Աթոռի մէջ, միայն այդ օր Ս. Պատարագը կը մատուցուի վերնախորաններուն մէջ: Դպիրք վարը, Ս. Յակոբայ Տաճարին մէջ կը կենան: Իսկ Պատարագիչը և Սարկաւագունքը վերը Աւագ Սեղանի երկու կողմը, Ս. Կարապետի և Ս. Աստուածածնի սեղաններուն վերայ շինուած են Ս. Պօղոսի և Ս. Պետրոսի անուններուն նուիրուած խորանները:

Ամանորն ալ Ս. Աթոռի մէջ հանդէսի օր մըն է: Հին տարւոյն վերջին օրը, երեկոյեան ժամերգութենէն ետքը, Միարանութիւնը Պատարարքարան կ'ընէ՝ նոր Տարին չնորհաւորելու Ս. Պատրիարքին, համրուելով ն. Ամեն. Որբագնութեան աջը, արմէ կ'ընդունին մէջ մէկ Օրացոյց նոր տարուան: Հետեւալ օր Ս. Պատարագ կը մատուցուի. պատարագիչն է Ս. Յակոբին Ժամօրհնոյ վարդապետը, որ էք Հայր Վրժմանէն Կատարեալ:

Յունիսար 14, ԲՇ. առաւ, Ս. Պատարագի աւարտումէն ետքը Միարանութիւնը թափօրով Պատրիարքարան ելաւ, ըստ սովորութեան, Ժառանգաւորաց ասներ, երկուսն Նախակրթարանի և Մանկապարտէզի փոքրիկներ, Պատրիարքական Դիւանի պաշտօնէութիւնը, Ժողովուրդը լեցուած էին ընդարձակ զահլիճը: Ս. Պատրիարք Հայրը բազմած էր զահլիճին խորքը, շուրջը եպիսկոպոսներ և վարդապետներ:

Ամենէն յառաջ, Ս. Աթոռի Լուսարարացեալ և Տնօրէն Ժողովոյ Ասենապետ Դեր. Տ. Մեսրոպ Եպս. Նշանեան, յանուն Միարանութեան, կարգաց խնամքով պատրաստուած ուղերձ մը, զոր նշնութեամբ կը գնենք ստորի իւր շահեկանութեան համար:

Յետոյ կ'ընդլայնեան զատարանէն Հայի Սարկաւագ, յանուն Սարկաւագայ, իսկ Ժառանգաւորաց վարժարանի Դրդ. զատարանէն Դպիր Սահման Սահման՝ յանուն Ժառանգաւորներու մէջ մէկ սիրուն, զգայուն ուղերձներ կարգացին: Ասոնց յաջորդեց Մանկապարտէզի կողմէն փոքրիկն Արամ Եպիսկոպոս շատ հաճելի մանկական ուղերձը, զոր լուրջ և համարձակ շնչով մը արտասանելէ ետքը՝ ծագկեփունջ մը նուիրեց Ս. Պատրիարքին: Բոլոր ուղերձներուն սկիզբն ու վերջը Ժառանգաւորք երգեր երգեցին, երգեցին նաև Մանկապարտէզի փոքրիկներ:

Ամենէն ետքը խօսեցաւ Ս. Պատրիարք Հայրը և ակնարկելով Մեսրոպ Որբագանի ուղերձին, ըսաւ. «Թէն սովորութիւն եղած է այդպէս գործակցութեամբ կատարուած գործերը զրել Մեծաւորի հաշուին, բայց պէտք է գիտնալ թէ ինչ որ եղած է այս հաստատութեան մէջ և այս հաստատութեան անունով, եղած է գործակիցներով: Նորհակալութիւն յայտնեց չնորհաւորական մաղթանքներու փոխարէն, օրհնեց Ս. Աթոռին բոլոր աշխատողները և հաստատութիւնը, և Պանդանիլով ու միժմայն Հայր մեծով փառնեցաւ հանդէսը: Յետոյ բոլոր ներկայք մօտեցան Ս. Պատրիարքին աջը համբուրելու և ստացան մէկ մէկ պատուական նարինջ, երկրովի պարտէզին բերք:»

ՄԵՍՐՈՊ ՍՐԵԱԶԱՆԻՆ ՈՒՎԵՐՉԸ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Սուրբ Յակոբեանց Միարանութիւնը բախան ունի Ձեր գա՛նակալութենէն ի վեր այս ութերորդ նոր Տարին ողջունելու:

Ամէնքս առհասարակ կը խոյսանք ուրախութեամբ՝ տեսնելուս համար Ձեր Ամենապատուութիւնը յաջողք ու կայստաւ, ու աշխատելու և զործելու իւր բովանդակ ուժին ու կորովին մէջ, և նրաւորտ ենք ունենալուս համար Ձեզ նման քաղաւպիսի միբրերով ու անգագական արժանիքներով ատուած ամենապատուական Հայրապետ մը, որ ինչ զահակալութեան առաջին օրէն ի յայտ բերաւ հաւաքուտ հօր մը բարի սիրտը, արթուն զեկավարի մը խոհական իմաստութիւնը ու գերնախոր զատարանութիւնը մը բարձր կարողութիւնը, որով տարուէ տարի բարձրացաւ Սուրբ Աթոռի յարգն ու վարկը թէ՛ յայն ազգայնոց և թէ՛ յայն Հոգատար Կառավարութեան ու օտարներու՝ և տիպար ու բարեհամբաւ հաստատութեան մը վերածուելու ճամբուն մէջ մտաւ այն:

Միարանութիւն, Սրբազան Հայր, բոլոր սրտով մեզթէ ու կը ցանկայ երջանիկ պատեհութիւնն ունենալ շատուշատ նոր տարիներ ողջունելու Ձեր Ամենապատուութիւնը՝ Սրբոց Յակոբեանց Գահին վերայ, որպէսզի հնարաւորութիւն ու միջոց ունենար ի կատար ածելու Ձեր բարի բարի իղծերն ու նպատակները, ու Առաքելական Աթոռը դնելու ամուր ու ապահով հիմքու վրայ, աւելով անոր բարգաւաճ ու զարգացում վիճակ մը բարոյապէս ու նիւթապէս:

Եւ արդէն այդ ուղղութեամբ աշխատանքներ կատարուած են ու կատարուելու վրայ են տակաւին, որոնց մէկ քանիները այս հանդիպաւոր առթիւ թուել անպատեհ չեմ համարիր: 1927-ի ամբան պատահած երկրաշարժի աղէտը թէն պահ մը սահմակեցուց ամէնքս, ըսեց գոհութիւն Տեառն, միասնեք մեծագոյն մասամբ զարմաւուցան հետզհետէ, ու նախկինէն լաւագոյն վիճակներու վերածուցան Բեթղի-նէի մի վանքն ու եկեղեցին, Պաղէթաղը, Վանքին հիւանդանոցը և վնասուած ուրիշ կարգ մը թաղեր ու յարկարամիներն ու Վանքէն դուրս գտնուած բաւական թուով աթոռապատկան շէնքեր: Ասոնց վրայ աւելցան նոր շինութիւններ ալ, ինչպէս Պարանալիի ամալանոցը, և իբրեւ հասութիւններ կալուածներ՝ Յովսէփ վանքին յարակից ու Մեծ արտան մէջի նորակառուց մեծ տունները: Տարւոյս ընթացքին Սուրբ Աթոռը ճոխացաւ նաև առանձին երեսարական լոյսով, որ Միարանութեան ու Վարժարանին մեծ դիւրութիւն ու յարմարութիւն ընծայել գատ, շէնցուց ու պայծառացուց նաև Ս. Աթոռը:

Այս ամենուն պատկը և Ձեր Ամենապատուութեան ամունին փառքը կազմող հաստատութիւնը պիտի բլլայ քաղաքիս Ազգային երկսեռ Նախակրթարանի և Մանկապարտէզի նոր և հոյակապ շէնքը, որ թէն բաւականին ծանր նստաւ, բայց Ս. Քաղաքիս մէջ ըստ ամենայնի ազգին պատիւ բերող հաստատութիւն մը եղաւ անկիւս, և նկատելով թէ

ազգային մանկաւոյն համար անհրաժեշտութիւն մըն էր այդ վարժարանը, Սուրբ Աթոռը չընկրկեցաւ ոչ մէկ նկիւթական գահողութեան առջեւ, ու Աստուծով մօտ ժամանակէն անոր պաշտօնական բացումը սեւանելու առիթն ալ պիտի ունենանք Ձեր բարձր հովանաւորութեամբ եւ օրհնութեամբ:

Կարելի չէ զանց ընել թէ այս ամէն աշխատութեանց մէջ Ձեր նախագահութեան տակ գործող Սուրբ Աթոռի վարչութիւնը եւ Միաբանութեան անդամները ըստ աստիճանի եւ ըստ կարողութեան միարան ու համկրաշխ գործունէութեամբ աշակցեցան Ձեր Բարձր Սրբազնութեան: Մասնաւորապէս առանձին զննատեղիներ եւ շնորհակալութեան արժանի է Կերաշնորհ Տէր Մատթէոս Սրբազան Եղբոր այս մարգին մէջ նուիրած եռանդուն ջանքն ու հոգածութիւնը:

Անկողող կրկնութիւն մը պիտի բլլար վերստին յիշել՝ զրեթէ երեք բաւարդ դարէ ի վեր Ազգը մտահոգող ու Միաբանութիւնը տառապեցնող հարկուեալն զատիկն ի նպաստ Սուրբ Աթոռին քարոյսող վերջաւորութիւնը: Այս մասին արդէն անցեալ օր արտայայտութիւններ եղան ըստ արժանւոյն:

Գալով նկիւթական վիճակին, չնայելով որ տոկոսաւոր պարտքի պատկառելի գումարի մը տակ ջրնշուած է սակաւին Սուրբ Աթոռը, րայց անոր վարին ու պատիւը ա՛նքրան մեծ է հրապարակի վրայ, որ Երեսուղէմի մէջ ամենէն վստահելի ու ամենէն ապահով տունը նկատուած է այն: Հիմա երբ այլեւս վերջ գտան մեծ դատերը ու դարմանուեցան երկրաշարժէն յառաջացած վնասները, որոնք չտախտեալուած ծախսերու դուռ բացին, մեծ յոյս ունինք՝ որ պարսնն ալ աստիճանաբար պիտի նուազի ու խնայողական միջոցներու կիրառութեամբ կամաց կամաց հաւասարակշիռ ու ինքնաբաւ վիճակ մը պիտի ունենայ Սուրբ Աթոռը:

Յիշատակութեան արժանի է նաեւ որ տարւոյս ընթացքին Միաբանութիւնը բախան ունեցաւ կարգ մը տարիաւորներ եւս առեցած տեսնել իր շարքին վրայ, որոնք իրենց աստիճանակից երէց եղբայրներուն հետ երեքատասնեակ մը նոր ու թարմ ուժեր աւելցուցին Սուրբ Աթոռին: Անոնք թէեւ տակաւին ուսանող երիտասարդներ, րայց տարակոյս չկայ թէ Սուրբ Ռախիս նուիրեալ անդամներն բլլալու խորունկ զիտակցութեամբ՝ սրտովին փարած են իրենց հոգեւոր կոչումին, ու իրենց մեծ վարդապետին հովանիին տակ ու Անոր շունչով սնած ու զարգացած, այժմէն կը սրտաբատուն բլլալու այս Աթոռին բոլորաշուք, սիրացաւ ու գործունեայ միաբանները, Անոր կենսական շահերուն ու բարի համբաւին նախանձանդորութեամբ եւ նախնեաց խնկիկ յիշատակներուն եւ Սուրբ Տեղեաց ազգային իրաւունքներուն սիրովը լիցուած:

Նայեալ տարւոյս մէջ քահանայական սուրբ օժուած ստացան չորս միաբանակից՝ Նորնձայ եղբայրներ, որոնցմէ երկուրը, Ձեր Ամենապատուական շնորհի ու հոգածութեամբ, այժմ կ'ուսանին Անգլիոյ մէջ, ու կը պատրաստուին իրենց բաւարար ուժերը ի սպաս դնելու ազգային այս պանծալի Հառ-

տառութեան: Ասիկա Սուրբ Աթոռի տարեգրութեանց մէջ գրեթէ աննախընթաց երեւոյթ մըն է, զոր կարելի չէ անյիշատակ թողուլ:

Կրթական գործին զուգընթաց Սուրբ Աթոռը կը շարունակէ իր գրական գործունէութիւնը, զոր ըսկրած է քանի մը տարիներէ ի վեր: Տպարանը իր տարր գործաւորներով կ'աշխատի անընդհատ, մասնաւոր կը գտնայ առանց զաղար առնելու ու գրաշարները ատուարջիջներուն առջեւ մեղուներու նման կ'աշխատին յարատեւ: Այս գործունէութեան իրրեւարդներ վերջին երեքուկէս տարուան ընթացքին Սուրբ Աթոռի Տպարանը յոյս ընծայեց քանքմէկ մեծ ու փարք հատորներ, որոնց երեքը մասնաւոր տակ են տակաւին: Այդ հրատարակութեանց մէջ աչքառու տեղ մը կը րունեն Ձեր Ամենապատուական այնքան փնտուած Հայերէն լեզուի գտաւորները եւ հանդուցեալ երջանկայլշատակ Տ. Մարգարիտ Օրմանեան Սրբազանի Ազգապատումը:

Գրական գործունէութեան կարգին՝ այս երբորդ տարին է որ կը շարունակուի Սիմոն-ը, որուն աւելի քան կէս դարէ ի վեր մարած ցրազը վառեցիր, Սրբազան Հայր, եւ որ կը հրատարակուի Ձեր բազմամեաւ ու պատուարիք աշխատակցութեամբ եւ Գեորշնորհ Տէր Բարգէն Սրբազան Եղբոր փորձ ու քնդուն խմբագրապետութեամբ: Սիմոն իր կրօնարարայական ու քանասիրական բուրժ բովանդակութիւնով զգալի պակաս մը կը լիցնէ այսօր, ու կը խօսի աշխարհի չորս հովերուն ջրուած Հայութեան սիրտին ու հոգիին, Սուրբ Սիսիի վառարանէն արձակելով հոգեւոր միութեամբ եւս ու փութամբը սնուշ ցոլքեր:

Այս ամէն պարագաները զոր յիշատակելի, Ամենապատու Սրբազան Հայր, անպատում հրճուանքով ու երախտագիտութեամբ կը լիցնեն մեր սիրտերը, ու կը համարինք զանոնք իրրեւ Ձեր կողմէ, Նոր Տարիի արժէքաւոր կաղանջէքներ Ձեր գաւակներուն ծօնուած:

Որդիական ակնածութեամբ կրկին կը շնորհաւորենք ուրեմն թանկագին ու ամենապատուական Հօղ Նոր Տարին, ու չերմագին մաղթանքներ կը վերադրենք Ձեր առողջութեան եւ արեւշատութեան համար, ոյն ակնկալութեամբ թէ յառաջիկային ալ նորանոր կաղանջէքներով պիտի օծուէ մեզ եւ պիտի բախտաւորեցնէք ու պիտի մխիթարէք ամէնքս:

Այս 1929 տարին պատմական թուական մըն է Սուրբ Աթոռիս համար, փառնքի Ձեր հոգեւոր որդիները, հեռուէն թէ մօտէն, բախար պիտի ունենան տօնելու ամենասիրելի Հօղ ու Հայրապետիդ եւ մեծամուն Ռատեցապետիդ քահանայութեան եւ գրական ու կրթական գործունէութեան Յիսնամեայ Յօրեկները, կը մաղթենք որ նախախնամաղող ողջամը հասցնէ մեզ այդ բաղձալի եւ կրօնիկ օրտան:

Կը մաղթենք զարժեալ որ Բարձրեայն Աստուած Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին իր Նուիրապետութեամբ, Հայ ազգն իր Հայրենիքով ու Առաքելական Սուրբ Աթոռս իր արժանընտիր եւ սրբազնացոյն Գահակալով եւ բարեջան ու անձուէր Միաբանութեամբ անփորձ ու անասան պահէ միշտ եւ յաւիտեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

26 Դեկտ. 1928, ԴՇ. — Եւրոպացւոց ինքնդեան Տօնին առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր հետեւորդներով շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Երուսաղէմի Լաւանաց Ս. Պատրիարքին, Ֆրանչիսկեանց Վանքը, եւ Անկիւրան Եպիսկոպոս Տ. Մէկ-Ինէս Սրբազանին:

Եռյն օրը, միեւնոյն առիթով, Պատր. Փոխանորդ Դեր. Տ. Մկրտիչ Սրբազան, մի բանի հոգեւորականներու ընկերակցութեամբ, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Դերման եւ Յոյն Կաթողիկոսականութեան մեծաւորներուն:

1 Յունուար 1929 ԴՇ. — Եւրոպական Նոր Տարւոյ առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր հետ ունենալով Դիւանապետ Տիար Կ. Նուրեանը, կէսօրէն առաջ ժամը 10-ին շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Երուսաղէմի Կառավարիչ Վսեմ. Մր. Քիթ-Բօչին:

8 Յունուար 1929, ԴՇ. — Յունաց Ս. Իննդեան Տօնին առթիւ, Պատր. Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան, ընկերակցութեամբ վարդապետաց, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Յունաց Պատրիարքարանին, ինչպէս նաեւ Հապէշներու, Ղպսիներու եւ Ասորւոց վանքերուն:

14 Յունուար 1929, ԲՇ. ԿԱՂԱՆԴ. — Մեր Նոր Տարին առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ընդունեցաւ շնորհաւորական այցելութիւնները Երուսաղէմի Կառավարիչ Վսեմ. Մր. Քիթ-Բօչի, Քաղաքապետ Բաղդալ Պէշի, Երուսաղէմի Միւլֆիթի Էֆէնտիին, Դերմանական եւ Ռումանական Հիւպատոսներուն, եւ ուրիշ անձնաւորութեանց: Միւս հիւպատոսները այցաբարտ ձգած էին:

15 Յունուար 1929, ԴՇ. — Պաղեստինի Նորընտիր Բարձր Դոմիսէր Դ. Վ. Սըր ձօն Բօպէրթ Զէնսըրը այցելեց Ս. Յարութեան Տաճարը: Կատարուած ընդունելութեան մասնակցեցան Ս. Յարութեան Հայ Միարանութիւնը եւ Դիւանապետ Տիար Կարապետ Նուրեան:

Նորին Վսեմութիւնը երբ հասաւ Ս. Յարութեան, Պատանաւորեալն առջեւ ընդունուեցաւ Հայոց, Յունաց եւ Լատինաց կողմէն: Ֆրանչիսկեանց Մեծաւորը անձամբ եկած էր, զիմնալով որ Բարձր Դոմիսէրը դաւանակից է իրեն: Երուսաղէմի Վսեմ. Կառավարիչը, Մր. Քիթ-Բօչ Դ. Վ. Բարձր Դոմիսէրին ներկայացուց երեք յարանաւանութեանց հոգեւորականները, որոնց ձեռքերը թօթուեց եւ յետոյ առնոց հետ այցելեց Ս. Դերեգմանին, Յովսէփ Արիմաթիացոյն մատրան, Դիւս Խաչի Ալքին, Դողդոթային, եւ այցելութիւնը աւարտելէն ետքը շնորհակալութեամբ մնաք բարով բոստ հոգեւորականներուն, եւ ինքն ուղղուեցաւ զէպի Յունաց եկեղեցին, ատոր զանձարանը տեսնելու համար:

Ն. Վ. ԲԱՐՁՐ ԲՈՄԵՍԷՐ Ի Ս. ՅԱՆՈՐ

16 Յունուար 1929, ԴՇ. — Եւրոպայէն եղած ժամայրութեան համաժայն, Պաղեստինի Նորընտիր Բարձր Դոմիսէր Դ. Վ. Սըր ձօն Բօպէրթ Զէնսըրը, ընկերակցութեամբ իր Տիկնոջ եւ Պաղեստինի Կառավարութեան Ընդհանուր Քարաուդար Մր. Ալուի, Տիկին Լիւրի, Բարձր Դոմիսէրութեան Թիկնապահին, եւ մի բանի բարձրաստիճան հիւրերու, իր առաջին այցելութեամբ պատուեց Ս. Յակոբայ Վանքը: Առաջ Դոնէն ընդունուեցաւ Թարգման Տ. Տրդատ Վարդապետի, Դիւանապետ Տիար Կ. Նուրեանի եւ Միւս անութեան Հոգեւորական անդամաց կողմանէ, եւ պատշաճ ճրով առաջնորդուեցաւ ուղղակի Ս. Յակոբայ Տաճարը, ուր ընդունուեցաւ Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի կողմէ: Տաճարին զանազան մասերը տեսնելէ, եւ հնութիւնները հետաքրքրութեամբ դիտելէ յետոյ, Նորին Վսեմութիւնն ու հետեւորդները միեւնոյն հանդիսութեամբ առաջնորդուեցան Պատրիարքարան: Դահլիճին դրան առջեւ ընդունուեցան Ս. Պատրիարք Հօր եւ Եպիսկոպոսաց կողմէն: Այս առթիւ թէյստեղանով մեծաւորուեցան Դ. Վսեմութիւնն ու հետեւորդները, Ս. Պատրիարք Հօր աշխատութեան բազմամասեան սենեակը դիտելէ եւ հիւրերու յատուկ տամարին մէջ իրենց անունները արձանագրելէ ետքը, երեկոյեան ժամը 4.30ին մեկնեցան, յայտնելով իրենց հիացումն ու գնահատանքը Հայոց Պատրիարքարանին համար:

18 Յունուար 1929, ՈՒԲԱԹ. — Ճրագալոյց Ս. Իննդեան, ժամը 9.30ին Ս. Պատրիարք Հայրը եւ Միարանութիւնը օթօնելու թափօրով եւ հեծեալ ոստիկաններու առաջնորդութեամբ մեկնեցան Բեթղեհէմ, մեր Ս. Իննդեան ճրագալոյցի տօնախմբութեան առթիւ: Պաշտօնական մուտքը եւ Հրաշափառ տեղի ունեցան Դ. Ամինապատուութեան նախագահութեամբ: Ս. Պատրիարք Հայրը Հրաշափառ եւ ուխտը կատարելէ ետքը վերադարձաւ Ս. Յակոբ Դիշերային Ս. Պատարագը մատոյց եւ Զրօրճնէրի կարգը կատարեց Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան եւ քարոզեց: Հետեւեալ օրը, Միարանութիւնը միեւնոյն պաշտօնական թափօրով առաւան ժամը 9ին, վերադարձաւ Երուսաղէմ:

20 Յունուար 1929, ԿԻԲ. — Սրբազան Պատրիարք Հայրը, Ս. Իննդեան Տօնին առթիւ ընդունեցաւ Լատինաց Պատրիարքարանի, Ֆրանչիսկեանց, Ղպսի եւ Ասորի վանքերու Տեսուչներուն եւ Միարանութեանց շնորհաւորական այցելութիւնները:

21 Յունուար 1929, ԲՇ. — Յունաց Պատր. Փոխանորդը իր հետեւորդներով, Հապէշ Վանքի Տեսուչը, Անկիւրան Եպս. Մէկ-Ինէս Սրբազան, եւ Ռուսաց Եպս. Տ. Անաստաս շնորհաւորական այցելութեան եկան Ս. Պատրիարքին:

Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԲ. ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ
1851 — 1929 ՅՈՎ. 21. ԲԵ.

Տ. ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ
1863 — 1929 ՓԵՐ. 7. ԵԸ.

1929 Փետր. 3 Կիրակի, ըստ կարգադրութեան Ս. Պատարաբ Զոր, Հոգեմանգեստան պաշտօն կատարեցաւ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ, Ս. Պատարաբի առաջնակին էսէր, Կ. Պալսի նախկին պատարաբներէն Արշաւունի Յովհաննէս Ս. Արեւելոյ յիշատակին, Կ. Ամեն. Սրբազնութեան նախագահութեամբ, Այս առիթով, պատարաբի ընթացքին, **Հայր մեր** յառաջ, Բարգէն Սրբազան խոնքաւ ժողովուրդին, ներկայացնելով Արշաւունի Սրբազանին կեանքն ու գործունէութիւնը, իբրեւ առաջնորդ, եւ բարեմաղորութիւններ քաւ Ս. Պատարաբ Զոր առողջ աշուստութեան համար, որ բանաւորակիցն է հանգուցեալ Սրբազանին:

Արշաւունի Սրբազանով կ'աննեսանք Կ. Պալսի նայ էկեղեցականութեան ամէնէն ինքնասպան ու արեւել: Հանգուցեալը, որ հազիւ կար 75 տարեկան, գործունէ կեանքի մէջ մտաւ Պետապի առաջնորդութեամբ, զոր վարեց Ս. Արտուդս միաբան եւ այժմ Ֆելզմայի հոգեւոր նախկին Տ. Վարդան ԻՐ. Վ. Գառնաբեանի գործունէաց վիճակմանը: Մեծ յարգանք կը վայելէր տեղական կառավարութեան առջեւ իբրեւ **տէրիւն** մտղ, եւ ինքն օգտուելով այդ հանգամանքէն, շատ լավագոյն կ'ընէր իր գիտելութիւնները **Մեղիսի Իստաբէ** մէջ եւ կը պատշաճօրէն խնդիրներ: Իր ջղապար վիճակը արգելք մըն էր տալու գործունէութեան եւ միջառնական աշխատութեան: Մեղիսի երես չէր կրնար հաշիւ: Առտաւարմանութեան մէջ տարօրինակ կարծիքներ կը յայտնէր, մարդկութեան խորհրդակցութեան մէջ, զոր օրինակ, Յուլիանեանց պէս կը մտածէր: Գեղարուեստի մէջ սիրամար էր աշխատեցնել երաժշտութեան, երաժշտական իր ջիգերը ոտ կը համարէր: Ինչպէս զորքէն մահաւոր էր. միւս կողմէն, գրեթէ անգիտակցաբար կը բնէր իր աչն ու ձախը: Գիբեթ կը գնէր եւ չէր կրնար կարդալ: այնքան ջղային էր, շատ արեւելեանի նման էր, եւ իր եղբայր օրինակը մեր ընդ մեր կը ճնշեցնէր, եւ մեկտի կը նետէր զայն, եր կը տեսնէր որ իր քրոնքերը այլեւս չէին պատկեր գործիքին տալու պէտք եղած շունչն ու ոգին: Արշաւունի Սրբազան իր յիշմանայ բանականութեան ընթացքին բարձրագոյն միջնէ Կ. Պալսի պատարաբական արուր, առանց նրանակելի նետք մը ձգելու հոն, եւ իր մտնէն էսէր կը բողբո բարի եւ անբարիք եկեղեցականի մը յիշատակը միայն:

Կենսագրական գիծեր

Արշաւունի Սրբազան, առաջին անունով՝ Միքիման Միլիանեան, ծնած է Թովուզում, Կ. Պոլսի, 1851-ին, Քնյ-Վեդ. ձեռն. 1879, Եպս.՝ 1899-ին. Առաջնորդ Պետապի 1893 — 1911, Պատար. Կ. Պալսի 1911 — 1913, վիճակ. 1929 Յոն. 21 ԲԵ. երկու՝ ժամը 6, 30. Իրմ. Յոն. 25 Սրբ. Շիւրի Հայոց գեղեցիկագոյն մէջ, առընթեր Օրմանեան Սրբազանի դամբանին:

Ս. Արշաւունի բաղձալատաւ Միաբան Տ. Եղիշէ Եպս. Զիլինկիւրեան ի Տէր հանդեաւ 1929 Փետր. 7 ԵԸ. կէտօրէն ժամ մը յառաջ:

Եկեղեցւոյ կարգը կատարուեցաւ Փետր. 8, Սրբ. առաւ Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ: Ս. Պատարաբ մատոյց հանդուցեալն ձեռնադրուած Հ. Գարեգին Պիւղլիւրեան, Օմուր կատարեց Պարգէն. Փախանորդ Գեղ. Միքիման Եպս. Արշաւունի, որ զրուստալից զամբանականով մը պատկերացուց Եղիշէ Սրբազանին պանդան ծառայութիւնները Ս. Աթոռին, իր միաբանական յիշմանայ կեանքին մէջ, եւ Հայ ժողովուրդին՝ իբրեւ Առաջնորդ Բաղէշի, փափուկ ժամանակներու մէջ: Թաղման կարգը սկսեալ ժամը 10 ին, հաշադհուրթեամբ Ամեն. Ս. Պատարաբ Զոր, Սրբոց Յակոբեանց տաճարին մէջ, իսկ յաղարկաւորութեան հաշադհուրթեամբ Լուսարարապետ Միքիման Սրբազան: Թեթիւ անձրեւ մը կը տեղար երբ Թափարը դուրս ելաւ վանքի Առաջ գոնէն, բայց յետոյ պայծառ արեւին տակ հողին յանձնուեցաւ հանգուցեալը, Ս. Փրկիչ վանքին գերեզմանատունը, Միաբան եպիսկոպոսներու յատուկ բաժնին մէջ. արեւմտեան հիւսիսային գիծին վրայ: Իր օժման եւ Թաղման ներկայ գտնուեցան Յոյն եւ Ասորի եկեղեցականներ, եւ Հ. Զ. Պրիման՝ Երուսաղէմի Անկիլքան Եպս. Մեկիման Սրբազանի կողմէն: Յոյն եկեղեցականներ գերեզմանատան մէջ Հոգեհանգստեան պաշտօն կատարեցին, զազաղը հող իջեցնելէ յառաջ:

Եղիշէ Եպս. Զիլինկիւրեան, ինչպէս պիտի տեսնուի վարը զրուսած կենսագրական գիծերէն, գործունէայ հոգեւորական մը եղած է: Ս. Աթոռի վերաբերեալ ծառայութիւններէն դուրս, նրանակելի է իր Առաջնորդութիւնը Բաղէշի թեմին մէջ՝ այնքան փափուկ ժամանակներու մէջ, երբ բանտարկուեցաւ Միքիման Հարգելի վիճակին Առաջնորդական Տեղապահ Բարգէն Վարդապետի հետ: Գիտէր թիւրքերու հետ վարուելու կերպը, երկարաբան էր իր խօսակցութեան մէջ, իր գործերուն ամէնէն յետին մանրամասնութիւններն ալ կը յիշէր եւ սակայ կ'անդրադառնար առողջ վրայ:

Վանքի մէջ, քաջուած միաբանական գործունէայ կեանքէն, հանգիստաւ առիթներով միայն երեսն հուրար, եւ մեծ խնամք կը տանէր հրատարակելու իր յօւշքերը, թղթակցութիւնները, րազգական տեղեկութիւնները եւ զրուսանքը: Երբ սեւ թեթիքի մէջ տեսնէր որ իր անունը յիշատակուած է առիթով մը, անի-

կա թանկագին վաւերագիր մը կը դառնար իրեն համար: Այս մտայնութեամբ է որ կը քրքրէր իր կեանքին բոլոր յուշերը և կը հրատարակէր:

Նկնագրական Գիծեր

Եղիշէ Եղս. Զինկերեան բնիկ Խարբերդցի (Մէլքէ) է. ծնած է 1863, Զատիկ շարին. որդի Անտրոնի և Վարդերի. աւագանի անունը՝ Յարութիւն: Իր նախնական ուսումը կ'առնէ Մէլքէի Ազգային Վարժարանին մէջ: 1879 Նոյմ. 15ին երեսուցեմ կուգայ, ժողովրդ. վարժ. և Տեսուչ Սահակ Վրդ. Խաղաղանի հետ, որ այդ տարին այցի գացած էր իր ծննդավայր Եղեգի գիւղէն: 1879-1882 կ'աշակերտի ժողովրդ. վարժարանին և շրջանաւարտ կ'ըլլայ: 1884 Յունիս 28, Սարկաւազ կը ձեռնադրուի Առաւմատուր Եպոս. Տէր-Յովնանէսեանէ: 1886 Սեպտ. 28ին Գնդ. կը ձեռնադրուի Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Ս. Գերեզմանին դուռը, Երեմիա Արքեպիսկոպոսէն և արեղայական վեղար կ'առնէ: 1883-1887 Բարսեղար Պատրիարքարանի և Առնեւդպիր Միաբնական Ընդհ. Ժողովոյ: 1887-1889 Տեսուչ Պէշուրի: 1889 Գարունէն մինչև 1890 Յնվր. Առաւելի կեսարից Ս. Կարապետ վանքին մէջ: 1890-1891 Տեսուչ Դամասկոսի: 1892-1895 Աւագ Թարգման: 1897-1901 Առաջն. Տեղապահու Առաջնորդ Բաղէշի: 1901-1905 Տեսուչ Ժողովրդ. վարժարանի (*) և Աւագ Թարգման, և Առնեւդպիր Միաբնական Ընդհ. Ժողովոյ: 1905-1910 Ս. Աթոռի Պարքին. Բոսանորդի և Պոլիս: 1905 Սեպտ. Մայրաքաղ. վարդապետի աստիճանը կ'առնէ Օրմանեան Մարգարիտ Պատրիարքին: 1910 Փետր. 14. Եպոս. կը ձեռնադրուի Իզմիրեան Մատթէոս Կաթողիկոսէն: 1910—1914 Դարգաստայտ: 1910—1917 Առնեւդպետ Միաբնական Ընդհ. Ժողովոյ: 1916—1917 Սինդական, մինչև Սինդիկոս տարագրումը Դամասկոս, որ կը վարէ Դամասկոսի Տեսուչութիւնը 14 ամիս, Խաչատուրեան Արիստակէս վարդապետի խաճանումէն ետքը: 1919-1921, Անգլիոյ կողմէն երեսուցեմի գրաւումէն ետքը Ս. Աթոռի մէջ կաղնուած վարչական ժողովին նախագահ երկու քուէկէս տարի: 1921-1929, պահ մը սրանեկած, կը թողու երեսուցեմի և կ'անցնի Եղիպոսոս, անկից Իզմիր երթալու և հոն հաստատուելու նպատակով, բայց Իզմիրի անկումը թիւրքերու ձեռքին մէջ, կ'ստիպէ դիմաքն վերադառնալ երեսուցեմ. անկէ ի վեր մնացած է երեսուցեմ մինչև իր մահը 1929, Փետր. 7:

Եղիշէ Եղս. ընթերցող մըն էր, կը կարգար միայն ժամանակ անցընելու համար և կը կարգար միայն քանի մը զրարար գիրքեր. գիրք կայ որ քանի քանի անգամներ կարդացած էր: Թիւրքերէն կը խօսէր և կը քարոզէր երբեմն ալ. Զոանսերէն ալ կը խօսէր քիչ մը: Իր անունով և իր կողմէն հրատարակուած են բաւական զործեր, որոնց շատ կարեւորութիւն կ'ընծայէր

(*) Այս տեսութեան ասէն է որ սկիզբ կուտայ Զամբաղի մայրի պուրակը:

ինքն, և կը նպաստէր աշխարհի գործերու ալ հրատարակութեան, որոնք կը զարգարուէին իր անունով և պատկերով:

Եղիշէ Եղս. վերջին ձեռնագրութիւնը կատարեց 1928 Հոկտ. 14, Վարագայ Խաչին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Ս. Գերեզմանին դուռը, որ ինքն ալ ձեռնագրուած էր — վերջին Պատարագը ըրաւ 1929 Յնվր. 5, Եր. Ս. Յակոբայ Տաճարին մէջ, Դատիկ Մարգարէի և Յակոբայ Առաքելոյ Տօնին. վերջին անգամ հիկեղեցի իջաւ Փետր. 3, Կիր. Արշարունի Սրբազանի հոգեհանգրտանն պաշտօնին առթիւ:

ԻՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յուշեր և Նոթեր Ս. Երեսուցեմի, Պոլսէն, և Դամասկոսէն (Տպգր. Աղեմանգրաւ. 1923). — Եկարագրութիւն Երեսուցեմի, Հալէպի և Դամասկոսի և այլն (Տպգր. 1925), ճոյնը յաւելալ և նստացեալ (Տպգր. Պէշուր, 1927): — Բիւսոս և Մոփսէս (Տպգր. Կ. Պոլիս, 1924): — Յիւսակներ Բաղէի Առաջնորդութեան, Սաղիմական, Աղեղական, Տեղեկարական և նամակներ 1926 (Բ. Տպգր. Աղեմանգրաւ, 1928 և հրատարակուած երեսուցեմի): — Արձանագր. Ազգային Զանազան Անցուդարձեալ. Ա. Հասոն (Տպգր. Կ. Պոլիս, 1925, հրատարակուած երեսուցեմի): — Արձանագր. Բ. (Տպգր. Պէշուր, 1927): — Վանականի Տարեգիրք. (Տպգր. Կ. Պոլիս 1928): — Յուշ և պատգմութիւն պատգմութեան անպատգմ վիճակաւ, զանազան անձանց գրուած պատգմութեան և նամակներու. Ա. Հասոն (Տպգր. Պէշուր 1928), (Բ. Հասոն մամուլ տակ ի Պէշուր): — Փնջիկ բարոյական առածներու և յիւսակ անպատգմութեան (Տպգր. երեսուցեմ 1928):

Ասանցով զոս տպագրութեան ծախքը նոցանց է նաեւ հետեւեալ գիրքերուն.

Յովսէփ Տէր-Վարդանեանի **Մարտի Զարդ** 1920ին և պատմ. հմտ. անհարկ մը իր անցեալին վրայ. (Տպգր. Հալէպ 1927) և **Ինքիլիկ-Այրանի Սպանդը 1916**ին (Տպգր. երեսուցեմ 1928):

Յակոբ Վարդապետեանի **Նոր կամ Դրեգորեան տոմար և Հայոց Ս. Սիկեղեցին** (Տպգր. Կ. Պոլիս 1926):

Սիմոն Վարդապետեանի մասնաւոր գոհունակութեամբ կ'արձանագրէ թէ Գեթ. Տ. ՎԱՐԴԱՆ, Ն. ՎՐԴ. ՊԱՍԿԱՐԱՆ, Զրեղնոյի մէջ, Իսկ Պրն. ԱՌԱՔԵԼ, Բիթլիկէն, Ուստրի մէջ, անձնուէր ջանքերով և արդիւնաւորութեամբ կատարած են և կը կատարեն Սիմոն Դարձակաւութիւնը:

ՅՈՐԵԼԻՆԱՆԸ ԷԱՏՈՐ

Դուրեան Յոբելեանի Կեդրոնական Յանձնաժողովը կոչ կ'ուղղէ Ամենապատիւ Ս. Յոբելեարի բոլոր առակերտներուն, բարեկամներուն եւ համակիրներուն, որպէս զի Յոբելիական Հասոյին համար իրենց գրեթէ-ներքին փութան հասցնել առաջիկայ Մայիս ամսուան մէջ, ՍԻՄՆԻ հասցեով:

Կը խնդրուի բոլոր Հայ բերքերու Յարգելի Խմբագրութիւններէն որ բարեհաճին այս ծանուցումը հրատարակել իրենց բերքերուն մէջ:

“ԱՆԱՀԻՏ,, ՀԱՆԴԵՍԻՆ ՆՈՐ ՅՐԶԱՆԸ

Բանաստեղծ Տիար Ա. Զօպանեան որոշած է նոր կեանք տալ իր Անանիսին, որ իր հին շրջանին մէջ եղած էր փնտռուած հանդէս մը, մեր ազգային «գեղեցիկ դպրութեան» սիրահար խաւերու և շրջանակներու մէջ:

Զօպանեան իր ընդարձակ Յայտարարութեան մէջ զիտել կուտայ, թէ «Անանիսի հիմնադիրը ունի իր որոշ ուղղութիւնը՝ գրական, գեղեցկագիտական, ընկերական, քաղաքական և ազգային հարցերու մասին, որ պիտի արտայայտուի իր գրութեանց մէջ: Բայց և այս հանդէսին մէջ, համախոհ գլուխներու էջերու հետ, տեղ պիտի կրնան ունենալ նաև տարբեր դպրոցներու, տարբեր վարդապետութեանց հետեող գրազէտներու գործեր, կը բաւէ որ անոնք ունենան տաղանդ, հմտութիւն, անկեղծ և անշահախնդիր խանդավառութիւն»:

«Անահիտ»ը պիտի լոյս տեսնէ երկու ամիսն անգամ մը, մեծադիր 160 էջէ բաղկացած հատորներու ձևով, պատկերազարդ:

Զօպանեան կը յայտարարէ նաև թէ «Անոր հետ մտադիր եմ շարունակել Մասնադարան «Անանիս»ի գրքայիններու շարքը, ջանալու համար տարուան մէջ քանի մը հատորիկ հրատարակելով մեր ազգային գրական մատենագրանին ճոխացման նպատակը»:

ՍԻՄՆ հրճուանքով կ'ողջունէ Անանիսի երևումը հայ պարբերական հրատարակութեանց շարքին և կը մաղթէ անընդհատ յաջողութիւններ իրեն:

Յուսով ենք որ Զօպանեան իր Անանիսին նոր շրջանով և Անանիս մատենագրաններու շարքովը, պիտի տայ հայ ժողովուրդին, իր եփուէն և գեղեցիկ հալերէնով, այնպիսի նիւթեր՝ որոնք ո՛չ միայն պիտի ճոխացնեն մեր քսաներորդ դարու աշխարհաբար գրականութիւնը, այլ նաև առաջնորդ պիտի ըլլան մեր նորածիլ երիտասարդութեան գրական փորձերուն, ամէնէն յառաջ ստեղծելու համար ողջմիտ գրականութեան ճաշակը անոնց մէջ, մաքուր ջիղերով, պայծառ և պարկեշտ խորհուրդներով:

Վստահ ենք որ Անանիս իր այս նոր շրջանին մէջ ալ պիտի ըլլայ փրնտուած հանդէսը, որու տարեկան բաժնեգիրն է 100 ֆր. Ֆրանսայի համար. 5 տօլար Ամերիկա, մէկ անգլ. օսկի ուրիշ երկիրներ: (Մտաւորականներու և ուսանողներու համար մասնաւոր զեղչ):

Անանիսի վերաբերեալ բոլոր գործերու համար զիմել

A. TCHOBANIAN

9, Rue Say, 9 Paris (9^e) — France